ISSN: 2149-1097

İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

16

İZMİR - 2022

ISSN: 2149-1097

İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF IZMIR STUDIES

16

İzmir-2022
İZMİR ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Yıl 8, Sayı: 16, 2022

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu
EDİTÖRLER: Doç. Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu
İDARE MERKEZİ/CORRESPONDENCE: Gençlik Caddesi No: 21 Pembe Köşk 35100 Bornova-İZMİR

YAYIN KURULU/ EDITORIAL BOARD
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN

HAKEM KURULU/ REFEREE BOARD

Prof. Dr. Kemal ARI, *Dokuz Eylül Üniversitesi.*
Prof.Dr. Mahir AYDIN, *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Yusuf AYÖNÜ, *Ege Üniversitesi.*
Prof. Dr. Evangelia BALTA, *National Hellenic Research Foundation.*
Prof. Dr. Xaris EXERTZOGLOU, *University of Aegean.*
Prof. Dr. Mehmet ERSAN, *Ege Üniversitesi.*
Prof.Dr. Frank GÖTTMANN, *Paderborn Üniversitesi.*
Prof. Dr. Ruth HAGENGRUBER, *Paderborn Üniversitesi*
Prof. Dr. Necdet HAYTA, *Gazi Üniversitesi.*
Prof. Dr. Cüneyt KANAT, *Ege Üniversitesi.*
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, *Milli Savunma Üniversitesi.*
Prof.Dr. Levent KAYAPINAR, *Ankara Üniversitesi.*
Prof. Dr. Mustafa KAYMAKÇI, *Emekli Öğretim Üyesi.*
Prof. Dr. İnci KUYULU ERSOY, *Ege Üniversitesi.*
Prof. Dr. Hasan MERT, *Ege Üniversitesi.*
Prof. Dr. Herkül MİLLAS, *Emekli Öğretim Üyesi.*
Prof. Dr. Besim ÖZCAN, *Atatürk Üniversitesi.*
Prof.Dr. Eva Maria SENG, *Paderborn Üniversitesi.*
Prof. Dr. Spiridon SFETAS, *Aristotle University of Theassaloniki.*
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN, *Ege Üniversitesi.*
Prof. Dr. Zuhal ÖZEL SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Yücel AKSAN, *Ege Üniversitesi. Emekli Öğretim Üyesi.*
Doç. Dr. Atilla BATMAZ, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Mehmet Emin ELMACI, *Dokuz Eylül Üniversitesi*.
Doç. Dr. Aylin Ümit ERDEM OTMAN, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Pınar FEDAKAR, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Nuri KARAKAŞ, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Serpil ÖZMIHÇI, *Dokuz Eylül Üniversitesi*.
Doç. Dr. Olcay PULLUKÇUOĞLU YAPUCU, *Ege Üniversitesi.*
Doç Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR, *Ege Üniversitesi.*
Doç. Dr. Aysun SARIBEY HAYKIRAN, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi*.
Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi*.
Doç Dr. Hasan UÇAR, *Ege Üniversitesi.*
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAŞARAN, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.*
Dr. Öğr. Üyesi Günver GÜNEŞ, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.*
Dr. Öğr. Üyesi Müslime GÜNEŞ, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Kemal HAYKIRAN, *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dr. Gregory STOURNARAS, *Aristotle University of Theassaloniki.*
Dr. Siren BORA, *Araştırmacı Tarihçi*.

SEKRETERYA
Yasin ÖZDEMİR

YAYININ TÜRÜ: Uluslararası, Hakemli.
KISALTMASI: IAD

E-POSTA: izmiraum.ege.edu.tr / izmiraum@gmail.com
TLF: 0232 342 72 24

Yayın Tarihi: 30.06.2022

Yazılarda ileri sürülen görüşlerden yazarı / yazarları sorumludur.

Ege Üniversitesi Yayınları
Ege Üniversitesi Basım ve Yayınevi
Bornova -İzmir
Tel: 0 232 342 12 52
E-posta: basimveyayinevisbm@mail.ege.edu.tr

Yayın Link
https://basimveyayinevi.ege.edu.tr

Bu eser, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası lisansı (CC BY-NC-ND) ile lisanslanmıştır. Bu lisansla eser alıntı yapmak koşuluyla paylaşılabilir. Ancak kopyalanamaz, dağıtılamaz, değiştirilemez ve ticari amaçla kullanılamaz.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International license (CC BY-NC-ND). Under this license, the text can be shared with the condition of citation. However, it cannot be copied, distributed, modified or used for commercial purposes.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER/ ARTICLES

Akın ERSOY,
İzmir'in Antik Çağdaki Akropol Tepesi Kadifekale ve Hava Şehitliği Mevkinde Ele Geçen Arkeolojik Buluntuları Üzerine Bir Değerlendirme 1

Ertan GÖKMEN,
Tekaüt Defterlerine Göre İzmir Kamu Kurumları Emeklileri (1880-1912) 21

Mümtaz PEKER,
İzmir Nüfus Projeksiyonlarının Değerlendirilmesi 61

Müslime GÜNEŞ,
II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Ulaşım 85

Mustafa KAYMAKÇI,
Yunan Algısında Türk İmgesinin Oryantalizm Kökenleri 99

Zeynep Aslı UZUN,
Yaşayan İnsan Hazinesi İsmail Araç ve Bergama'da Karatabaklık/ Parşömen Yapımı Geleneği 141

İzmir Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16 (1-19), 2022

İZMİR'İN ANTİK ÇAĞDAKİ AKROPOL TEPESİ KADİFEKALE VE HAVA ŞEHİTLİĞİ MEVKİNDE ELE GEÇEN ARKEOLOJİK BULUNTULARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Akın ERSOY*

Makale Geliş Tarihi: Haziran 2022 **Makale Kabul Tarihi:** Haziran 2022

Öz

Smyrna'nın akropol tepesi olan Kadifekale kendisi ile birlikte Smyrna Tiyatrosu ve Smyrna Stadionu ile birlikte antik çağın önemli anıt yapılarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu anıt yapılardan oluşan alanda Kadifekale Hava Şehitliği yer almaktadır. Hava Şehitliği'nde bugüne kadar arkeolojik çalışmalar yapılmamıştır. Şehitlik'te yapılan düzenlemeler sırasında ele geçen arkeolojik malzeme Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemi pişmiş toprak ve cam buluntulardan oluşan bir grup eserdir. MÖ 3. yüzyıl- MS 4. yüzyıl aralığına tarihlenen parçaların büyük çoğunluğu baskın bir şekilde Erken İmparatorluk Dönemine aittir. Buluntular nitelik olarak Smyrna Antik Kenti kazılarının bugüne dek sürdürülen kazı noktalarından ele geçen buluntularla homojen yapı içerisinde bir bütünlük sunmakta olup, kentin bu yüzyıllara ait seramik buluntularının her bir nokta üzerinde benzer bir repertuar ile yer aldığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Smyna/İzmir, Kadifekale, Kadifekale Hava Şehitliği, Hellenistik, Roma.

An Evaluation on the Archaeologıcal Finds Found in İzmir's Ancient Acropol Hill, Kadifekale and Hava Şehitliği Location

Abstract

Kadifekale, the acropolis hill of Smyrna, is home to important monuments of antiquity together with the Smyrna Theater and Smyrna Stadion. In the area consisting of these monumental structures, there is also the Kadifekale Air Martyrs' Memorial where there has not been any archeological studies to date. The archaeological material recovered during the arrangements in the Air Martyrs' Memorial is a group consisting of terracotta and glass finds from the Late Hellenistic-Early Roman Period. The majority of pieces dated to the 3rd century BCE- 4th century CE predominantly belong to the Early Imperial Period. The finds present a homogeneous structure with the finds recovered from the excavations of the Ancient City of Smyrna in terms of quality, and it is important in terms of

* Doç. Dr. Akın Ersoy, Smyrna Antik Kenti Kazı Başkanı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Türk İslam Arkeolojisi Bölümü, İzmir | e-mail: akin.ersoy@ikcu.edu.tr.

revealing that the city's ceramic finds from these centuries are located on each point with a similar repertoire.

Key Words: Smyrna/İzmir, Kadifekale, Kadifekale Air Martyrs' Memorial, Hellenistic, Rome

GİRİŞ

Smyrna (İzmir), Makedonya Kralı Büyük İskender sonrasında, Hellenistik Dönem'in hemen başında, Eski Smyrna'dan bugünkü yerine (Kadifekale-Kemeraltı) taşınması ile birlikte yeni yerinde Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinin ardından Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde, 2 bin yılı aşkın bir süre kesintisiz olarak iskân görmüş ve görmeye devam eden bir kent olmuştur. [1]

Smyrna (İzmir) çevresindeki verimli tarımsal alanları, hemen yanı başından akan Hermos (Gediz) Nehri üzerinden nehir ticaretinin sağladığı olanaklarla Lydia'nın derinliklerindeki ürün çeşitliliğine ulaşması, yakın çevresindeki maden kaynakları, granit-andezit-brej-mermer vb taş ocakları, körfez kıyısındaki tuz tavaları, deniz ve kara ticaret yollarının üzerinde bulunması ile Batı Anadolu coğrafyasının en önemli liman kenti olarak öteden beri varlığını sürdürmüştür.

Antik dönemde kentlerin kuruluşunu bir kahramana veya bir efsaneye dayandırma geleneği sıklıkla görülmektedir. MÖ. 4. yüzyılın sonunda Pagos (Kadifekale) eteklerindeki kuruluşu da bu geleneğe uygun olarak Büyük İskender'e dayandırılmıştır. Makedonya Kralı İskender'in Anadolu'da Perslere karşı kazanılan ilk zafer olan Granykos Savaşı'nı takiben Sardis'den Ephesos'a giden ana yollardan biri üzerinde bulunan Smyrna'ya kısa bir süre de olsa uğradığı kabul edilir. MS. 2. yüzyılda kentin kuruluş efsanesini kaleme alan Pausanias (Pau.VII, 5), Büyük İskender'in avlanmak üzere geldiği Pagos (Kadifekale) Tepesi eteklerinde, Nemesisler Tapınağı kutsal alanında bir pınarın başında ve bir çınar ağacının altında uykuya daldığını, rüyasında gördüğü iki Nemesis'in (Üç Tanrıçaları) ondan burada bir kent kurmasını ve halkın buraya göç etmesini istediğini anlatır.

---

* Doç. Dr. Akın Ersoy, Smyrna Antik Kenti Kazı Başkanı, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri
Bilimler Fakültesi Türk İslam Arkeolojisi Bölümü, İzmir | e-mail: akin.ersoy@ikcu.edu.tr

[1] Tüm bu tarihsel dönemler için bkz. Ersoy, A. 2022, *Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna (İzmir)*, İBB Kent Kitaplığı 106, İzmir 2015.

Yine efsaneye göre, Tanrıçaların bu isteğini Smyrnalılar, bölgenin ünlü kehanet merkezi Apollon Klarios Tapınağı'na danışırlar. Tanrı Apollon Smyrnalılara "*Kutsal Meles'in ötesindeki Pagos tepesinde (Kadifekale) oturacak olanlar eskisine göre üç dört kat mutlu olacaklardır.*" yanıtını verir. Bu efsane pek çok Roma Dönemi Smyrna kent sikkesi üzerinde canlandırılmıştır.

Hellenistik ve Roma dönemlerinde kent, mükemmel konumu ve yukarıda aktarılan dinamikleri sayesinde kısa zamanda gelişmiş ve Anadolu'nun ve Ege coğrafyasının önemli kentlerinden biri haline gelmiştir. MÖ. 1. yüzyılın sonunda Strabon (XIV, I, 37) kentin Büyük İskender'in komutanları Antigonos ve Lysimakhos tarafından inşa edildiğini aktarır. Nitekim Kadifekale surlarının bir bölümünde MÖ. 4. yüzyılın sonu- 3. yüzyılın başına ait olan bazı bölümler halen görülmektedir. Strabon, şehri kendi döneminin örnekleri içinde "*en güzel olanı*" şeklinde idi. Strabon'a göre Smyrna'nın küçük bir bölümü tepede, büyük kısmı ise tepenin denize doğru uzanan eteklerinde ve düzlükte yer almaktadır. Taş döşeli caddeleri birbirine dik doğrular şeklindeydi ve caddelerinin iki yanında iki katlı portikolar bulunuyordu. Kent ayrıca istenildiğinde kapatılabilen bir limana da sahipti. Bugün bu antik liman Osmanlı Dönemi'nde dolmuş ve üzerinde hemen herkesin Kemeraltı olarak bildiği dünyanın en büyük açık hava alışveriş merkezi durumundaki "Çarşı" oluşmuştur.[2]

Hellenistik ve Roma Dönemlerinde büyüyen ve gelişen kente ilişkin izlere bugün İzmir kent merkezindeki modern yapılaşmalar nedeniyle ancak birkaç noktada ulaşılabilmektedir. Bunlar Agora (Bazilika – Batı Portiko – Faustina Kapısı), agora ile ilişkili yapılardan Mozaikli Salon, Smyrna Kent Meclisi (Bouleuterion), Agora Roma Hamamı ve Gymnasiumu, bu yapıalrı birbirine bağlayan cadde ve sokaklar, agoranın dışında Kemeraltı Roma Hamamı, Altınpark Arkeolojik Alanı'ndaki konut izleri ve kentin doğuya doğru uzanan şehir dışı yol kalıntısı, Cicipark'daki Roma Caddesi, Kadifekale yamacında Smyrna Tiyatrosu, Yeşildere üzerindeki Kızılçullu Sukemeri ile Roma Dönemi Kemer (Kervanlar) Köprüsü, Kadifekale'de Hellenistik Dönem'den Osmanlı Dönemine kadar izler taşıyan Surlar, Bizans Dönemi Hisarı ve Sarnıcı ile Beylikler Dönemi Mescidi, Eski İtfaiye Kulesi altında Ana Tanrıça kültüne ilişkin kaya nişleri kısmen veya tamamen arkeolojik kazılara ve araştırmalara konu olmuş antik yapı ve alanlardır.

Kemeraltı ile örtüşen Smyrna'nın limanı ve yakın çevresinde bir Granarium (Silo), Deniz Feneri (Pharos), Liman Kalesi, Bellerophontes Heykeli, Asklepios Tapınağı, Ticari Agora ve düzlükte Metroon, Homereion ve bir Gymnasion, Kadifekale yamaçlarında Stadion, Zeus Akraios ve/veya Olympeion Tapınakları, Smyrna Tiyatrosu yakınında Aphrodite Stratonikis Tapınağı ve bir Nymphaion (anıtsal çeşme) ile kentin değişik yerlerine dağılmış hamam ve gymnasionlar ile kent dışında Balçova'da Apollon Tapınağı ile Halkapınar'da Diana Hamamları yerleri bilinen veya kaynaklarda adı geçen anıt yapılar ve alanlardır. Bunların dışında kaynaklarda adları geçen pek çok yapı daha Konak ilçesinin tarihi kent merkezindeki modern yapılaşmalar altında yer almaktadır.

Kadifekale sur alanı içinde ve yamaçlarında Smyrna Tiyatrosu ve Smyrna Stadionu'ndan oluşan anıtsal yapılara ev sahipliği yapmaktadır **(Fig. 1)**. Smyrna'nın akropol tepesi olan Kadifekale İzmir tarihi kent merkezindeki arkeolojik alanlardan en iyi bilinenlerden biridir. Hellenistik Dönem'den Osmanlı Dönemi'ne kadar izler taşıyan sur kalıntıları, Bizans Dönemine ait bir iç kale ile bir sarnıç, Beylikleri Dönemi'ne ait Mescid dikkat çeker.[3] Antik Çağ'da Pagos adı ile bilinen Kadifekale, Smyrna'nın savunma merkezinin olduğu bir iç kale durumunda idi. Konumu gereği deniz tarafından tüm İzmir Körfezi'ni, kara tarafından ise Yeşildere Vadisi ile Bornova Ovası'nı kontrol altında tutabilecek bir bakış açısına sahipti. Konumu gereği kentin kurulduğu MÖ 4. yüzyılın sonu-3. yüzyılın başından itibaren bir surla çevrelenmiş ve surlar Roma, Bizans ve Erken Osmanlı Dönemlerinde sık sık onarılmış, yenilenmiştir.

Kadifekale antik kentin savunma odağı olduğu kadar kentin kutsal mahallerinden de biriydi. Kadifekale'de yapılan kazı ve araştırmalarda kentin kadim tanrıçası Athena'nın kültüne ve tapınağına ilişkin bilgilere henüz ulaşılmış değildir. Bununla birlikte yine diğer pek çok antik kentte olduğu gibi akropolde diğer tanrı veya tanrıçalara ait tapınakların veya sunakların, tapınma nokta ve alanları olmalıdır. Kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen ve üzerinde "*Artemis için*" yazısı bulunan bir kâse parçası, en azından Artemis kültünün tepe üzerindeki varlığına işaret etmektedir.[4]

Bugün için yeterli arkeolojik belgelere sahip olunmasa da Kadifekale üzerindeki ilk faaliyetlerin Myken dönemine, 2. bin yıllarının sonuna kadar gittiği, ancak MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak bölgede yaklaşık

[3] Ersoy 2022, s. 121-129.
[4] Ersoy 2022, s. 122, Res. 4.

200 yıl süren Pers iktidarının uzantısı olarak bir gözetleme kalesi veya kulesinin olabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim benzer konumdaki çevre tepeler üzerinde, kuzeyde Adatepe, doğuda örneğin Belkahve'de Pers Dönemi'nde aktif olarak kullanılmış olan kaleler bulunmaktadır. Bugün için askeri dahi olsa bir yapı kalıntısına ulaşılmamış olsa da tepenin aktif kullanımının olabileceğini gösteren Smyrna'nın resmi kuruluş tarihinden önceye ait seramik örnekleri ele geçmiştir.[5] Sadece erken seramik örnekleri değil aynı zamanda ele geçen MÖ 8. ile 4. yüzyıl arasına tarihlendirilen ok uçları kentin kuruluşundan önceye ilişkin Kadifekale'nin kale veya kule şeklinde bir yapı ile savunma amaçlı olarak kullanıldığına işaret etmektedir.[6]

Kadifekale'nin güney, doğu ve kuzey surunun önemli bir kısmı bugün ayakta değildir. Ancak batı yönelimli sur bölümü çeşitli zamanlarda yapılan restorasyon çalışmaları sayesinde daha şanslıdır. Kalenin güney yönelimli sur hattı üzerinde son yıllarda yapılan kazı çalışmaları ile Büyük İskender'in Smyrna'yı ele geçirmesinden sonra Bayraklı'daki eski Smyrna'nın Kadifekale ve eteklerine taşınması sırasında inşa edilen ilk sur kalıntılarına ulaşılmıştır. Kentin buraya taşınmasının Büyük İskender'in komutanları Antigonos Monophtalmos ve Lysimakhos zamanında gerçekleşmişti. Söz konusu Hellenistik sur hem akropol tepesini hem de şehrin tüm yerleşik alanını çevreliyordu. Akropolü çevreleyen yaklaşık 3 m kalınlığındaki sur doğrudan andezit anakaya üzerine inşa edilmiştir. Surun iç ve dış cepheleri bosajlı bloklarla örülmüş ve iç kısmı moloz taş ile dolgulanmış, dörtgen ve yuvarlak kuleler ile güçlendirilmişti.[7]

Kadifekale'de yaklaşık 600 x 210 m karelik bir alanı çevreleyen Hellenistik sur ilk inşa tarihinden itibaren kısmen veya tümüyle Osmanlı Dönemi'ne kadar değişik dönemlerde onarım ve eklentilerle elden geçirilmiştir. Özellikle Augustus'un MÖ 27 yılında Roma'nın ilk imparatoru olmasından sonraki 200 yıldan daha fazla bir süre *Pax Romana* adı verilen Roma Barışı zamanında Roma İmparatorluğu'nun sınır eyaletleri hariç tüm diğer coğrafyalarında huzur ve refah süreci yaşanmış, kentlerde surlar

---

[5] Ersoy 2022, 121.

[6] Tanrıver 2015, 15 vd.

[7] Ersoy 2022, s. 122 vd. Ayrıca daha detaylı bilgi için bkz. H. Göncü, *Smyrna Akropolü (Kadifekale) Yapı Evreleri*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013.

ihmal edilmiş, hatta kentler surların dışına taşmıştı. Bu dönemde şehir surları gibi Kadifekale'deki sur da ihmal edilmiş görünmektedir.

Kadifekale'de ele geçirilen sikke buluntularından da anlaşılacağı üzere Geç Roma Dönemi'nde, MS 3. yüzyılda surun onarıldığı, en geç 7. yüzyıla kadar kullanıldığı ve bu yüzyılın ilk yarısında kale ve kent surunun Arap saldırılarına karşı yeniden gözden geçirildiği değerlendirilmektedir. Kadifekale'de, 8. ve 9. yüzyıllara ilişkin bilgi ve buluntular ise sessizlik içindedir.[8] Buna karşın 10. yüzyıldan itibaren Kadifekale'nin kentin yaşamında yeniden gündeme geldiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede 1080-1096 yıllarında İzmir'deki ilk Türk egemenliğini kuran Çaka Bey zamanında da Smyrna'nın Kadifekale ve kent surları ayakta olmalıdır.

Bizans İmparatoru Andronikos I Komnenos ile birlikte başlayan Bizans'daki taht kavgaları sırasında 1204'de 4. kez yola çıkan Haçlılar Kudüs'e gitmek yerine İstanbul'a yönelerek kenti ele geçirip yağmalamışlardı. İstanbul'da Haçlılar bir devlet kurarken, Bizans Devleti'ni ayakta tutmaya çalışan ve Konstantinopolis'i terk etmek zorunda kalan Laskarislerden Theodoros I Laskaris, İznik merkezli olarak elli yıldan fazla bir süre Batı Anadolu'da ve Smyrna'da devletin etkin olmasını sağladı. Özellikle Ioannes III Dukas Vatatzes (1222-1254) zamanında Smyrna yakınındaki Nymphaion (Kemalpaşa) İznik-Bizans Devleti'nin saray yapısına ev sahipliği yaparken, Smyrna, en önemli ticaret ve askeri limanı haline geldi.

Laskarisler zamanında Smyrna'nın savunmasını güçlendirmek için kent suru ile birlikte Kadifekale'nin de esaslı bir onarımdan geçirildiği anlaşılmaktadır. Yıkılmış veya hasarlı sur parçaları onarılmış, kuleler yenilenmiş ve yenileri eklenmiştir. Kale içinde ise yine bugün dahi görülebilen ve iyi durumda korunmuş olan bir sarnıç yapısı (daha fazla sayıda sarnıç olduğu sanılmaktadır) inşa edilmişti.[9] Yine bu dönemde Kadifekale'de bir kilise (olasılıkla Hagios Demetrios Kilisesi) de bulunuyordu. Güçlendirilmiş surları, ibadet yapıları ve sarnıçları ile hem güvenlik hem de diğer temel ihtiyaçlara yönelik inşaat faaliyetleri kale içinde sivil unsurların ve nüfusun artmasını sağlamış, böylece Kadifekale bir anlamda kale kent haline dönüşmüştür. Kale, bu tarihte 28 kuleli ve 5

[8] Ersoy-Önder-Turan 2014, s. 105 vd., Grafik 3.

[9] Ersoy 2022, s. 128, Res. 13-14.

kapılı idi.[10] Kalenin kuzeybatı köşesi de hem kaledeki sivil halkın hem de aşağı şehrin güvenliğine katkıda bulunacak bir hisara dönüştürülmüştü. Aslında alınan tüm tedbirler Batı Anadolu'ya doğru yönelen Türk tehlikesine karşı idi. Bir süre sonra Kadifekale 1317'de Aydınoğlu Mehmet Bey tarafından ele geçirilecektir.

Kadifekale'ye ait en yakın konumlanmış anıtsal yapılardan biri kuzeybatı yamaçta yer alan Smyrna Tiyatrosu'dur.[11] Son yıllarda gerçekleştirilen kazılar tiyatronun Kadifekale'nin eteklerinde görülen toprak kaymalarından etkilenmeyen birkaç noktadan biri üzerinde inşa edildiğini göstermiştir. Dönemin şehir plancıları tiyatronun yerini düşünürlerken bu noktada yer alan andezit anakayayı hem zemin statiği hem de yapı malzemesi bakımından avantaj sağlayacağı değerlendirmiş olmalıdırlar. Bu noktanın seçilmesinde bir diğer kriter tüm antik kente ve körfeze hâkim bir yer olması olmalıdır. Antik kentin düzenli planına uygun olarak inşa edilen Smyrna Tiyatrosu'na ilişkin ilk somut bilgilere Vitruvius'un *De Architectura* adlı eserinde ulaşılmaktadır. Vitruvius (V.IX.1), Smyrna Tiyatrosu'nun *skene* (sahne binası) binasının hemen karşısında/yakınında *Venüs/Aphrodite Stratonikis* Tapınağı'nın bir portikosunun veya Stratonikeion adı verilen bağımsız bir portikonun bulunduğunu not etmektedir. Vitruvius, portikonun tiyatroya yakın bir yerde bulunmasını överek bu proje nedeniyle Smyrna'yı iyi mimarlara sahip kentlerden biri olarak değerlendirilen diğer kentlere örnek olarak gösterir.

Tiyatronun varlığına ilişkin MÖ 3. Yüzyıla kadar inen belirgin kanıtlardan yoksun olmamıza karşın, bu yüzyılda tiyatro için seçilen noktada etkinliklerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Belki de ahşap bir skene ve yine ahşap oturma sıralarının bu ihtiyaca yardımcı olduğunu söylememiz mümkündür. Suriye Kralı Antiokhos II'nin annesi Stratonike'yi Tanrıça Aphrodite ile eşleştiren *Aphrodite Stratonikis* tapınımının varlığı MÖ 3. yüzyılın ortalarını işaret etmesi tiyatro için düşünülen yerin de etkinliklere en geç bu tarihten itibaren ev sahipliği yaptığını değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Tiyatro kazılarında ele geçen seramik buluntular ile henüz yayınlanmamış olan tiyatro alanının etkinliklere açık olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte henüz yayınlanmamış olan bir

[10] Müller-Wiener 1962, 60 vd.
[11] Ersoy 2022, s. 130 vdd., Ersoy-Alatepeli-Şakar 2020, s. 283–298.

Seleukos sikkesi ile iki adet Kyme sikkesi bu alandaki etkinliklerin süregittiğinin diğer izleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hellenistik Dönem boyunca tiyatroların giderek ahşap bir yapı olmaktan taş yapılara dönüştüğü bir zaman olarak kabul edilir. Bu süreçte taşa dönüşen ilk tiyatrolar için sağlam bir zemin üzerine 2 katlı bir sahne binası ve oturma sıralarının yamaca yaslandığı tek veya çift kademeli oturma bölümlü olan tiyatrolar için genel şemayı oluştururdu. Yamaca yaslanma hem maliyetleri azaltmakta hem de mühendislik olarak da dönemin inşaat teknolojisi için uygundu.

Bazı mimari izler, sikke ve seramik bulgular taştan yapılmış tiyatronun inşasını Pergamon Krallığı zamanını, MÖ. 2. yüzyılın ilk yarısını işaret etmektedir. Tiyatronun taş bir yapıya dönüştüğünü MÖ. 2. yüzyılın sonuna ait bir anekdot destek vermektedir. Afrika fatihi olarak bilinen Romalı General ve Senatör Q. Caecilius Metellus Numidicus Roma Senatosu'nun aldığı tarım politikalarına ilişkin karara karşı çıkması üzerine, MÖ. 100'de senatörlüğü düşürülerek Rhodos'a sürgüne gönderilmişti. Senatör ertesi yıl geri çağrıldığında Smyrna Tiyatrosu'nda temsil izlerken haberciler onu bulmuştu ve temsil bitinceye kadar affedildiğine ilişkin mektubu açmamıştı.[12] Eğer bu bilgi doğruysa MÖ. 100 civarında Smyrna Tiyatrosu etkinliklere açıktı ve en geç bu tarihte bize tiyatronun taş bir yapı haline dönüştüğünü işaret etmektedir. Bu tarihte tiyatro iki katlı sahne binası, tek kademeli oturma bölümü ile oldukça basit bir forma sahip olmalıdır.

Smyrna'yı MÖ 1. yüzyılın sonunda ilk tanımlayanlardan biri olan Strabon (XVI, 37) kentin "*bir parçası tepededir ve surla çevrilidir, fakat büyük kısmı ovada limanın, Metroon'un ve Gymnasion'un yakınındadır*" şeklinde tanımlayacak ancak tiyatrodan bahsetmeyecektir. MÖ 29 yılında Roma coğrafyasında Cumhuriyet yönetiminin yerine imparatorluk yönetim sisteminin başlaması ile birlikte ilerleyen süreçte Smyrna Tiyatrosu'na müdahale edilip edilmediğine ilişkin kanıtlardan henüz yoksunuz. Ancak bu dönemde İmparator Claudius zamanındaki bir deprem sonrasında onarım geçirdiği değerlendirilmektedir.

Halen devam eden kazı ve araştırmalar şimdilik göstermektedir ki, tiyatronun ilk inşasından sonraki en büyük inşai faaliyet İmparator Traianus (MS 98-117) ve Hadrianus (MS 117-138) zamanında

[12] Cadoux 1938:154 vd.

gerçekleşmişti. Nitekim bu tarihlerde *proskene* arkasında iki kat halinde sahne binası yükselmişti.[13] Ele geçen mimari ve plastik eserlerden sahnenin cephesinin biri teatral masklardan, diğeri insan boyutunda Dionizyak figürler içeren kabartmalı iki frizin bulunduğu, korinth başlıklı sütunlarla vurgulanan ve içlerinde kolosal heykellerin bulunduğu aedicula ve nişler ile zenginleştirilmiş bir cephe tasarımına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sahne Binası'nın M6 Mekanı'nda bir blok üzerinde yer alan, Bassos ve Selanikli Gençler'den bahseden bir yazıt da bu sürece ait olabilir görünmektedir.[14]

Sahne binası kazıları epigrafik bulgular bakımından da giderek artan sayıları ile tiyatro hakkında çeşitli bilgiler edinmemize imkân vermektedir. İmparator Hadrianus zamanına tarihlendirilen yazıtlardan birinde Smyrna'daki imparatorluk tapınaklarının başrahibi olan Marcus Claudius Proklos'un şehir adına Tanrılar ve İmparatorlara adak olarak bir çeşmenin tamiratını yaptırdığını kaydetmektedir.[15] Arkeolojik olarak henüz ispatlanmış olmasa da bu çeşmenin tiyatronun hemen bitişiğinde veya çok yakınında olmalıdır. Yazıtta ayrıca, Proklos'un müteahhitliğini yaptığı *G(K)aleonterion Hydates* adındaki bir su kanalının ya da bir su kemerinin de adı geçmektedir. Bu suyolu kuşkusuz kentin sikkelerinde bir tanrı olarak tasvir edilmiş *Kaleon* (Yeşildere) ile bağlantılı olmalıdır. Tiyatronun yanında ve yakınındaki bir çeşmenin varlığına işaret eden bu yazıt Smyrna Tiyatrosu'nun bulunduğu mevkide yukarıda da işaret edildiği gibi *Aphrodite Stratonikis* Tapınağı veya portikosunun yanısıra bir *Nymphaion*un da bu alandaki kentsel peyzaja eklenmesi gerektiğini göstermektedir.

Smyrna Tiyatrosu bu süreçte pek çok Pagan etkinliğe ev sahipliği yapmıştır. Hıristiyani kaynaklardan öğrendiğimize göre, etkinliklerden birinde Hz. İsa'ya dua edildiğini, Pionios'a atfedilen Polykarpos'un Yaşamı (XXVIII 3 vd.) metnine göre, Antoninus Pius zamanında kentteki bir kuraklık zamanında, *Magistrat*lar (Yüksek rütbeli bürokratlar) Smyrna Tiyatrosu'nda Halk Meclisi toplantısı düzenlediklerinde, bu tarihte Smyrna'daki Hıristiyan topluluğunun lideri ve İzmir'deki ilk din şehidi olan Aziz Polykarpos'tan kendi tanrısına (Hz. İsa'ya) dua etmelerini istemişlerdi. Kendisi, bu kıtlık dönemi Tanrı'nın taktiri ise sona erdirilmesinin mümkün olmayacağını söylemiş, ancak yine de dindaşları ile birlikte dua etmeyi

[13] Ersoy 2022, 131, Res. 23, 24.
[14] Ersoy-Tekoğlu 2021, s. 174.
[15] Ersoy-Petzl-Tanrıver 2021, s. 144-147.

kabul etmiştir. Aktarılan bilgiye göre, topluca dua edilmesinin ardından yağmur yağmıştı.[16]

İmparator Marcus Aurelius (MS 161-180) zamanında İzmir'de MS 177/178 yılında yaşanan büyük depremden sonra yapılan onarım ve güçlendirmelerle tiyatronun son şeklini almış olduğu genel kabul görmektedir.[17] Bir korniş bloğu üzerinde İmparator Septimius Severus'a (MS 193-211) ait bir yazıtın varlığı belki de onarım ve güçlendirmelerin bu tarihe kadar sürdüğü şeklinde değerlendirilmek şimdilik mümkün görünmektedir.[18] Tiyatroda ele geçen yazıtlar MS 4. yüzyılda dahi bazı etkinliklerin tiyatroda sürdüğüne işaret etmektedir. Sahne binası kazılarında ele geçen üretim artığı kandil parçaları MS 5. ve 6. yüzyıllara ait olup MS 5 yüzyıl ile birlikte tiyatronun sahne binasının farklı işlevler için kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Böylece Smyrna Tiyatrosu altıyüz yıl sonra sanayi üretimi yapan bir yapıya dönüşecektir.

Kadifekale yamaçlarındaki ikinci anıtsal yapı olan Smyrna Stadionu'nun ne zaman yapıldığı, kapasitesi ve mimarisine ilişkin sınırlı bilgilere sahip bulunulmaktadır.[19] Yapıya ilişkin bugüne kadar arkeolojik çalışma yürütülmemiştir. Yapı hakkında topografik eğrilerle, Batılı Seyyahların anlattıklarından, gravür ve haritalardan yararlanarak bilgi sahibi olunmaktadır. Stadion Kadifekale'nin güneybatı yamacı üzerinde, Hava Şehitliği ile Eski İtfaiye Binası ekseninde bulunmaktadır. 19. yüzyıl haritalarına göre stadium hafif bir sapmayla doğu-batı doğrultudadır ve kentin bu bölümdeki şehir suruna paralel olarak uzanmaktadır.[20] *Sphendon*u doğuda olan U şekilli stadionun ucu açık olan kısa kenarı batıya bakmaktadır. İzleyiciler için oturma basamaklarının güney ve doğu yönde doğal yamaçtan faydalanılarak yerleştirildiği, kuzey yönde ise kemerli ve tonozlu altyapı üzerine yerleştirildiği sanılmaktadır.[21]

Stadionların dinsel ve resmi devlet törenleri ile siyasal toplantılar için de kullanıldıkları bilinmektedir. Ayrıca devlet gücünün açıkça sergilendiği ve Roma kanunlarına karşı gelenlerin cezalandırıldığı mekanlardı. Nitekim Smyrna Stadionu, Erken Hıristiyanlık Dönemi Batı Anadolu ve İzmiri'in din önderlerinden, Smyrna'nın Hıristiyan cemaatinin

---

[16] Cadoux 1938:449 vd.
[17] Cadoux 1938:178 vd., 281-282, 290.
[18] Ersoy-Tekoğlu 2021, s. 178.
[19] Doğer 2006, s. 192.
[20] Cadoux 1938, s. 178.
[21] Saltuk 1995, s. 60.

lideri Aziz Polykarpos'un, *Prokonsul* L. Statius Quadratus (MS 154-155) zamanında bu stadionda öldürülmesine sahne olmuştur. Aziz Polykarpos'u hiçbir zaman unutmayan İzmirli Hıristiyanlar onun hatırası için olasılıkla 4. veya 5. yüzyılda stadiumun hemen yakınında, bugünkü Eski İtfaiye Binası'nın bulunduğu yerde veya hemen yakınında, bir *Martyrium* (Şehitlik, Anıt mezar) inşa ettirmişlerdir. Martyrium Türklerin İzmir'e egemen olmalarının ardından Yusuf Dede Tekkesi'ne dönüşmüş ve zamanla tekkenin etrafında mezarlık oluşmuştur. Eski İtfaiye Binası'nın yükseldiği andezit anakaya üzerinde kaya nişleri tespit edilmiştir.[22] Benzer nişlerin Ephesos, Pergamon ve Phokaia gibi kentlerde olduğu gibi Ana Tanrıça kültür ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Tüm bu tarihsel doku içinde kalan Kadifekale Hava Şehitliği'nde 2020 yılındaki düzenleme çalışmaları sırasında Smyrna Kazı Başkanlığı'nın katkısıyla İzmir Müze Müdürlüğü tarafından yapılan kazı çalışmaları sırasında ele geçen bir grup pişmiş toprak ve cam malzemeden ibaret arkeolojik buluntular kentin tarihi ve arkeolojisi açısından önem taşımaktadır. Kadifekale ve Stadium ekseninde, iki anıtsal yapı arasında kalan Hava Şehitliği'nde antik çağa ait bugüne kadar bir yapıdan söz edilmiş değildir. Tek bilinen şehitliğin hemen güneydoğusundan Kadifekale ile Stadium arasında uzanan kent surunun geçiyor olmasıdır.

Hava Şehitliği'nde ele geçen seramik buluntuları büyük çoğunluğu amorf malzeme olarak değerlendirilmekle birlikte içerisinde profil veren ve tanımlanabilen nitelikli malzeme gruplarından oluşmaktadır. Bunlar arasında Hellenistik Döneme (MÖ 2. yüzyıl ağırlıklı olmak üzere) tarihlenen ve dönemin tipik seramik repertuarını oluşturan siyah firnisli tabak, kâse, skyphos, tepsi, unguentarium gövde ve dip parçalarının yanı sıra *Batı Yamacı* stilinde bezeme dekorlarına sahip amphora boyun parçaları, kantharos, kâse gibi çeşitli formlar da göze çarpmaktadır **(Fig. 2)**. MÖ 3. ve 2. yüzyıla tarihlendirilen batı yamacı grubu, kazıma çizgilerin ve boyanın bezeme dekoru olarak sıklıkla kullanıldığı ve siyah kaliteli firnise sahip parçalardan oluşmaktadır. Dekorlarında siyah, ara sıra pembemsi-kırmızı bir renk tonlaması ile dikkat çekerler. Üzerlerinde yer alan bezeme genellikle beyaz ve turuncumsu kırmızı renk kullanılarak yapılmış olan zeytin yaprağı, kolye, sarmaşık ya da kalp yapraklarından oluşan bezeme yer almaktadır. Teknik olarak hızlıca yapılmış veya basılmış bu bezemelerde, yapraklar saydam ve açık bir renk gösterirken, boyanın yer

[22] Ersoy 2022, s. 28, Resim 28.

yer daha fazla yoğunluk sergilemesi sonucu rölyef (kabartma) hissi uyandırmaktadır. Benzer örnekler Kadifekale ve Smyrna Agorası kazılarında da ele geçmiş olup MÖ 3.- 2. yüzyıllara tarihlendirilmiştir.[23]

Erken İmparatorluk Dönemine ait kâse, tabak vb. formlardan oluşan İtalyan sigillata örnekleri dikkat çekici buluntular olarak tespit edilmiştir. *Arretine* kapları olarak da adlandırılan bu sigillata örneklerinin tipik özelliği hamurlarının çok ince, astarlarının pürüzsüz ve parlak olmasıdır. Zarif formlar üzerinde genellikle Hellenistik kökenli kaliteli kabartmaların yer alması karakteristiktir. Bazı örnekler üzerinde grafiti yer almaktadır. İtalyan sigilata örneklerinin dışında ESB ve ESC türü sigillata parçalarının yoğun olduğu kâse ve tabak gibi sofra kaplarının yer aldığı başka örnekler de mevcuttur[24] **(Fig. 3)**. Bunların dışında güveç, tava ve mangal gibi formlara ait parçalar pişirme kaplarına örnek teşkil etmekte, amphora dip ve kulp parçaları, unguentarium, lekane, kapak ve kâse gibi diğer pişmiş toprak buluntular da MS 2. ve 4. yüzyıl aralığına tarihlenebilecek örnekler olarak yer almaktadır **(Fig. 4)**.

Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemlerine ait kandil diskus, burun ve kulp parçaları, Smyra Antik Kenti kazılarında her sektörde ve oldukça yoğun miktarda gün ışığına çıkarılmış bir repertuarın vazgeçilmez buluntuları olarak Kadifekale Hava Şehitliği alanında da ele geçmiştir. Çark ve kalıpla şekillendirilmiş bu parçalar arasında Ephesos tipi kandil olarak sınıflandırılan gri astarlı örnekler de yer almaktadır.[25] Pişmiş toprak figürinlere ait parçalar yoğun olarak ele geçen bir diğer grup olup, Geç Hellenistik- Erken Roma Dönemine tarihlenen örnekler olarak değerlendirilmiştir.

Cam buluntular, genel olarak İmparatorluğun tüm eyaletlerinde rastlanılan tipik formların bir seçkisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Augustus Dönemi (MÖ 27- MS 14) tipik yivli kâse, kadeh ağız ve kaideleri, kulp parçaları dikkate değer cam buluntu örnekleridir. Bilindiği üzere Roma cam sanatı Hellenistik Dönem cam üreticilerinden edinilen tecrübe ve alınan ilham sonrası kalıba üfleme tekniğinin bulunmasından sonra devrim yaşamış, detaylı formlar dahi kolay ve hızlıca yapılabilir hale gelmiştir.[26] Buluntu örnekleri, Erken İmparatorluk Döneminde farklı amaçlara hizmet eden cam eşya üretiminin çeşitliliğini ve yoğun olarak

---

[23] Ersoy 2022, 121-129., Ersoy 2020, 61, Levha 39-42. Kadifekale Hellenistik Dönem seramiği için bkz. Granata 2016, 75-93.
[24] Benzer Smyrna Antik Kenti örnekleri için bkz. Ergürer 2019, 135-151.
[25] Ersoy 2020,146, Levha 118.
[26] Taştemur 2017, 83-85.

sürdürülmüş olduğunu yansıtması açısından son derece anlaşılabilir formlar olarak değerlendirilmiştir.[27] Cam malzeme ile birlikte ele geçen pişmiş toprak antefiks, stroter ve tuğla parçaları bu yüzyıllara ait mimari parçalar olarak değerlendirilmiştir **(Fig. 5)**.

Yukarıda sözü edilen buluntular ile Smyrna Antik Kenti kazılarının bugüne dek yürütülen ve yayınlanmış olan seramik malzemesi (Kadifekale, Altınpark, Agora) homojen bir nitelik sunmakta olup, kentin bu yüzyıllara ait seramik buluntularının her bir nokta üzerinde benzer bir repertuar ile yer aldığını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte yapılan kazılar Hava Şehitliği'nin bulunduğu noktada olası bir yapıya ait kalıntılara ulaşılmasını sağlayamamıştır. Sınırlı bir kazı çalışmanın ardından kesin bir yargıya varmak mümkün değilse de Kadifekale ile Stadium arasında kalan bu alanda belki de hiçbir zaman yapılaşmaya gidilmemişti. Smyrna Tiyatrosu, onun yakınında Aphrodite Stratonikis Tapınağı ve bir Nymphaion, hemen güneybatıda Stadion ve Ana Tanrıça Kült Alanı Kadifekale'nin antik çağdaki genel peyzajının anıtları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bununla birlikte Kadifekale'nin batı ve güney yönelimli yamaçlarında bir Dionysos Tapınağı ile tiyatro ve stadiona gelen kalabalıklar için bir büyük Latrina (Tuvalet) da Smyrna'nın yamaçlardaki kent görüntüsüne eklenmelidir.

KAYNAKÇA

Cadoux, C. J. 1938, *Ancient Smyrna*, Basil Blackwell, Oxford 1938.

Doğer, E. 2006, *İzmir'in Smyrnası: Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*, İletişim Kitabevi, İzmir 2006.

Ersoy, A.- Önder, M.- Turan, H., *Antik Smyrna Sikkeleri: 2008-2012*, İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2014.

Ersoy, A. 2022, *Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna (İzmir)*, İBB Kent Kitaplığı 106, İzmir 2015.

Ersoy A.-Alatepeli S.-Şakar G. 2020, Preliminary Report on the Theatre of Smyrna/İzmir and the Excavations (2014-2019) *Anatolia Antiqua XXVIII* (2020), s. 283–298.

Ersoy, A. 2020, *Smyrna –İzmir Hellenistik Dönem Seramiği*, Ege Yayınları, İstanbul, 2020.

[27] Smyrna Antik Kenti Kazıları Geç Antik Çağ ve sonrası cam malzeme yayınları için ayrıca bkz. Gürler vd. 2016*, İzmir'in Osmanlı Dönemi Tanıkları Smyrna/İzmir Agorasından Cam Objeler.,* Gürler - Çelik Ersoy 2015, 215-220.

Ersoy, A., Tekoğlu, R. (2021). New Inscriptions from Smyrna, *GEPHYRA (22, 2021)*, 167-180.

Ersoy, A– Petzl, G.– Tanrıver, C. 2021, Two New Inscriptions from İzmir (Smyrna), *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 220 (2021) Bonn 2021: 144–150.

Göncü, H. 2013, *Smyrna Akropolü (Kadifekale) Yapı Evreleri*, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2013.

Granata, A. 2016, *Kadifekale Hellenistik Dönem Seramiği*, (eds. M. Frasca- A. Ersoy- P. Aydemir), Hellenistik ve Roma Döneminde Smyrna (İzmir) / Smirne İzmir in eta Ellenistica e Romana Scavi e Ricerche, 2016: 75-93.

Gürler, B.- Çelik Ersoy, G. 2015, Smyrna-İzmir Kazıları Altınpark Mevkii Cam Unguentariumları, *Prof Dr Ömer Özyiğit e Armağan Studies in Honour of Ömer Özyiğit,* (Editör, E. Okan-C. Atilla), Ege Yayınları, İstanbul, 2015:215-220.

Gürler, B.-Ersoy, A.-Çelik Ersoy, G. 2016, Binnur Gürler- Akın Ersoy-Gülten Çelik Ersoy 2016, *İzmir'in Osmanlı Dönemi Tanıkları: Smyrna/İzmir Agorasından Cam Objeler*. İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı 112, 2016.

Ergürer, H.E. 2019 The First Evaluation of Roman Fine Ware at the Smyrna Altınpark Archaeological Site, *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları III Smyrna/Izmir Excavation and Research III*, (Eds. H. Göncü-A. Ersoy-D. Akar Tanrıver) Ege Yayınları, İstanbul 2019:135-151.

Müller-Wiener, W. 1962, *Die Stadtbefestigungen von İzmir, Sığacık und Çandarlı*, Istanbuler Mitteilungen (1962/12), 60-69.

Saltuk, S. *Antik Stadyumlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1995.

Tanrıver, D. A. 2015, *Smyrna'dan Metal Eserler*, *Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I Smyrna/Izmir Excavation and Research I* (Eds. A. Ersoy-G. Şakar), Ege Yayınları, İstanbul 2015: 15-28.

Taştemur, E. 2017, Arkeolojik Veriler Işığında Camın Tarihsel Süreci, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 13, Ocak 2017: 67-91.

FİGÜRLER LİSTESİ

Figür 1. Kadifekale ve batı yönelimli yamaçları
Figür 2. Hellenistik Dönem seramik örnekleri
Figür 3. Erken İmparatorluk Dönemi sigillata örnekleri

Figür 4. İmparatorluk Dönemine ait çeşitli formlar ve pişirme kapları
Figür 5. Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemine ait kandil, figürin, cam kaplar ve mimari parçalardan örnekler

Figür 1. Kadifekale Hava Şehitliği genel görünüm

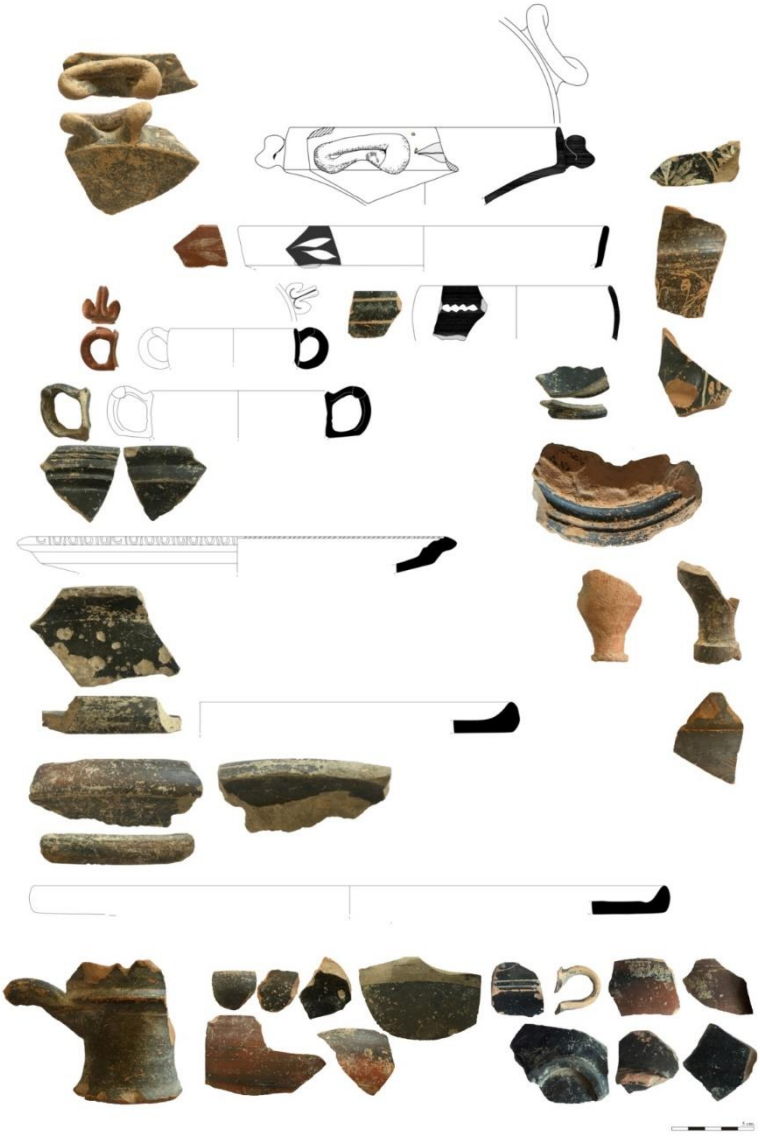

Fig.2. Hellenistik Dönem seramik örnekleri

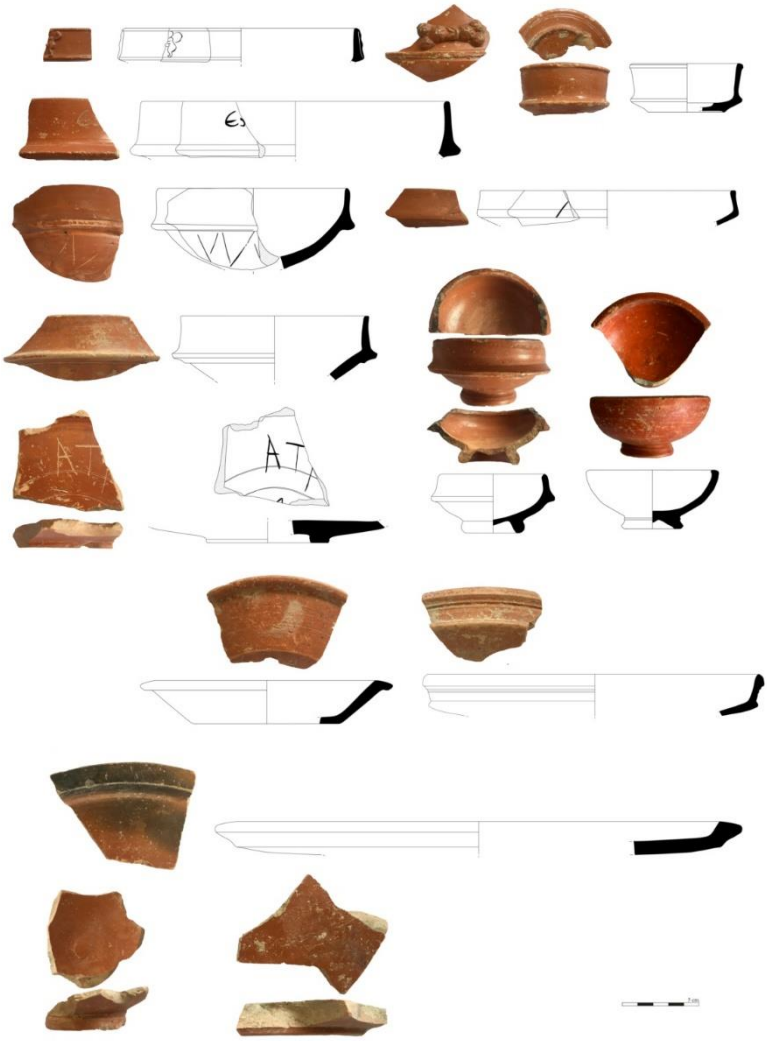

Fig.3. Erken İmparatorluk Dönemi sigillata örnekleri

Fig.4. İmparatorluk Dönemine ait çeşitli formlar ve pişirme kapları

Fig.5. Geç Hellenistik-Erken İmparatorluk Dönemine ait kandil, figürin, cam kaplar ve mimari parçalardan örnekler

İzmir Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16 (21-59), 2022

TEKAÜT DEFTERLERİNE GÖRE İZMİR KAMU KURUMLARI EMEKLİLERİ (1880-1912)

Ertan GÖKMEN*

Makale Geliş Tarihi: Şubat 2022 **Makale Kabul Tarihi:** Mart 2022

Öz

Osmanlı Devleti'nde askeri sınıfa mensup askerlere, üst düzey yöneticilere ve ilmiye mensuplarına görev sürelerini tamamladıklarında ya da yaşlı, hasta ve malullük sebebiyle çalışamaz duruma geldiklerinde geçimlerini sağlamak için merkezi hazineden, mukataa ve dirlik gelirlerinden tahsisler yapılırdı. Tanzimat'ın ilanından sonra maaş sistemine geçilmesi ile çalışanlara ve emeklilere gelirlerden tahsis yöntemi kaldırılmış ve hazineden maaş ödenmeye başlanmıştır. Tanzimat öncesi dönemde sadece askeri kesimi içine alan emeklilik sistemi diğer kamu çalışanlarını da içine alacak şekilde genişletilmek istenmiş ise de bunu hemen gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Askeri personelin emekliliğine dair ilk düzenleme 1866 yılında hayata geçirilmiştir. Sivil kamu çalışanlarının emekliliği ile ilgili 1881 yılında düzenleme yapılmış ve zamanla kapsamı genişletilmiştir. Bu emeklilik uygulamaları yanında kapsamı çok geniş olmamakla birlikte farklı kurumlar da kendi çalışanlarına yönelik emeklilik sistemini hayata geçirmişlerdir. Bu durum Osmanlı devletinde sosyal güvenlik kurumlarının dağınık bir yapı sergilemesine neden olmuştur. Ele aldığımız bu çalışmada 1880-1912 yılları arasını kapsayan tekaüt defterleri esas alınarak İzmir'deki kamu kurumlarından emekli olan kişilere dair bilgilere yer verilmiştir. Tekaüt defterleri emekli olan personelin tekaüt beratı suretlerini ihtiva etmekte olup bu beratlarda emekli olan kişinin unvanı, adı, çalıştığı kurumu, ne kadar emekli aylığı alacağı ve maaşının hangi sosyal güvenlik kurumundan ödeneceği gibi bilgiler bulunmaktadır. Çalışmada emekli olan kişilerin hangi kurumlarda yoğunlaştığı, kurumlarda hangi pozisyonlarda görev yaptıkları, aldıkları maaşların düzeyi ve Müslüman gayrimüslim oranları hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Emekli, Sosyal Güvenlik, İzmir, Osmanlı, Ticaret, Gümrük.

Retirees of Smyrna Public Institutions According to the Tekaüt Books (1880-1912)

Abstract

In the Ottoman Empire, when the soldiers of military class, senior administrators and member of scholar completed their term of office or were unable to work due to the old, sick or invalid, allocations were made from central

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (ertan.gokmen@cbu.edu.tr) (Orcid ID: 0000-0001-9189-9960).

treasury, incomes of mukataa and dirlik to ensure their livehood. With the transition to the salary system after the proclamation of Tanzimat, the method of allocation income to employees and retirees was abolished and salaries were started to be paid from the treasury. In the pre-Tanzimat period, the pension system which included only the military, was intended to be expanded to include other public employees, but it was not possible to realize this immediately. The first regulation on the retirement of military personnel was implemented in 1866. The retirement of civil servants came into effect in 1881 and its scope was expanded over time. In addition to these retirement practices, although the scope is not very wide, different institutions have also implemented retirement system for their own employees. This situation caused the social security institutions to exhibit a dispersed structure. In this study, which we have discussed, information about the people who retired from public institutions in İzmir is given, based on the tekaüt books covering the years 1880-1912. The pension books contain the copies of pension berat of retired personnel, and these berats contain information such as title, name, institution of retired person, how much pension will receive and from which social security institution his salary will be paid. In the study, the information will also be given about which institutions the retired personnel concentrate on, what positions they work in the institutions, the level of their salaries and ratios of Muslims and non-Muslims.

Key Words: *Retired, Social Security, Smyrna, Ottoman, Trade, Customs*

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde seyfiye, ilmiye ve kalemiye sınıfı mensubu olup devlet hizmeti gören kişilere yaşlılık, malullük ve hastalık gibi durumlarda ihtiyaçlarını karşılamak için tekaüdiye adıyla maaşlar veriliyordu. Belirtilen sınıflardaki bazı görevlilerin emekli olduklarında alacakları ücretlere dair Fatih'in teşkilat kanunnamesinde bazı hükümlere yer verilmiştir. Emekli vezir ve beylerbeyi gibi devlet erkanı ile hasta ve yaşlı katiplere ve ihtiyaç sahiplerine gümrüklerden tekaüt ulufesi adı altında maaş veriliyordu. Yine ilmiye mensubu şeyhülislam, kazasker, büyük kadılar ve müderrislere emekli maaşı karşılığı olarak bazı kasaba ve köy gelirleri arpalık olarak tahsis ediliyordu.[1] Yeniçeri ocağı mensubu olup oturak ve mütekait denilen yaşlı ve emekli askerlere tekaüdiye maaşı veriliyordu. Yeniçeri emeklileri II. Selim zamanına kadar emekli maaşlarını şehremininden veya selatin camileri gelirleri fazlasından alırlarken, bu tarihten sonra hazineden almaya başlamışlardır. İstanbul dışında oturmak isteyen yeniçeri emeklileri

[1] İpşirli 2011, 340-341; Mustafa Nuri Paşa 1992, 306.

ise maaşlarını gittikleri yerin mukataalarından veya gümrük gelirlerinden alırlardı.[2]

Osmanlı Arşivi'nde Tanzimat öncesi ve sonrası döneme ait mütekaidin maaş defterlerinin bulunması emekli olan kamu görevlilerine maaş ödendiğini göstermektedir. Mesela 1726-1727 yıllarını kapsayan defterde kaptan, kapı ağası, reis, cebeci, terzi, silahtar gibi emeklilerin; 1831-1847 yıllarını kapsayan defterde emekli edilen subay ve erlerin; 1863-1875 yıllarını kapsayan defterde ise mülkiye, askeriye ve ilmiye sınıfına mensup emekli, dul ve yetimlerin isimleri ile bunlara ödenecek maaşların miktarına dair bilgiler bulunmaktadır.[3] Osmanlı Arşivi'nde mütekaitlere ait defterler ve belgeler emekli olan kişilere, yakınlarına ve muhtaç olanlara belli bir emekli maaşının ödendiğini göstermektedir.

II. Mahmut ve Tanzimat sonrası dönemde idari, askeri ve mali alanlarda pek çok yenilik yapılmış ve bu yeniliklere dair yasal düzenlemeler yapılmıştır. Yasal düzenleme yapılan alanlardan biri de sosyal güvenlik ile ilgilidir. Bu alanda muhtelif tarihlerde pek çok düzenleme yapılmıştır. Yapılan bu düzenlemelerin 12'si askeri personel, 13'ü sivil memurlar, beşi ilmiye mensupları, 10'u da işçilerle ilgilidir. Askeri personelden karacılarla ilgili ilk düzenleme Asakir-i Berriye-i Mülükâne Tekaüt Kararnamesi adıyla 1869 tarihinde; Askeri Tekaüt Sandığı Nizamnamesi 1886 yılında, mülkiye memurlarıyla ilgili Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesi adıyla kapsamlı ilk düzenleme 1881 tarihinde yapılmıştır. 1881 tarihli sivil memurlara yönelik çıkarılan tekaüt kararnamesinde görülen eksikliler 1884 yılında aynı isimle çıkarılan düzenleme ile giderilmeye çalışılmıştır.[4] Aşağıdaki başlıklar altında önce 1881 tarihli Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesi'ne göre emeklilik şartları, emekli olacak kişilerin yapması gereken işlemler, emekli personelin maaşlarının nasıl hesaplandığı, malullük durumunda emeklilere nasıl maaş bağlandığı, emeklilik işlemlerinin Mülki ve Askeri Tekaüt sandıkları tarafından nasıl yerine getirildiği ele alınacak sonrasında tekaüt defterlerinde emeklilik berat suretleri bulunan İzmir kamu kurumlarından emekli olan görevlilerin emekliliklerine dair bilgilere yer verilecektir.

---

[2] Uzunçarşılı 1988, 381-382.
[3] Martal 2002, 1693-1694.
[4] Kala 2018, 12, 27-28, 33.

1-1881 Tarihli Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesi Hükümlerine Göre Emeklilik İşlemleri

1881 tarihli Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesi[5] memurların görevlerine, azil, terfi ve emekliliklerine dair pek çok hususu ihtiva etmektedir. Kararnamesi'nin 21. maddesine göre memuriyete başlama yaşı yirmi olarak kabul edilmiştir. Bu yaştan daha önce alınan maaşlar emekli maaşı hesaplamasına dahil edilmemektedir. Kararnamenin 22. ve 23. maddeleri emekli olmak isteyen kişilerin yapması gereken işlemlere dair hükümler ihtiva etmektedir. Bu maddelere göre emekliliği hak eden kişi İstanbul'da ise bağlı bulunduğu nezarete, taşrada ise vilayet valisine dilekçe verecektir. Dilekçe sahibinin, devlet hizmetine kaç yaşında ve hangi tarihte girdiği, ne kadar maaş aldığı, hangi görevlerde ne kadar süre bulunduğu ve her birinde ne kadar maaş aldığı, görevden ayrılmış ise hangi sebepten ayrıldığı ve ne kadar mazul kaldığı, kanuni bir ceza alıp almadığı, emekliliğini istediğinde hizmette veya mazul olup olmadığı, maluliyet sebebiyle emeklilik talep edilmiş ise ne zaman malul olunduğu gibi hususlar tahkik olunduktan sonra gerekli evraklar bir mazbata ile nezaretler ve vilayetlerden Tekaüt Sandığı Nezareti'ne gönderilecek ve burada dahi tetkik edildikten sonra Tekaüt İdaresi Cemiyeti'ne havale edilecektir. Bir memur talep etmedikçe ve vazifesini yapamayacak derecede hasta bulunmadıkça emekli olamayacaktır.

İzmir Rüsumat Nezareti'nde nâzır olan İsmail Hakkı Paşa'nın emeklilik evrakları arasında Mülkiye Tekaüt Nezareti muhasebesince 21 Kanun-ı Sani 1316/3 Şubat 1901 tarihinde tanzim olunan hesap müzekkeresi bulunmaktadır. Bu müzekkereye göre İsmail Hakkı Paşa devlet hizmetine 23 yaşında girmiş, kırk dört sene hizmet etmiş ve yapılan hesaba göre 3.671 kuruş emekli maaşını hak etmiştir. Hesap müzekkeresine/pusulasına göre Hakkı Paşa 1 Kanun-ı Evvel 1272/13 Aralık 1856 tarihinde mülga Rumeli Varidat Muhasebe kitabetinde göreve başlamış ve sırasıyla Rüsumat Muhasebe Kalemi Sivas Mukayyitliği ve Mümeyyizliği, Samsun Rüsumat Nezareti, Rüsumat Muhasebe Kalemi Mümeyyizliği, Yemen Rüsumat Nezareti, Gelibolu Rüsumat Tahkik Memurluğu, Dersaadet Mülga Emtia Gümrüğü Başkâtipliği, Taşra Rüsumat Müfettişliği, Dersaadet Emtia-i Ecnebiye Nezareti, Birinci Daire-i Maliye

[5] Düstur I. Tertip Zeyl 3, 62-81.

Müfettişliği, Selanik Duyun-ı Umumiye Nezareti, Galata Gümrüğü Muhasebat Kitabeti, İskenderun Rüsumat Nezareti, Bağdat Rüsumat Nezareti, Edirne Rüsumat Nezareti, Edirne, İzmir ve Selanik Rüsumat Müfettişliği ve İzmir Rüsumat Nezareti'nde görev yapmıştır. İsmail Hakkı Efendi 1272-1316/1855-1898 yılları arasında üç defa mazul bulunmuştur. Paşa'nın mazul bulunduğu sürelerin toplam süresi yedi ay otuz beş gündür.[6]

15 Şevval 1318/5 Şubat 1901 tarihli Mülkiye Mütekaidin ve Mazulin Sandıkları Nezareti'ne ait mazbatada İzmir Rüsumat Nâzırı İsmail Hakkı'nın verdiği dilekçe ile emekliliğini talep ettiği, Rüsumat Nezareti müzekkeresi ile gönderilen dilekçenin, hizmet süresi cetvelinin ve ilgili evrakların Heyet-i Umumiye tarafından tetkik edildiği belirtilmektedir. Yapılan tetkike göre zikri geçen pusulada Hakkı Paşa'nın bulunduğu memuriyetlerin neler olduğu, aldığı maaşların miktarı ve hizmet süresinin kırk dört sene olduğu, Memurin-i Mülkiye Kararnamesi'nin 26. ve 42. maddeleri gereğince gerekli zam ve indirim yapıldıktan sonra 3.671 kuruş maaş isabet ettiğinin anlaşılması üzerine belirtilen maaşın sandıktan tahsis edilerek emekli edilmesine karar verilmiştir. Hakkı Paşa'nın emekliliğine karar veren Heyet-i Umumi'de nâzır dahil on yedi üyenin mührü bulunmaktadır.[7]

Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesinin 25. maddesine göre tekaüt maaşı iki çeşittir. Bunlardan biri 30 sene hizmet ile diğeri maluliyet ile elde edilmektedir. Kararnamenin 26. maddesi memura bağlanacak emekli maaşının miktarının nasıl belirlendiğini ortaya koymaktadır. Buna göre bir memurun en son bulunduğu görevden ayrıldığı tarih başlangıç kabul edilerek geriye doğru on senelik daimî maaşı toplanacak, elde edilecek toplamın onda birinin on ikide birisinin %50'si aylık emekli maaşı olarak tahsis edilecektir. Bir memur 30 seneden fazla geçirdiği yılların her biri için 30 senede elde edeceği maaşın 1/30'u emekli maaşına ilave olunacaktır. Bu şekilde 45 sene hizmet etmiş bir memura emekli maaşı olarak on senelik maaşı toplamının onda birinin on ikide birisinin %75'i tahsis edilecektir. Şayet çalışma süresi 45 seneden fazla ise o takdirde fazla çalışılan süreler için herhangi bir ödeme yapılmayacaktır.

---

[6] BOA. ŞD. nr. 987-50.
[7] BOA. ŞD. nr. 987-50.

Kararnamenin 30. maddesi bir görevlinin maluliyet sebebiyle nasıl emekli olacağını ortaya koymaktadır. Buna göre bir memur devlet hizmetine girdikten sonra her ne vakit vazifesini yapamayacak derecede hasta olur ise emeklilik için gerekli süreyi doldurmasa bile son memuriyeti maaşının yarısı ile emekli olacaktır. Bunun için kişinin maluliyet durumunun İstanbul'da ise Tıbbiye Nezareti'nden taşrada ise mahalli İdare Meclisinin tasdiki ve memleket tabibi tarafından verilen raporun Mekteb-i Tıbbiyece fenne uygun olduğunun tasdik edilmesi gerekmektedir. Mesela, İzmir palamut aşar memuru Mehmet Fatin Efendi yaşlılığı sebebiyle yirmi iki senelik çalışma sonunda malulen emekli olmuş ve kendisine son daimî maaşının üçte biri olan 200 kuruş emekli maaşı bağlanmıştır.[8] Yine İzmir Efrenç Gümrüğü tezkire muharriri olup 30 yaşında 1279/1862 senesinde göreve başlayan İsmail Hakkı Efendi sağ gözünün hiç ve sol gözünün ise bulanık gördüğüne dair mahalli doktordan aldığı raporunun Mekteb-i Tıbbiye tarafından uygun bulunması sonucu malulen emekli edilmiştir. Yirmi altı senelik hizmeti bulunan İsmail Hakkı Efendi son memuriyet maaşının yarısı olan 200 kuruşla emekli edilmiştir.[9]

Kararnamenin 50. maddesi Tekaüt Sandığı Nezareti Dairesi'nde nâzır başkanlığında Heyet-i Umumiye'nin nasıl kurulacağını belirlemektedir. Bu maddeye göre cemiyette Ayan Heyeti'nden, Şura-yı Devlet'ten, Divan-ı Muhasebat'tan, Dahiliye, Hariciye, Adliye, Evkaf, Maliye, Nafıa ve Ziraat ve Ticaret, Posta ve Telgraf, Maarif Nezaretlerinden, Rüsumat ve Vergi Emaneti'nden seçilecek ve tayin edilecek birer kişi ile Tekaüt Sandığı Nezareti Muhasebecisi ve kâtipten oluşacaktır. Belirtilen kişilerin katılımı ile oluşacak heyetin vazifesi kararnamenin 53. maddesinde belirlenmiştir. Buna göre Heyet-i Umumiye'nin görevi nezaret ve nezaretlere bağlı dairelerde emekliliği hak edenlerin İstanbul'da bağlı olduğu nezarete ve taşrada emekliliği hak edenlerin vilayet valisine verdikleri dilekçe ve ilgili evrakları ve Tekaüt Sandığı Nezareti muhasebesi tarafından düzenlenen hizmet pusulasındaki bilgilerin ve tahsis edilen maaşın mevzuata uygun olup olmadığını tahkik etmektir. Heyetin ayrıca vücutça malul olanların maluliyet derecelerini tetkik etmek, sandığın

[8] BOA. ŞD. nr. 1077-6.
[9] BOA. ŞD. nr. 896-15.

muhasebelerini, işlemlerini teftiş etmek ve sandık akçesini işletmek gibi görevleri vardı.

Emeklilik işleminin nasıl sonuçlandırılacağı hususu kararnamenin 54. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre bir memurun emekliliği hak ettiğine dair heyetçe yapılacak tetkik üzerine tanzim edeceği mazbata Şura-yı Devlet tarafından tetkik ve tasdik edildikten sonra sadarete takdim edilecek ve irade ile atanmış olanların tekaüt maaşları irade-i seniye ile irade-i seniye ile atanmamış olanlarınki ise buyuruldu-yı ali ile tahsis edilecektir. Mesela İzmir Duyun-ı Umumiye Nâzırı Hacı Şefik Bey'in emekliliği 27 Şaban 1323/27 Ekim 1905 tarihli sadaret tezkiresi ile talep edilmiş 4 Ramazan 1323/2 Kasım 1905 tarihinde emekliliğe dair irade-i seniye çıkmıştır.[10]

Kararnamenin 57. ve 58. maddelerine göre emeklilik hakkını elde edenlerin emekli maaşları oranını ve miktarını belirten heyet/cemiyet mazbatası Tekaüt Sandığı Nezareti'ne oradan da Şura-yı Devlet'e gönderilecektir. Şura-yı Devlet tarafından gerekli inceleme ve tasdik işlemi yapıldıktan ve kişinin emekliliğine dair irade-i seniyye ve veya buyuruldu-yı ali çıkmasından sonra şahsın eline emekliliğini ve maaş miktarını belirten berat verilecektir. Kararname hükümlerine uygun şekilde emeklilik hakkı kazanan İzmir vilayeti Duyun-ı Umumiye Nâzırı Hacı Şefik Bey'in emeklilik beratı Tekaüt Defterlerine şu şekilde yazılmıştır:

"Me'mûrin-i Mülkiye karârnâmesi ahkâmına tevfîkan Mülkiye Tekâüd Sandığı Heyet-i Umûmiyesinden ve Şûrâ-yı Devlet'ten tanzîm olunan mazâbıt mûcibince hakk-ı tekâüde istihkâkı tebeyyün eden mütehayyizân-ı ricâl-i Devlet-i Aliyyemden İzmir Vilâyeti Duyûn-ı Umûmiye Nâzırı iftihâr Hacı Şefik Bey dâme uluvvuhüya nizâmen mu'ayyen olan tarihten i'tibâren tekâüd sandığından şehrî üç bin üç yüz elli beş kuruş maâş tahsîsi bi'l-istîzân şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i mülûkânem muktezâ-yı münîfinden olmağla maâş-ı mezkûr mâh-be-mâh tesviye ve i'tâ edilmek üzere işbu berât-ı hümâyûnum ısdâr olundu. 11 Ramazan 1323"[11]

Hacı Şefik Bey'in eline verilen bu beratta Şefik Bey'in emekliliği ile ilgili evrakların önce Mülkiye Tekaüt Sandığı Heyet-i Umumiyesi,

---

[10] BOA. İ. TKS. nr. 17-15.
[11] BOA. A. DVNSTEKAd. nr. 3, 202.

sonrasında Şura-yı Devletçe tetkik edildiği ve her iki heyet tarafından bir mazbata düzenlendiği ve sonrasında irade çıktığı belirtilmektedir. Berat kaydında ayrıca Şefik Bey'in çalıştığı kurumun adı, kendisine bağlanan aylık maaşın miktarı ve irade tarihinden itibaren belirlenen maaşının her ay kendisine ödenmesi gerektiği belirtilmektedir. Tekaüt defterlerinde İzmir'deki kamu kurumlarından emekli olan kişilerin emekliliklerine dair yukarıda belirtildiği şekilde berat suretleri bulunmaktadır. Bu berat kayıtları çerçevesinde emekli olan kişilerin çalıştıkları kurumlar, emekli aylıklarının miktarı ve ne şekilde emekli oldukları aşağıda ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

2-Rüsumat Nezareti/Müdüriyeti Emeklileri

Rüsumat Nezaretleri, kaldırılan gümrük emanetleriyle duhan nezaretleri ve memleha müdürlükleri yerine kurulmuşlardır. Belirtilen emanet, nezaret ve müdürlüklerin yaptıkları vazifeler bundan sonra rüsumat nezaretleri tarafından yerine getirilmeye başlanmıştır. Rüsumat nazırları gümrük ve duhan müdürleriyle memleha memurları tarafından gönderilen aylık icmal defterlerini tetkik etmekle görevli idiler.[12]

1886 yılı Aydın vilayeti salnamesine göre İzmir Rüsumat Nezareti'nin nâzırı Muhiddin Hamdullah Efendi, Müfettişi ise Ali Rıza Bey'dir. Nezaretin Muhasebe Dairesi'nde muhasebe başkâtibi, birinci refik, icmalat tetkik kâtibi, ikinci refik, irsalat mukayyidi, irsalat refiki ve sandık emini görev yapmaktadır. Nezaretin Tahrirat Dairesi'nde ise başkâtip, birinci ve ikinci refik, müsevvit, iki mübeyyiz ve mukayyit hizmet vermektedir. Rüsumat Nezareti'nin tercümanlığını ise Tayfur Efendi yapmaktadır.[13]

1901 senesinde İzmir Rüsumat Nezareti'nin nâzırı Hakkı Efendi'dir. Nezaretin Muhasebe Kalemi'nde bir başkâtip, üç refik, bir mukayyit, bir sandık emini, bir irsalat mukayyidi, bir mukayyit refiki, cetvel mübeyyizi ve mülazım görev yapmaktadır. Nezaretin Tahrirat Kalemi'nde ise başkâtip, birinci ve ikinci refik, mukabeleci, evrak mukayyidi, müsevvit, mukayyit refiki ve altı mübeyyiz bulunmaktadır. Tablo-1'de isimleri geçen kişilerden Mehmet Efendi 1901 yılında sandık emini, Hakkı Efendi rüsumat nazırı,

---

[12] Düstur I. Tertip C. 2, 1289, 547-548.
[13] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 53.

Ragıp Bey başkâtip, Ömer ve Mehmet Efendiler mübeyyiz olarak görev yapmaktadırlar. [14]

1901 yılında Rüsumat Nezareti İdaresi bünyesinde yüz yirmi yedi gümrük dairesi olup bunlar on dört müdüriyete taksim edilmiştir. Bu on dört müdüriyetin altısı İzmir dahilinde geri kalan sekiz müdüriyetten ikisi Konya'da biri Bursa'da diğerleri Cezair-i Bahr-i Sefid vilayetine bağlı yerlerde bulunmaktaydı.[15]

İzmir şehrinin şerefini ve ticari önemini artıran tesislerden biri İzmir Rıhtımı idi. Bu rıhtım dört kilometre uzunluğunda ve yirmi beş metre genişliğindeydi. Rıhtımın imtiyaz süresi kırk beş sene olup bu imtiyaz 4 Şaban 1284/1 Aralık 1867 tarihinde verilmiştir. [16]

1908 yılında Rüsumat Nezareti'nde Nizamettin Efendi nâzır olarak görev yapmaktadır. Nezaretin Muhasebe Kalemi'nde başkâtip, üç refik, sandık emini, irsalat mukayyidi, cetvel mübeyyizi, mukayyit, iki mukayyit refiki bulunmaktadır. Nezaretin Tahrirat Kalemi'nde ise başkâtip, iki refik, iki müsevvit, evrak mukayyidi, mukayyit refiki, mukabeleci, dört mübeyyiz vazife yapıyordu.[17] Yukarıdaki paragraflarda salnamelere göre farklı tarihlerde Rüsumat Nezareti'nde vazife yapan görevlilerin kimler olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Belirtilen bu görevlilerden bazısının emekliliklerine dair Tekaüt Defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda tekaüt defterlerinde zikri geçen memurların adları, görev yerleri, maaşları ve ne zaman emekli oldukları belirtilmiştir.

Tablo-1 Rüsumat Nezaretinde/Müdüriyetinden Emekli Olan Görevliler

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Emekli Maaşı	Emekli Olduğu Tarih (Hicri)	Emekli Maaşını Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir Rüsumat Nazırı	İsmail Hakkı Efendi	3671	1318	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 117

[14] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 62.
[15] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 63
[16] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 79.
[17] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 119-120.

İzmir Rüsumat Başmüdüriyeti tahrirat başkâtibi	Ragıp Bey	1517	1327	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 139
İzmir Rüsumat Başmüdüriyeti sandık emini	Mehmet Efendi	540	1327	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 105
İzmir dahilinde Yunda Rüsumat İdaresi kâtibi	Hüseyin Hilmi Efendi	233	1304	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 127
İzmir'de Davuye? Rüsumat İdaresi memuru	Mehmet Nuri Efendi	200	1306	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 147
İzmir rüsumat rıhtım mevki kolcusu	Kemahlı Ömer Ağa	175	1303	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 94
İzmir Rüsumat Nezareti mülhakatından Kalkan rüsumat memuru	Mehmet Hurşit Efendi	166	1316	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 75
İzmir Rüsumat Nezareti pusula muharriri	Viçen Efendi	83	1312	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 16
İzmir Rüsumat Nezareti kolcusu	Mahmut	75	1301	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 72-73
İzmir Rüsumat Müdüriyeti kolcusu	Abdülke-rim Ağa	75	1305	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 128
İzmir Rüsumat Müdüriyeti rıhtım kolcusu	Raşit Ağa	75	1308	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 187
İzmir Rüsumat Nezareti dahilinde Paşalimanı İdaresi kolcusu	Hasan Ağa	50	1304	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 1, 110
İzmir Rüsumat Müdüriyeti	Habib Ağa	50	1305	Mülkiye Tekaüt	BOA. A.DVNSTEKA

kolcusu				Sandığı	d. nr. 1, 138

Tabloda İzmir Rüsumat Nezareti'nin merkez ve taşra birimlerinde farklı hizmetleri yerine getiren görevliler bulunmaktadır. Görevlilerin aldıkları emekli maaşları 3.671 kuruşla 50 kuruş arasında değişmektedir. İzmir Rüsumat Nezareti Nâzırı İsmail Hakkı Paşa'nın emekliliğine dair irade alınması için 22 Zilkade 1318/13 Mart 1901 tarihinde sadaret tezkiresi yazılmış ve Paşa'nın 3.671 kuruş maaşla emekli edilmesine dair 6 Zilhicce 1318/ 27 Mart 1901 tarihinde irade çıkmıştır.[18] İsmail Hakkı Paşa vazifesine 1272/1855 senesinde yirmi üç yaşında başlamış ve kırk dört senelik bir hizmet sonrasında emekli olmuştur.[19] Yine İzmir Rüsumat Nezareti pusula muharriri Viçen Efendi vazifesine kırk beş yaşında başlamış, on sekiz sene çalıştıktan sonra malulen son daimi maaşının üçte biri olan seksen üç kuruşla emekli edilmiştir.[20] Belirtilen bu iki kişi dışındaki diğer emeklilerin hizmet pusulaları bulunmadığından görevlerine ne zaman başladıkları ve ne kadar süre çalıştıktan sonra emekli oldukları bilinmemektedir.

3-Vergi ve Aşar Memuru Emeklileri

4 Safer 1297/17 Ocak 1880 tarihli "Aşar ve Ağnam Emanetiyle Maiyeti Memurlarının Suret-i Tertib ve Vezaifini Mübeyyin Talimat-ı Mahsusa"nın 9. maddesi aşar, ağnam ve canavar resimlerinin livalarda müdürler, kazalarda memurlar tarafından toplanacağı, bu memurların görevlerine nezaret etmek üzere vilayet merkezinde bir nazır bulunacağı belirtilmektedir. Talimatın 10. maddesinde ise gelirin derecesine göre vilayet, liva ve kazaların iki sınıfa ayrılacağı ve bunlara uygun miktar maaşla memur ve kâtipler tayin edileceği ifade edilmektedir. Aşarın tahsili hususunda üç tür heyet oluşturulacaktır. Aşar tahsilinde görevli Nezaret Heyeti'nde bir nâzır, bir başkâtip, üç refik, bir tahrirat kâtibi, mübeyyiz ve mukayyit; Müdüriyet Heyeti'nde ise müdür, üç kâtip ve ambar memuru; Memuriyet Heyeti'nde memur, iki memur ve bir ambar memuru bulunacaktır.[21]

---

[18] BOA. İ. TKS. nr. 11-25.
[19] BOA. ŞD. nr. 987-50.
[20] BOA. ŞD. nr. 929-72.
[21] Düstur I. Tertip, C. 4, 1299, 758.

1886 yılı Aydın vilayeti salnamesine göre vilayette Maa Tahrir Vergi Kalemi'nde mizan-ı umumiye kâtibi, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü daire vergi kâtipleri, dört refik; Maa Tahrir Vergi Komisyonu'nda iki kişi görev yapmaktadır.[22] 1901 yılında ise Maa Tahrir Vergi İdaresi'nde müdür, mizan kâtibi, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü daire kâtipleri; Buca, Ayasefid ve Karşıyaka vergi kâtipleri, dört vergi refiki ve dört temettü kâtibi vazife yapmaktadır.[23] Aynı yılda Vilayet Palamut Aşar Müdüriyetinde bir müdür, bir başkâtip, bir ikinci kâtip, senedat kâtibi, başkâtip muavini, ambar memuru, mukayyit ve ruhsatiye kâtibi görev yapmaktadır.[24] 1908 yılında ise İzmir Aşar Nezareti Palamut Masası'nda kâtip, iki kâtip refiki, yevmiye kâtibi, ambar memuru ve ambar muavini; Vergi İdaresi bünyesinde mizan kâtibi, birinci, ikinci üçüncü ve dördüncü daire kâtipleri, Buca ve Ayasefid vergi kâtibi, Karşıyaka vergi kâtibi, dört temettü kâtibi ve yedi kâtip refiki bulunmaktadır.[25] Salnamelerde belirtilen bu görevlilerden bazısının emekliliklerine dair tekaüt defterlerinde bilgiler bulunmaktadır. Bu defterlerde 1317-1328/1899-1910 yılları arasında yedi vergi memurunun emekli olduğu görülmektedir. Emekli memurların aldıkları ücretler 85 kuruş ile 376 kuruş arasında değişmektedir. Aşağıdaki tabloda tekaüt defterlerinde aşar ve vergi memuru olarak emekli olan görevlilere dair bilgilere yer verilmiştir.

Tablo-2 Aşar ve Vergi Memuru Olarak Emekli Olan Görevliler

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Aylık Emekli Maaşı	Emekli Olduğu Tarih (Hicri)	Emekli Maaşını Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir muhasebe başkâtibi muavini	Ahmet Habib Efendi	376	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 153
İzmir palamut aşar memuru	Mehmet Fatin Efendi	200	1326	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 15
İzmir maa tahrir	Hacı	200	1328	Mülkiye	BOA.

[22] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 37
[23] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 39.
[24] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 41.
[25] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 101, 102.

vergi kâtibi	Talat Efendi			Tekaüt Sandığı	A.DVNSTEKAd. nr. 3, 154
İzmir aşar muharriri muavini	Ömer Refet Efendi	170	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 195
İzmir Laz Hanı aşar memuru	Yusuf Ziya Bey	170	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 4
İzmir rüsumat memuru	İbrahim Efendi	145	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 228
İzmir mülkiye piyade vergi tahsildarı	Yusuf Efendi	85	1317	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 90

Tabloda ismi geçen İzmir palamut aşar memuru Mehmet Fatin Efendi yirmi yedi yaşında göreve başlamış yirmi iki senelik hizmet sonrasında malulen maaşının üçte biri olan iki yüz kuruşla emekli olmuştur.[26] Diğer memurların kaç senelik bir hizmet sonrasında emekli olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır.

4-Telgraf ve Posta İdaresi Emeklileri

19 Cemaziyelahir 1277 /2 Ocak 1861 tarihli "Telgraf Memurlarının Vezaif-i Memuriyet ve Derecat-ı Hizmetlerine Dair Nizamname" telgraf merkezlerinde ne tür dairelerin ve görevlilerin bulunması gerektiğine dair hükümler ihtiva etmektedir. Nizamnameye göre telgraf merkezlerinde telgraf muavinliği, Türkçe muhaberat kalemi, sevk-i mekâtib-i telgrafiye kalemi, muhaberat-ı ecnebiye memuriyeti, sevk-i mekâtib-i ecnebiye kalemi, muhasebat-ı Türkiye kalemi, muhasebat-ı ecnebiye kalemi, muharrerat-ı Türkiye tahsilat kalemi, eşya-yı telgrafiye kalemi, makinecilik memuriyeti, muvassıla-i Türkiye kalemi, muvassıla-i ecnebiye kalemi gibi daireler ve görevliler bulunacaktı.[27]

Aydın vilayet salnameleri de Posta ve Telgraf idarelerinde kimlerin görev yaptığına dair bilgiler sunmaktadır. Salnamelerde yer alan bilgilere göre 1886 yılında İzmir Telgraf ve Posta İdaresi'nde bir müdür ve iki

[26] BOA. ŞD. nr. 1077-6.
[27] Düstur I. Tertip 2. Cilt, 1289, 363-366.

müfettiş bulunuyordu. İdarenin Başmüdüriyet Kalemi'nde iki başkâtip ve iki refik; Başmüdüriyet Kalemi'ne bağlı Muhaberat-ı Türkiye memurları içinde bir muhabere başmemuru ve on bir memur çalışıyordu. Başmüdüriyet Kalemi'nin Muhaberat-ı Ecnebiye memurları içerisinde ise bir başmemur, üç makine muhabere memuru, bir makinist ve yedi muhabere memuru bulunuyordu. Posta İdaresinde ise posta müdürü, bir kâtip, bir mühimme ve taahhüt mukayyidi, ittihad-ı posta memuru, pul memuru, mekâtib-i mersule memuru, mekâtib-i mevrude memuru, tevzi memuru ve bir kâtip görev yapmakta idi.[28]

1901 senesinde ise İzmir Telgraf ve Posta İdaresi'nde başmüdür, müfettiş, müfettiş muavini, mühendis, mühendis muavini, başkâtip, başkâtip muavini, üç kâtip, mukayyit, mübeyyiz; Telgraf İdaresi'nde merkez müdürü, muhabere başmemuru, on altı muhabere memuru, makineci, muhaberat-ı ecnebiye başmemuru, makine başmemuru, makine memuru ve dokuz muhabere memuru; Posta İdaresi'nde müdür, muayene memuru, emanat-ı mersule memuru, emanat-ı mevrude memuru, mekâtib-i mersule başmemuru, pul memuru, taahhüt ve kese memuru, sevk memuru, kese memuru, mühimme memuru, taahhüt memuru, mekâtib-i mevrude başmemuru, beş mekâtib-i mevrude memuru, deniz memuru, havale memuru, emanat-ı mersule refiki, emanat-ı mevrude refiki, başseyyar, Basmane başmemuru, Basmane başmemur muavini ve müdüriyet kâtibi görev yapıyordu.[29]

1908 yılı salnamesindeki bilgiler 1901 yılındakilere yakındır. 1908 yılında İzmir Telgraf ve Posta İdaresi Müdürlüğü'nde müdür, müfettiş, müfettiş muavini, veznedar, üç kâtip, mukayyit, iki mübeyyiz; Telgraf İdaresi'nde merkez müdürü, muhabere başmemuru, on dört muhabere memuru, makineci, muhaberat-ı ecnebiye başmemuru; Posta İdaresi'nde müdür, muayene memuru, ittihad-ı mevrude başmemuru, ittihad-ı mevrude muavini, iki havalename memuru, mekâtib-i mersule başmemuru, pul memuru, on mekâtib-i mersule memuru, mekâtib-i mevrude başmemuru, beş mekâtib-i mersule memuru, Basmane Şubesi başmemuru,

[28] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 52-53.
[29] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 66, 67, 68.

Basmane Şubesi memuru muavini, deniz memuru, başseyyar, on bir seyyar memur bulunmaktadır.[30]

Tekaüt defterlerinde yukarıda zikredilen İzmir Telgraf ve Posta İdaresi'nin değişik birimlerinde görev yapan on altı personelin emeklilik beratı bulunmaktadır. Emekli personelden altı tanesi gayrimüslim diğerleri Müslümandır. Aşağıdaki tabloda tekaüt defterlerine göre emekli olan posta görevlilerinin vazifelerine, aylık emekli maaşlarına ve emeklilik tarihlerine dair bilgiler verilmiştir.

Tablo-3 Telgraf ve Posta İdaresi Emeklileri

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Aylık Emekli Maaşı	Emekli Olduğu Tarih (Hicri)	Emekli Maaşını Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir Telgraf Merkezi Müdürü	Mehmet Haşim Efendi	1070	1327	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 48
İzmir Telgrafhanesi lisan-ı ecnebi şefi	Esterati Efendi	1012	1326	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 19
İzmir telgraf-ı düvel muhabere memuru	Jozef Zika Efendi	825	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 147
İzmir Telgraf ve Posta Başmüdüriyeti başkâtibi	Bekir Sıdkı Efendi	653	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 4, 3
İzmir Postanesi emanet memuru	Mehmet Şükrü Efendi	592	1313	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 35
İzmir Postanesi emanet-i mevrûde memuru	Aleksan Hurşid Efendi	421	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 161
İzmir Telgrafhanesi lisan üçüncü	Vitali Efendi	321	1321	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 161

[30] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 125, 126.

muhabere memuru					
İzmir Telgraf Merkezi çavuşu	Manol Ağa	240	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 159
İzmir Postanesi mersûle memuru sabıkı	Mustafa Efendi	233	1326	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 21
İzmir Telgrafhanesi çavuşu	Ferhat Ağa	165	1326	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 6
İzmir Telgrafhanesi çavuşu	Mustafa Ağa	150	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 166
İzmir Postanesi memuru	Fransuva Efendi	133	1321	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 158
İzmir Postanesi seyyar memuru	Mustafa Efendi	128	1313	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 32
İzmir Telgrafhanesi muvassılı	Recep Ağa	100	1321	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 2, 171
İzmir Telgrafhanesi muvassılı	Mehmet Ağa	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 159
İzmir Telgrafhanesi müvezzi	Agob Efendi	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKA d. nr. 3, 161

Telgraf ve Posta İdaresi görevlileri içinde en yüksek emekli maaşını 1.070 kuruşla İzmir Telgraf Merkezi Müdürü Mehmet Haşim Efendi, en düşük maaşı 100 kuruşla telgrafhane muvassılı Mehmet Ağa ile müvezzi Agob Efendi almaktadır. Postane emanet memuru Mehmet Şükrü Efendi 1280/1863 yılında 31 yaşında vazifeye başlamış ve otuz bir senelik hizmet sonrasında 592 kuruşla,[31] postane seyyar memuru Mustafa Efendi 34 yaşında girdiği vazifede yirmi yedi sene çalıştıktan sonra malulen maaşının

[31] BOA. ŞD. nr. 941-42.

üçte biri olan 128 kuruşla,[32] posta memuru Fransuva Efendi kırk iki yaşında girdiği vazifede yirmi dokuz sene çalıştıktan sonra maaşının üçte biri olan 133 kuruşla,[33] telgraf memuru Vitali Efendi yirmi yaşında girdiği vazifede otuz dört sene çalıştıktan sonra 321 kuruşla,[34] telgraf muvassılı Recep Ağa otuz yedi yaşında girdiği vazifede otuz sene çalıştıktan sonra 100 kuruşla,[35] lisan-ı ecnebi şifreliği memuru Esterati Efendi yirmi beş yaşında girdiği hizmette kırk altı sene çalıştıktan sonra 1.012 kuruşla,[36] İzmir Telgraf Merkezi Müdürü Haşim Efendi yirmi yaşında girdiği görevinde kırk dört sene çalıştıktan sonra 1.070 kuruşla,[37] telgraf çavuşu Ferhat Ağa yirmi altı yaşında girdiği vazifede otuz beş sene çalıştıktan sonra 165 kuruşla[38] emekli olmuşlardır.

Mülkiye Tekaüt Sandığı Muhasebesi emekli olacak personel ile ilgili bir hesap müzekkeresi hazırlamaktadır. Bu müzekkerede emekli olacak kişinin adı, çalıştığı kurum, kaç yaşında ve hangi tarihte hizmete başladığı, emeklilik dilekçe tarihi, hizmette bulunduğu yıl, ay ve gün sayısı, mazul olarak bulunduğu yıl, ay ve gün sayısı, hangi tarihler arasında nerede ne kadar çalıştığı ve ne kadar aylık aldığı, toplam çalışma süresi ve hak ettiği aylığın miktarı bulunmaktadır. Mesela Mülkiye Tekaüt Sandığı Nezareti muhasebesi tarafından İzmir Merkez Telgraf Müdüriyeti görevlisi Mehmet Haşim Efendi için hazırlanan hesap müzekkeresi[39] Mülkiye Tekaüt Sandığı Umumi Heyeti tarafından incelenmiştir. Nâzır dahil on dokuz üyenin mührünün bulunduğu 20 Nisan 1909 tarihli Heyet-i Umumiye mazbatasında İzmir Telgraf Merkezi Müdürü Mehmet Haşim Efendi'nin emekliliği için dilekçe verdiği, Telgraf ve Posta Nezareti tezkiresi ile dilekçenin, muhasebece hazırlanan hizmet cetvelinin ve ilgili evrakların Heyet-i Umumiye tarafından tetkik edildiği, zikredilen pusulada adı geçen kişinin hizmeti karşılığı olarak kendisine 1.070 kuruş emekli maaşı isabet

[32] BOA. ŞD. nr. 938-12.
[33] BOA. ŞD. nr. 1013-71.
[34] BOA. ŞD. nr. 1015-52.
[35] BOA. ŞD. nr. 1021-20.
[36] BOA. ŞD. nr. 1080-59.
[37] BOA. ŞD. nr. 1091-6.
[38] BOA. ŞD. nr. 1072-31.
[39] BOA. ŞD. nr. 1091-6.

ettiği, tahsis edilen maaşın kararname hükümlerine uygun olduğu ve belirtilen maaşın sandıktan tahsisine karar verildiği belirtilmektedir.[40]

Mülkiye Tekaüt Sandığı Heyet-i Umumiyesi'ne ait mazbata ve ilgili evraklar altı üyeli Şura-yı Devlet Maliye Dairesi tarafından da incelenmiştir. 15 Mayıs 1909 tarihli Şura-yı Devlet mazbatasında, Mülkiye Tekaüt Sandığı Heyet-i Umumiyesi'nin 20 Nisan 1909 tarihli ve 9654 numaralı mazbatasıyla ekli hesap pusulası ve hülasa varakasının Maliye Dairesi'nde kıraat olunduğu ifade edilmiştir. Mazbatanın devamında İzmir Telgraf Merkezi Müdürü Mehmet Haşim Efendi'nin talebi doğrultusunda 1.070 kuruş maaşla emekli edilmesine karar verildiği, kendisine tahsis edilen maaş miktarının nizamname hükümlerine uygun bulunduğu ve gereğinin yapılması için Tekaüt Sandığı Nezareti'ne havalesine karar verildiği belirtilmektedir.[41] Yukarıda İzmir Telgraf Merkezi Müdürü Mehmet Haşim Efendi özelinde yapılan bütün işlemler emekli olacak her kişi için uygulanıyordu.

5-Ticaret, Hukuk ve İstinaf Mahkemesi Emeklileri

Osmanlı Devleti'nde batılı ülkelerle ticari münasebetlerin artması sonucu 1840 yılında ticari uyuşmazlıklara ayrı mahkemelerin bakması kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda başında ticaret nazırının bulunduğu Ticaret Meclisi mahkeme olarak göreve başlamıştır. 1848 yılında ise ticaret nazırının başkanlığında çalışmak ve azalarından yarısı yabancı tüccarlardan seçilmek üzere Karma Ticaret Mahkemeleri kurulmuştur.[42] 1860 yılında Fransız ticaret kanununun dördüncü kısmı iktibas edilmesinden sonra ticaret meclisleri mahkeme adını almış ve bu mahkemelerin teşkilatı da etraflıca düzenlenmiştir. Ticaret mahkemesi olmayan yerlerde hukuk mahkemeleri ticari davalara Osmanlı kanunlarına göre bakarlardı. Ticaret davalarından konusu 5.000 kuruşu aşanlara merkezdeki Divan-ı İstinaf'a itiraz edilirdi. 1875 yılında neşredilen Adalet fermanı ile Ticaret Nezareti'ne bağlı ticaret mahkemeleri ve Divan-ı İstinaf Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.[43]

---

[40] BOA. ŞD. nr. 1091-12.
[41] BOA. ŞD. nr. 1091-12
[42] Cin ve Akgündüz 1995, 285.
[43] Ekinci 2012, 577-578.

1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile her vilayette birer Ticaret Meclisi kurulması kararlaştırılınca ticaret mahkemeleri yurt çapında faaliyet göstermeye başlamıştır.[44] Ticari faaliyetler bakımından önemli bir şehir olan İzmir'de de bir ticaret mahkemesi kurulmuştur. Aydın vilayet salnamelerinde İzmir şehrinde faaliyet gösteren ticaret mahkemesi ile diğer mahkemelerin çalışanları hakkında bilgiler verilmiştir.

Salnamelerdeki bilgilere göre 1886 yılında İzmir'de Hukuk ve Ceza Daireleri bulunan İstinaf Mahkemesi; Hukuk ve Ceza Daireleri olan Bidayet Mahkemesi; Ticaret Mahkemesi ve Şeriye Mahkemesi olmak üzere dört mahkeme bulunmaktaydı. Bu mahkemelerden İstinaf Mahkemesi'nde bir reis, iki aza, Hukuk ve Ceza dairelerinde başkâtip, ikişer zabıt kâtibi ve mübaşir görev yapmaktaydı. Bidayet Mahkemesi'nin Hukuk ve Ceza dairelerinde birer reis ve üçer aza, bir başkâtip ve ikişer zabıt kâtibi vazife yapmaktaydı. Ticaret Mahkemesi'nde ise bir reis, iki daimî üye, bir başkâtip, dört seçilmiş üye ve sekiz zabıt kâtibi bulunuyordu. Tekaüt defterlerinde adı geçen Agob Efendi 1886 yılında Ticaret Mahkemesi'nin daimî üyesi, Raşit Efendi ise zabıt kâtibi idi.[45] 1901 yılında ise Raşit Efendi İzmir Ticaret Mahkemesi'nde birinci sınıf zabıt kâtibi, Tahir Efendi üçüncü sınıf kâtip, Agop Efendi ise İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi azası olarak görev yapmakta idi.[46]

1908 yılında İzmir'de şeriye, istinaf, bidayet ve ticaret mahkemesi olmak üzere dört çeşit mahkeme vardı. İstinaf Mahkemesi'nin Hukuk Dairesi'nde reis, istinaf müdde-i umumisi, dört aza ve bir aza mülazımı; Ceza Dairesi'nde reis, beş aza ve bir aza mülazımı; İstinaf Mahkemesi Kalem kısmında ise bir başkâtip, iki hukuk zabıt kâtibi, iki mübaşir, iki ceza zabıt kâtibi ve bir müdde-i umumi kâtibi vazife yapıyordu.[47] Aynı yıl Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi'nde reis, müdde-i umumi muavini, iki aza, bir aza mülazımı ve mübaşir; Ceza Dairesi'nde reis, iki aza, bir aza mülazımı ve mübaşir görevli idi. Bidayet Mahkemesi Kalem kısmında ise başkâtip, üç hukuk zabıt kâtibi ve üç ceza zabıt kâtibi bulunuyordu.[48] 1908 yılında Ticaret Mahkemesi'nde reis, iki daimî ve iki geçici üye görev

---

[44] Cin, Akgündüz, 285.
[45] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 36-37.
[46] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 48-50.
[47] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326,109.
[48] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 110.

yapıyordu. Mahkemenin kalem kısmında ise bir başkâtip ve beş zabıt kâtibi vazifeli idi. Aşağıda tablo-4'te ismi geçen Ferit Efendi 1908 yılında başkâtip, Tahir ve Raşit Efendiler ise zabıt kâtibi olarak görev yapıyorlardı. [49]

Tekaüt defterlerinde İzmir ticaret, hukuk ve istinaf mahkemelerinde çalışıp emekli olmuş görevlilerin berat kayıtları bulunmaktadır. Bu beratlarda yer alan bilgiler doğrultusunda bu kişilerin adları, görev yerleri, emeklilik tarihleri ve aldıkları emekli maaşı miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-4 İzmir Mahkemelerinden Emekli Olan Görevliler

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Aylık Emekli Maaşı	Emekli Olduğu Tarih (Hicri)	Emekli Maaşını Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir Hukuk Mahkemesi Reisi	Suad Bey	2330	1303	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 1, 98
İzmir Ticaret Mahkemesi azası	Ağob Efendi	741	1319	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 134
İzmir Ticaret Mahkemesi başkâtibi	Mustafa Ferit Efendi	733	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 180
İzmir Vilayeti İstinaf Mahkemesi azası	İbrahim Efendi	471	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 211
İzmir Ticaret Mahkemesi zabıt kâtibi	Ahmet Raşit Efendi	432	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 147
İzmir vilayeti Ticaret Mahkemesi zabıt kâtibi	Ahmet Tahir Efendi	185	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 162
İzmir Ticaret Mahkemesi mübaşiri	Mehmet Cafer Ağa	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 216

[49] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 110.

Tablodaki bilgiler mahkeme görevlileri içinde en yüksek emekli aylığını İzmir Hukuk Mahkemesi Reisi Suat Bey'in aldığını göstermektedir. Suat Bey'in aylık 2.330 kuruşla emekli edilmesine dair 3 Recep 1303/7 Nisan 1886 tarihinde sadaretten tezkire sunulmuş 6 Recep 1303/10 Nisan 1886 tarihinde emekliliğe dair irade çıkmıştır.[50] Bu irade üzerine Suat Bey'e 28 Recep 1303/2 Mayıs 1886 tarihinde emeklilik beratı verilmiştir. Mahkeme görevlileri içinde en düşük emekli maaşı 100 kuruşla İzmir Ticaret Mahkemesi mübaşiri Mehmet Cafer Ağa'ya ve 185 kuruşla aynı mahkemenin zabıt kâtibi Ahmet Tahir Efendi'ye aittir. Emekli yedi mahkeme görevlisinden beşi Ticaret Mahkemesi'nde biri Hukuk, biri de İstinaf Mahkemesi'nde görevlidir.

6-Osmanlı Duyun-ı Umumiye İdaresi Emeklileri

Osmanlı Devleti yerli ve yabancı bankerlerden aldığı borçları ödemekte zorlanınca 1879 yılında önce Rüsum-ı Sitte idaresinin, 1881 yılında ise Duyun-ı Umumiye İdaresinin kurulmasına izin vermiş ve devletin belli başlı gelirlerini bu idarelere bırakmıştır. Duyun-ı Umumiye İdaresi imparatorluğun hemen hemen bütün şehir ve kasabalarında şubeler açarak kendisine tahsis edilen gelirleri toplamaya başlamıştır. Teşkilat o kadar büyümüştür ki I. Dünya Savaşı yıllarında çalışan sayısı 5.537 kişiye ulaşmıştır. Çalışan bu kişilerden sadece 182'si yabancı diğerleri ise Osmanlı vatandaşı idi.[51]

Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne ait İzmir'deki işler İzmir Duyun-ı Umumiye Nezareti ile İzmir Duyun-ı Umumiye Müdüriyeti görevlileri tarafından yerine getiriliyordu.[52] Aydın vilayeti salnamelerine göre 1886 yılında İzmir'de bulunan Osmanlı Duyun-ı Umumiye İdaresi'nde nâzır, başmüfettiş, seyyar müfettiş, iki muhakemat memuru bulunmaktadır. Duyun-u Umumiye İdaresi'nin Muhasebe Kalemi'nde ise iki başkâtip, bir başkâtip refiki, icmalat mukayyidi, irsalat mukayyidi, tezkire mukayyidi, iki tezkire refiki, mülazım, iki müsevvit, bir hem müsevvit hem mübeyyiz,

[50] BOA. İ. ŞD. nr. 80-4757.
[51] Küçük ve Ertüzün 1994, 60.
[52] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 64-65.

evrak memuru, evrak memuru muavini, üç mülazım, evrak-ı sahiha memuru, sandık emini, posta ve tahsildar memuru bulunmaktadır.[53]

1908 yılında ise İzmir Duyun-ı Umumiye Nezareti'nde nâzır, müfettiş, müfettiş muavini, müfettiş mülazımı görev yapmaktaydı. Nezaretin Muhasebe Kalemi'nde muhasebe başkâtibi ve dokuz refik; Nezaretin Aşar Kalemi'nde başkâtip, üç refik, iki müsevvit, bir mübeyyiz, sandık emini ve pul memuru, muavin, mesalih takip memuru, müskirat kontrol memuru, posta memuru ve dava vekili; Nezaretin Tahrirat Kalemi'nde başkâtip, refik, iki müsevvit, evrak mukayyidi, muavin, iki mübeyyiz bulunmaktaydı.[54] Aynı yıl içerisinde İzmir Duyun-ı Umumiye Müdüriyetinde müdür, başkâtip, ikinci kâtip, icmal kâtibi, tezkire kâtibi, tezkire muavini, mubassır, mubassır muavini, tahrirat kâtibi, mukayyit, kemer kapısı memuru, kolcubaşı, piyade kolcu görev yapıyordu.[55] 1908 yılında Karşıyaka Duyun-ı Umumiye Müdüriyeti'nde ise müdür, tuz ambarları kontrol memuru, kâtip, sandık emini, iki mubassır ve bir kantarcı bulunuyordu.[56]

Tekaüt defterlerinde yukarıda zikrettiğimiz görevlilerden nâzır, üç kolcu ve bir posta memurunun emekliliğine dair bilgi bulunmaktadır. Bu kişilerin isimleri ile nerede görevli oldukları ne zaman ve ne kadar maaşla emekli oldukları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-5 İzmir Duyun-ı Umumiye İdaresinden Emekli Görevliler

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Aylık Emekli Maaşı	Emekli Olduğu Tarih (Hicri)	Emekli Maaşını Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir Vilayeti Duyun-ı Umumiye Nazırı	Hacı Şefik Bey	3355	1323	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 202
İzmir Duyun-ı Umumiye kolcusu	Hüseyin Ağa	116	1329	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 31

[53] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 56.
[54] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 126
[55] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 127.
[56] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 127.

İzmir Duyun-ı Umumiye Nezareti posta memuru	Mahmut Efendi	106	1317	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 91
İzmir Duyun-ı Umumiye Müdüriyeti kolcusu	Hasan Ağa	83	1313	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 31
İzmir'de Karşıyaka Duyun-ı Umumiye kolcusu	Halil Efendi	83	1323	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 206

Tabloda zikredilen görevliler içerisinde 3.355 kuruşla en yüksek maaşı İzmir Vilayeti Duyun-ı Umumiye Nâzırı Hacı Şefik Bey almaktadır. Hacı Şefik Bey'in emekliliğine dair 4 Ramazan 1323/2 Kasım 1905 tarihinde irade çıkmış[57] ve 11 Ramazan 1323/9 Kasım 1905 tarihinde kendisine emeklilik beratı verilmiştir. Tabloda ismi geçen İzmir Duyun-ı Umumiye kolcusu Hasan Ağa elli üç yaşında vazifeye başlamış, on dokuz sene hizmet ettikten sonra malulen son daimî maaşının üçte biri olan 83 kuruşla emekli olmuştur. Diğer görevlilerin kaç yıllık bir hizmet sonrasında emekli olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır.

7-Emtia-i Dahiliye ve Ecnebiye Gümrüğü Emeklileri

Osmanlı gümrükleri iltizam veya emanet yolu ile işletilirdi. Ancak 1860 tarihinden itibaren gümrüklerin işletilmesinde iltizam sistemine son verilmiştir. Bu tarihten sonra gümrükler emanet yolu ile işletilmeye başlanmıştır. Bu karar sonrasında büyük merkezlerde gümrük emanetleri kurulmuş ve başlarına emin denilen görevliler getirilmiştir. Büyük gümrüklere bağlı gümrüklere ise müdürler tayin edilmiştir. Müdürlüklerde ihtiyaca göre memur, kâtip ve hizmetli görevlendirilmiştir. 1870 yılında ise Emtia Gümrük Emaneti, Rüsumat Emaneti'ne dönüştürülmüştür. Taşrada bulunan gümrük emanetleri de müdürlük ismini almıştır. Bu müdürlüklerin sayısı ise on yedi civarında idi.[58]

19. Yüzyılın ikinci yarısında önemli bir ihracat ve ithalat şehri haline gelen İzmir'de iç ve dış ticarete konu olan malların gümrük işlemleri için Emtia-i Dahiliye Gümrüğü ve Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü idaresi kurulmuştur. Gerek tekaüt defterlerinde gerekse Aydın vilayet

[57] BOA. İ.TKS. nr. 17-15.
[58] Kütükoğlu 1996, 266.

salnamelerinde bu gümrüklerde görevli olan kişilere ve bunların emekliliğine dair bilgiler bulunmaktadır. Aydın vilayet salnamelerine göre 1886 yılında İzmir'de Osmanlı Gümrüğü Müdüriyeti adında bir idare vardı. Bu müdüriyette müdür ve başkâtip, başkâtip refiki yanında tahrirat kâtibi, başmuayeneci, gümrük vergisi mukayyidi, icmal mübeyyizi, hasbi tezkire kâtibi, sandık emini, Kordon tezkire kâtibi, Foça-i Cedid memuru, Çandarlı memuru, Çandarlı kâtibi, Karaburun memuru, Karaburun kâtibi, Urla memuru, Urla kâtibi, Bilal Çiftliği memuru, mülhakat mukayyidi, iki mülhakat refiki, tezakir-i müterakime kâtibi, ambar memuru, iskele memuru, şukuk-ı/şüphe erbaa kâtibi, Ali Ağa Çiftliği memuru, Kilise köyü memuru, Foça-i Atîk memuru, Seferihisar memuru, Gülbahçe memuru ve Kösten Adası memuru görev yapıyordu.[59]

1886 yılı salnamesinde İzmir Osmanlı Gümrüğü Müdüriyeti dışında bir de İzmir Efrenç Gümrüğü Müdüriyeti zikredilmiştir. Efrenç Gümrüğü Müdüriyeti'nde ise müdür, başkâtip, ikinci kâtip, tahrirat kâtibi, başistimatör, ikinci istimatör, istimatör muavini, icmal kâtibi, sandık emini, resim mukayyidi, ambarcı, ambarcı kâtibi, başarayıcı, evzan memuru, evzan refiki, eşya-yı ayniye memuru, eşya-yı ayniye kâtibi, hasbi tezkireci, hasbi tezkireci refiki ve kapı pusula memuru görev yapmaktaydı. Bu görevliler dışında Efrenç Gümrüğü Müdüriyeti'ne bağlı Kuşadası, Çeşme, Bodrum, Mekri rüsumat müdürlükleri vardı.[60]

1908 yılı Aydın vilayeti salnamesinde İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü'nde müdür, başkâtip, iki kâtip, muhasebe mukayyidi, muhasebe mukayyit muavini, sandık emini, sandık emini muavini, tahrirat kâtibi ve tahrirat refiki, bir başistimatör ve dört istimatör görev yapıyordu. Gümrüğe bağlı Paket Şubesi Müdüriyeti'nde şube ambar memuru, şube paket memuru görevli idi.[61] Gümrüğe bağlı birimlerde bir başmuhasip, üç muhasip, yevmiye mukayyidi, iki icmal kâtibi, beş mübeyyiz, üç senet makbuz muharriri, iki kapı pusulası memuru, iki Kordon koçan kâtibi, üç manifesto memuru, bir manifesto kâtibi, bir aktarma ve takip memuru, bir başambar memuru, üç ambar memuru, beş ambar kâtibi, beş markatör, iki ayniye alış, bir ayniye satış ve bir ayniye kâtibi; bir başmuayene memuru,

---

[59] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 53-54.
[60] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, s. 54-56.
[61] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 120.

on sekiz muayene memuru, bir başmuayene kâtibi, on dokuz muayene kâtibi, bir başkapı memuru, üç kapı memuru, bir kapı kâtibi, beş kantarcı, bir odacı, bir kolcubaşı ve on tane kolcu bulunmaktaydı.[62]

1908 yılında ise İzmir Emtia-i Dahiliye Rüsumat Müdüriyeti'nde bir müdür, bir başkâtip bulunmaktadır. Emtia-i Dahiliye Rüsumat Müdüriyeti Muhasebe Kalemi'nde ikinci kâtip, üçüncü kâtip, sandık emini, muhasip, gümrük resmi depozito mukayyidi, senet makbuz ve depozito muharriri, tezakir-i müterakime kâtibi, dört tezkire kâtibi, bir şukuk-ı erbaa kâtibi, bir icmal kâtibi, bir rıhtım koçan kâtibi görev yapmaktadır. Müdüriyetin Tahrirat Kalemi'nde tahrirat kâtibi, iki tahrirat kâtibi refiki, manifesto memuru, eşya-yı aniye memuru, eşya-yı ayniye kâtibi, ambar memuru, iki markatör bulunmaktadır. Müdüriyetin Muayene Heyeti'nde istimatör, muayene başmemuru, dokuz muayene memuru, bir muayene başkâtibi, sekiz muayene kâtibi, bir kurşun mühür kâtibi, altı kantarcı, iki kapı memuru ve bir odacı görev yapmaktadır. Müdüriyet Muhafaza Heyeti'nde bir baş memur, beş merkez memuru, 61 sahil muhafaza memuru, 12 muhafaza kayığı, 12 memur, üç reis ve 42 tayfa bulunmaktadır. [63]

1908 yılında İzmir Emtia-i Dahiliye Rüsumat Müdüriyeti'ne bağlı idarelerde yolcu salonu müdürü, yolcu salonu kâtibi, yolcu salonu refiki, başmuayene memuru, iki muayene memuru ve kadın kolcu bulunmaktadır. İzmir Emtia-i Dahiliye Rüsumat Müdüriyeti'ne Punta Rüsumat Müdüriyeti, Çandarlı, Ali Ağa Çiftliği, Kilise köyü, Foça-i Cedid, Foça-i Atik, Karaburun, Köse Dere, Kara Reis, Yeni Liman, Mordoğan, Deniz Giran, Urla, Gülbahçe, Sığacık, Kösten Adası ve Demircili gibi idareler bağlı idi.[64]

İzmir'de pasaport işlerinin yürütüldüğü bir de Pasaport İdaresi vardı. 1886 yılında bu idarede bir memur, bir Fransızca kâtip, iki tezkire yoklama kâtibi; 1901 yılında ise pasaport memuru, bir yerli bir de yabancı kâtip görev yapıyordu.[65]

Tekaüt defterlerinde zikri geçen Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti görevlileri içinde kolcubaşı, kolcu, muayene memuru, başmuayene kâtibi, muhafaza memuru, başmuayene memuru, muayene

---

[62] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 119-123.
[63] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 123-124.
[64] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 124-125.
[65] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 39; Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 43.

memuru, salon kâtibi, kapı memuru, Sığacık rüsumat kolcusu, salon muayene başmemuru, salon müdür muavini ve sahil memuru bulunmaktadır. Bunların toplam sayısı yirmi dörttür. Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü Müdüriyeti'nde ise marka memuru, muhasip, arabacı, sandık emini, kolcu, muayene memuru, senet makbuz muharriri olmak üzere on beş görevli zikredilmiştir. Aşağıdaki tabloda hem emtia-i dahiliye hem de ecnebiye/efrenç gümrüğü müdüriyetlerinden emekli olmuş görevlilerin isimleri, görevleri, emeklilik tarihleri ve emekli ücretleri verilmiştir.

Tablo-6 İzmir Emtia-i Dahiliye ve Ecnebiye Gümrüklerinden Emekli Olan Görevliler

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Aylık Emekli Maaşı	Emekli Tarihi	Maaş Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir Osmanlı Gümrüğü Müdürü	Mehmet Salih Efendi	1900	1304	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A. DVNSTEKAd. nr. 1, 119
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü Müdüriyeti kolcusu	İlyas Ağa	500	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 152
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti salon muayene başmemuru	Ali Bey	396	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 218
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muayene memuru	Hacı Mestan Ağa	329	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 152
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muayene başmemuru	Mehmet Rıfat Efendi	279	1324	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 231
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muayene memuru	Sadettin Efendi	277	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 2
İzmir rüsumat salon müdür muavini	Mehmet Bey	273	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 229
İzmir Emtia-i Ecnebiye	Mehmet	267	1328	Mülkiye	BOA.

Gümrüğü Müdüriyeti senet makbuz muharriri	Şevki Efendi			Tekaüt Sandığı	A.DVNSTEKAd. nr. 3, 152
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti sahil memuru	Hüseyin Efendi	266	1329	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 14
İzmir Rota İskelesi palamut muharriri	Ahmet Efendi	259	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 226
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü başmuayene kâtibi	Mehmet Emin Efendi	258	1323	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 196
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muayene memuru	Kaluset Efendi	257	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 154
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muhasibi	Ahmet Efendi	250	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 211
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muhasibi	Ahmet Efendi	250	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 211
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muhasibi	Ahmet Efendi	250	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 211
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü muayene memuru	Abdullah Efendi	250	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 211
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muayene memuru	Hacı Ahmet Efendi	209	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 6
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti muayene memuru	Halil Efendi	204	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 218
İzmir Gümrüğü tezkire muharriri	İsmail Hakkı Efendi	200	1307	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 1, 174
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti muayene memuru	Ali Raif Efendi	200	1320	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 140
İzmir Emtia-i Dahiliye	İbrahim	200	1325	Mülkiye	BOA.

Gümrüğü salon kâtibi	Efendi			Tekaüt Sandığı	A.DVNSTEKAd. nr. 2, 240
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü memuru	Ali Ağa	200	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 221
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muayene memuru	Hacı Ahmet Efendi	181	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 11
İzmir pasaport kâtibi	Nikolaki Efendi	180	1315	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 68
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü sandık emini	İstefan Efendi	166	1322	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 182
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muayene memuru	Muharrem Efendi	162	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 220
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü marka memuru	Kiğork Ağa	162	1308	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 1, 193
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muhafaza memuru	Mesut Efendi	159	1329	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 17
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti sahil muhafaza memuru	İsmail Ağa	150	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 219
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muhafaza memuru	Ahmet Ağa	147	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 229
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muhafaza memuru	Hüseyin Efendi	146	1325	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 250
İzmir Emtia-i Dahiliye Rüsumat Müdüriyeti kapı memuru	Aron Efendi	133	1325	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 244
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü arabacısı	Esad Efendi	133	1317	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 99
İzmir Osmanlı Gümrüğü	Heci	125	1304	Mülkiye	BOA.

mubassırı	Gazaros Efendi			Tekaüt Sandığı	A.DVNSTEKAd. nr. 1, 125
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muhafaza memuru	İsmail Ağa	114	1329	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 13
İzmir Gümrüğü kâtibi	Mehmet Bey	106	1307	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 1, 180
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü kolcubaşısı	Ahmet Rıfat Efendi	106	1319	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 135
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muhafaza memuru	Osman Ağa	100	1323	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 201
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti Sığacık rüsumat kolcusu	Hacı Galip Efendi	100	1327	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 88
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü Müdüriyeti kolcusu	Mehmet Ali Ağa	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 152
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü kolcusu	Mehmet Ağa	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 228
İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü kolcusu	Veli Ağa	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 4, 3
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü kolcusu	Hacı Mustafa Ağa	75	1317	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 94
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti kolcusu	İzzet Efendi	75	1318	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 116
İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü Müdüriyeti muhafaza kolcusu	Mahmut Ağa	37	1319	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 135

İzmir emtia-i dahiliye ve efrenciye gümrüğü çalışanlarından bazılarının kaç sene hizmet ettikten sonra emekli oldukları arşiv belgeleri içinde yer alan hizmet pusulalarından anlaşılmaktadır. İzmir Efrenç Gümrüğü tezkire muharriri İsmail Hakkı Efendi 1279/1862 yılında 30

yaşında başladığı vazifesinde 26 sene çalıştıktan sonra sağ gözünün görmemesi, sol gözünün dumanlı görmesi sebebiyle son memuriyet maaşının yarısı olan 200 kuruşla,[66] İzmir Osmanlı Gümrüğü katibi Mehmet Bey 1282/1865 yılında 25 yaşında girdiği görevinde 23 sene çalıştıktan sonra görme bozukluğu sebebiyle malulen son memuriyet maaşının üçte biri olan 106 kuruşla,[67] İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü marka memuru Kiğork Ağa 1277/1860 senesinde 25 yaşında girdiği vazifesinden 30 sene çalıştıktan sonra 162 kuruşla,[68] İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü pusula muharriri Viçen Efendi 45 yaşında girdiği görevinde 18 sene çalıştıktan sonra malulen son maaşının üçte biri olan 83 kuruşla,[69] İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü arabacısı Esat Efendi 1288/1871 yılında 35 yaşında girdiği görevinde 25 sene çalıştıktan sonra malulen son maaşının üçte biri olan 133 kuruşla,[70] İzmir Pasaportu ecnebiye katibi Nikolaki Efendi 1287/1870 yılında 34 yaşında başladığı görevinde 26 sene çalıştıktan sonra son maaşının yarısı olan 180 kuruşla,[71] İzmir Emtia-i Dahiliye Gümrüğü kolcubaşısı Ahmet Rıfat Efendi 1281/1864 senesinde 37 yaşında başladığı hizmetinde 23 sene çalıştıktan sonra maaşının üçte biri olan 106 kuruşla[72] ve İzmir Emtia-i Ecnebiye Gümrüğü sandık emini İstefan Efendi 34 yaşında başladığı görevinde 24 sene çalıştıktan sonra malulen maaşının üçte biri olan 166 kuruşla[73] emekli olmuşlardır.

Gümrük görevlilerinin aldıkları emekli maaşları 1.900 kuruş ile 37 kuruş arasında değişmektedir. En yüksek emekli maaşını 1.900 kuruşla İzmir Osmanlı Gümrüğü Müdürü Mehmet Salih Efendi, en düşük ücreti ise 37 kuruşla gümrük muhafaza memuru Mahmut Ağa almaktadır. Gümrük görevlileri içinde altı adet gayrimüslim bulunmaktadır. Bunlar gümrüklerde mubassır, kapı memuru, pasaport kâtibi, sandık emini, marka memuru, muayene memuru olarak görev yapmaktadırlar. İzmir'deki kamu kurumlarından emekli olan 106 görevliden 45'i gümrüklerden emekli olmuştur.

---

66 BOA. ŞD. nr. 896-15.
67 BOA. ŞD. nr. 898-15.
68 BOA. ŞD. nr. 903-41.
69 BOA. ŞD. nr. 929-72.
70 BOA. ŞD. nr. 980-9.
71 BOA. ŞD. nr. 960-4.
72 BOA. ŞD. nr. 997-29.
73 BOA. ŞD. nr. 1027-56.

8-Kolluk Hizmeti Emeklileri

Tekaüt defterlerindeki ve Aydın vilayet salnamelerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre İzmir'de polis ve polis komiseri düzeyinde kolluk hizmeti görevi yapan vazifeliler bulunmaktadır. 1886 yılı Aydın vilayeti salnamesine göre vilayetteki kolluk hizmetleri Polis İdaresi'nde çalışan görevliler tarafından yerine getirilmektedir. Bu idarede bir başkomiser, üç tane ikinci komiser, dört tane de üçüncü komiser görev yapmakta idi. İzmir sancağı genelinde kolluk hizmeti bir başkomiser, üç ikinci komiser, on yedi üçüncü komiser ve altmış yedi polis tarafından yerine getiriliyordu. Aşağıda tablo-7'de ismi zikredilen Sabri ve Ali Efendiler 1886 yılında İzmir'de üçüncü komiser olarak görev yapıyorlardı.[74]

1901 yılında İzmir sancağı Polis İdaresi'ne bağlı olarak bir polis müdürü, iki başkomiser, yedi ikinci komiser, 28 üçüncü komiser 162 polis efradı olmak üzere toplam 200 polis görev yapıyordu.[75] İzmir'de Polis İdaresi dışında kolluk hizmetinde görev yapan jandarmalar da vardı. Jandarma İdaresi'nde ise 374'ü piyade, 67'si süvari olmak üzere toplam 441 asker görev yapıyordu.

1908 yılı Aydın vilayeti salnamesindeki bilgilere göre vilayette görev yapacak polislerin seçimi Polis Heyet-i İntihabiyesi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu heyetin başkanlığını vilayet mektupçusu yapmaktadır. Heyette polis müdürü ve jandarma alay komutanı aza olarak bulunmaktadır.[76] Aynı yıla ait salnameye göre Polis İdaresi'nde müdür olarak Mazhar Bey görev yapıyordu. Polis Meclisi'nde ise polis müdürü, müdür vekili, üç aza komiser ve müfettiş vazifeli idi. 1908 yılı içinde İzmir sancağında bir müdür, bir müfettiş, yedi başkomiser, 16 ikinci komiser, 39 üçüncü komiser ve 186 polis olmak üzere toplam 250 polis kolluk hizmeti görüyordu.[77] Aşağıdaki tabloda tekaüt defterlerine göre İzmir'de komiser ve polis düzeyinde görev yapan ve emekli olan polis ve komiserlerin emekli oldukları yıl, emekli maaşları ve vazifelerine dair bilgilere yer verilmiştir.

---

[74] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 44.
[75] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 53.
[76] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 98.
[77] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 111.

Tablo-7 İzmir'de Kolluk Hizmetlerinden Emekli Olan Görevliler

Görev Yeri ve Görevi	Görevli Adı	Aylık Emekli Maaşı	Emekli Olduğu Tarih	Emekli Maaşını Aldığı Sandık	Defter ve Sayfa Numarası
İzmir vilayeti polis komiseri	Sabri Efendi	242	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 173
İzmir vilayeti polis efradı	Hasan Namık Efendi	226	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 162
İzmir vilayeti polis komiseri	Maykıl Efendi	150	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 156
İzmir vilayeti polis memuru	Dimitri Papadopulo Efendi	150	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 165
İzmir vilayeti polis memuru	Ali Efendi	150	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 226
İzmir vilayeti polis komiseri	Arif Efendi	100	1328	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 173
İzmir vilayeti polis memuru	Hasan Efendi	75	1309	Mülkiye Tekaüt Sandığı	BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 1, 209

Tabloda emekli oldukları belirtilen yedi polis memurundan altısı 1328/1910 yılında biri 1309/1891 yılında emekli olmuştur. Polisler arasında biri polis memuru, diğeri polis komiseri olmak üzere iki gayrimüslim bulunmaktadır. Polis memurları ile polis komiserlerinin emekli maaşları arasında fazla bir fark görülmemektedir. Bu durum emekli polislerin görev süreleri veya malulen emekli olmaları ile ilgili olmalıdır. Polis ve komiser emeklilerinin maaşları 242 kuruş ile 75 kuruş arasında değişmektedir.

9-Hamidiye Askeri Hastanesi Emeklileri

1908 yılı salnamesine göre İzmir'de Hamidiye Askeri, İslam Gureba, Rum, Ermeni, Musevi, Katolik, Fransız, İngiliz, İskoç ve Flemenk Hastaneleri

vardı.[78] Bu hastanelerden İslam Gureba Hastanesi 1267/1850 yılında inşa edilmiştir.[79] Hamidiye Askeri Hastanesi ise 1892 yılında Karantina mahallesinde tramvay yolu üzerinde kurulmuş olup sağlamlık bakımından İzmir hastaneleri içinde birinci derecededir. Hastane piyade, topçu, jandarma ve diğer sınıf askeri zabitan ile askerlerden hasta olanlara hizmet etmek için kurulmuştur. İki katlı olan hastanede biri yirmi beş, dördü on sekiz, üçü yedi hasta kapasiteli koğuşlar, bir ameliyat odası, bir hamam ve ayrıca sekiz oda bulunmaktaydı. Hastanede bir baştabip, sekiz tabip, bir başeczacı, üç eczacı, bir başcerrah, dört cerrah, bir müdür, bir muavini, bir kâtip, bir vekilharç ve bir başhademe görev yapmaktaydı.[80]

Sadaret Dairesi Tahrirat Kalemi'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre İzmir Askeri Hastanesi'nde açıkta kalan Cerrah Hasan Efendi'nin aylık 1.086 kuruş maaşla emekli edilmesine dair 29 Teşrin-i Sani 1325/12 Aralık 1909 tarihinde padişah iradesi çıkmıştır.[81] İrade sonrasında Cerrah Hasan Efendi'ye aynı yıl içinde emeklilik beratı verilmiştir. Berat kaydına göre Hasan Eendi'nin emekli maaşı 1.086 kuruştur.[82] Çalıştığı hastane tam belirtilmemiş olsa da emekli maaşını Umum Askeri Tekaüt Sandığı'ndan alacak olmasından Hamidiye Askeri Hastanesinde çalıştığı anlaşılan kâtip Hasan Efendi de 2 Şaban 1317/6 Aralık 1899 tarihinde 200 kuruş maaşla emekli edilmiştir.[83]

10-İzmir İdadi Mektebi Emeklileri

İzmir İdadi Mektebi 1302/1886 senesi Temmuz ayıda açılmıştır. Açıldığı ilk sene mektepte 164 öğrenci eğitim görüyordu. Mektepte bir müdür, iki mubassır, iki hademe ve ders muallimleri görev yapıyordu.[84] Mektep, 1898 tarihinden itibaren taşra öğrencilerine de eğitim vermek için yatılıya dönüştürülmüştür. 1902 yılında mektepte ticaret ve sanayi şubeleri açılmıştır. 1910-1911 yılından itibaren İzmir İdadi Mektebi sultaniye

---

[78] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 167-177.
[79] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 50-51.
[80] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 167-168; Altun 2014, 421.
[81] BOA. BEO, nr. 3677-275735.
[82] BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 134.
[83] BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 97.
[84] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 62.

dönüştürülmüştür.[85]1908 yılında İzmir İdadisinde talim heyeti yanında idare heyeti ve mubayaa komisyonu görev yapıyordu. Mektebin İdare Heyeti'nde müdür, ikinci müdür, üç muavin, tahrirat ve muhasebe kâtibi, depo ve ambar memuru, imam, başmubassır ve üç mubassır vazife görüyordu. Aynı yıl mektepte 245'i yatılı, 248'i gündüzlü olmak üzere toplam 493 öğrenci öğrenim görüyordu.[86]

Tekaüt defterlerinde isimleri geçen Mustafa Cemil ve Abdülkadir Efendiler 1908 yılında İdadi Şubesi'nde muavin olarak çalışıyorlardı.[87] İzmir İdadi mektebi muallimi olan Mustafa Cemil Efendi 1328/1910 yılında 315 kuruşla,[88] yine muallim Abdülkadir Efendi de 1328/1910 yılında 323 kuruşla mektepten emekli olmuştur.[89]

11-Nüfus Nezareti Emeklileri

Aydın vilayeti salnamesine göre 1886 yılında Vilayet Nüfus Nezareti Kalemi'nde iki kâtip görev yapıyordu. Bunlardan biri Hacı Hüseyin Efendi diğeri Hâfız Mehmet Şâkir Efendi idi.[90] Tekaüt defterlerinde emekliliğine dair bilgi bulunan şahıs Hacı Hüseyin Efendi'dir.

1901 yılında Vilayet Nüfus Nezaretinde bir nâzır, bir birinci kâtip ve üç de refik görev yapıyordu.[91] Tekaüt defterlerinde emekli olduğu belirtilen Hacı Hüseyin Hüsnü Efendi 1 Rebiülahir 1321/27 Haziran 1903 senesinde İzmir Nüfus Nezareti başkatipliğinden 270 kuruşla emekli olmuştur.[92] Hüseyin Hüsnü Efendi'nin hizmet süresine ve çalıştığı kurumlara ve buralardan aldığı maaşının miktarına dair Mülkiye Tekaüt Sandığı Nezareti Muhasebe Kalemi'nde düzenlenmiş bir hesap müzekkeresi bulunmaktadır. Bu müzekkereye göre Hüseyin Hüsnü Efendi kırk yaşında 1299/1881 yılında İzmir Nüfus Nezareti'nde vazifesine başlamış ve emekliliği için 18 Mart 1318/31 Mart 1902 tarihinde dilekçe vermiştir.

---

[85] Tutsak 2002, 152, 158, 161.
[86] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 135.
[87] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1326, 136.
[88] BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 179.
[89] BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 3, 179.
[90] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 35.
[91] Salname-i Vilayet-i Aydın, 1319, 40.
[92] BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 2, 162.

Hüseyin Hüsnü Efendi'nin emekliliğine dair 6 Mayıs 1319/19 Mayıs 1903 tarihli Heyet-i Umumiye mazbatası altında Nazır, Meclis-i Mâliye azası İkinci Reisi, Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi azası, Defter-i Hakâni Nezâreti Mektupçusu, Posta ve Telgraf Nezâreti mahalli İdare azası, Nâfıa ve Ticâret Nezâreti sicil memuru, Cemiyet-i Rüsûmiye azası, Duyun-ı Umumiye-i Osmaniye Mahalli İdare başkâtibi ve tercümanı, Tekaüt Sandığı Mektupçusu, Tekaüt Sandığı Muhasebecisi, Divân-ı Muhasebat İkinci Dâire ikinci reisi, Muhacirin İdaresi memuru, Hariciye Nezareti Sicill-i Ahvâl Müdürü, Adliye Nezareti Muhasebecisi, Hazine-i Hassa-i Şahane Nezareti Hatap Ambarı Müdürü, Evkaf-ı Hümayun Nezareti mahalli idâre azası, Meclis-i Maârif azası ve Şehremâneti mahalli azası bulunmaktadır.[93]

12-İzmir Fabrika-i Hümayunu Emeklisi

Tekaüt defterlerinde İzmir Fabrika-i Hümayununda görevli bir başkatibin emekliliğine dair bilgi bulunmaktadır. Berat kaydından bu fabrikanın ne tür üretim yaptığı anlaşılamamaktadır. Bu fabrikada görevli Ahmet Nakip Efendi 1310/1892 yılında 1400 kuruş maaşla fabrika başkatipliğinden emekli olmuştur.[94]

Sonuç

1869 yılında Askeri Tekaüt Sandığı'nın ve 1881 yılında Mülkiye Tekaüt Sandığı'nın kurulmasından sonra askeri ve mülki kurumlarda çalışan kişilerin maaşlarından yapılan kesintilerle oluşturulan kaynaklarla memurlara ve askeri personele emekli maaşı ödenmeye başlanmıştır. Tekaüt nizamnamelerinde görülen eksiklikleri gidermek için 1881 yılı sonrasında yeni nizamnameler çıkarılmış ve tekaüt sisteminde görülen eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Yapılan düzenlemeler daha çok emeklilerin geride bıraktığı dul ve yetimlere yöneliktir.

Nezaretlerde ve bunlara bağlı merkez ve taşra teşkilatlarında çalışan kişiler tekaüt nizamnamesinde belirlenen şartları sağladıkları taktirde emekli oluyorlardı. Emekli olacak kişinin durumu Mülkiye Tekaüt Nezareti Heyet-i Umumiyesi ve Şura-yı Devlet tarafından incelenip uygun bulunduktan sonra ilgili evraklar ve mazbatalar sadarete sunuluyordu. Sadaret de Mabeyn Başkatibine gönderdiği tezkire ile emekliliğe dair

[93] BOA.ŞD. nr. 1015-60.
[94] BOA. A.DVNSTEKAd. nr. 1, 219.

iradeyi talep ediyordu. Emekliliğe dair padişah iradesinin alınmasından sonra emekli olan kişinin eline bir berat veriliyordu. Emekli olan şahıslara verilen bu beratların suretleri tekaüt defterlerine kaydediliyordu.

Ele aldığımız bu çalışmada tekaüt defterlerinde emeklilik beratları bulunan İzmirli memurlar ele alınmıştır. Tekaüt defterlerinde 10.146 kişinin emeklilik beratı sureti bulunmaktadır. Bu beratlardan 106 tanesi İzmir'deki kamu kurumlarında çalışıp emekli olan kişilerle ilgilidir. Emekli olan kişilerin çalıştığı kurumlar arasında mahkemeler, telgraf ve posta idareleri, rüsumat nezareti, emtia-i dahiliye ve ecnebiye gümrükleri, eğitim ve sağlık kurumları ile Duyun-ı Umumiye İdaresi bulunmaktadır. Sayıca en fazla emekli Emtia-i Dahiliye ve Emtia-i Efrenciye Gümrüklerinde bulunmaktadır. Bu durum bir bakıma şehrin ticari gelişmişliğinin göstergesi niteliğindedir. Emekli memur sayısı gümrüklerden sonra en fazla Rüsumat Nezareti'nde mevcuttur. Hastanelerde, Nüfus Nezareti'nde, mekteplerde ve fabrikalardan emekli olan kişi sayısı bir ile iki arasında değişmektedir.

İzmir'deki kamu kurumlarından emekli olan görevliler arasında gayrimüslimler de bulunmaktadır. Tekaüt defterlerine göre 10.146 emekliden 465'i (%4,5) gayrimüslimdir. İzmir'deki kamu kurumlarından emekli olan 106 kişiden 17'si (%16) gayrimüslimdir. Bu 17 gayrimüslimden yedisi İzmir Telgraf ve Posta İdaresi'nin değişik bölümlerinde çalışıp emekli olmuşlardır.

Emekliler içesinde en yüksek emekli aylığını 3.671 kuruşla İzmir Rüsumat Nazırı İsmail Hakkı Efendi, 3.355 kuruşla İzmir Duyun-ı Umumiye Nazırı Hacı Şefik Bey, 2.330 kuruşla İzmir Hukuk Mahkemesi Reisi Suat Bey, 1.900 kuruşla İzmir Osmanlı Rüsumat Müdürü Mehmet Salih Efendi almaktadır. En düşük emekli maaşlarını ise 37 kuruşla Emtia-i Dahiliye Gümrüğü muhafaza kolcusu Mahmut Ağa, 50 kuruşla İzmir Rüsumat Müdüriyeti kolcusu Habib Ağa, 75 kuruşla polis memuru Hasan Efendi almaktadır. Aynı vazifeyi yapan görevlilerin emekli maaşlarındaki farklılık görevlilerin son on yıl içerisinde çalıştıkları kurumların farklılık olmasından ya da emeklilik için gerekli 30 seneyi doldurmadan malulen emekli olmalarından kaynaklanmaktadır.

Emekli olan kişilerin bazısının 30 senelik çalışma süresini doldurmadan malulen emekli oldukları hizmet pusulalarındaki bilgilerden

anlaşılmaktadır. Emekliliklerine dair hizmet pusulası bulunan 26 emekliden ikisi 18, biri 19, biri 22, üçü 23, biri 24, ikisi 25, ikisi 26, ikisi 27, biri 28, biri 29, ikisi 30, biri 31, biri 34, biri 35, biri 40, ikisi 44 ve biri 46 sene hizmet sonrasında emekli olmuştur. Bu hizmet süreleri dikkate alındığında 26 emekliden dokuzu 30 yıllık normal çalışma süresini doldurmadan malulen emekli olmuştur.

Hizmet pusulaları memurların göreve başlama yaşları ile ilgili de bilgiler vermektedir. Hizmet pusulası bulunan 26 emekliden ikisi 20, biri 21, biri 23, ikisi 25, biri 26, biri 27, biri 30, biri 31, biri 32, dördü 34, biri 35, ikisi 37, biri 40, ikisi 42, biri 45, biri 53, biri 55 yaşında göreve başlamıştır. Bir kişinin hizmet pusulasında kaç yaşında vazifeye başladığı belirtilmemiştir. Bu rakamlara göre 25 emekliden dokuzu 30 yaş öncesinde, kalanı 30 yaş sonrasında göreve başlamışlardır. Altı kişinin 40 yaşından sonra vazifeye başladığı görülmektedir. Bu sayılar kamu kurumlarında vazifeye başlama yaşının çok da küçük olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

1-Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

BOA. ŞD. nr .987-50; 1077-6; 896-15; 929-72; 941-42; 938-12; 1013-71; 1015-52; 1021-20; 1080-59; 1091-6; 1072-31; 1091-6; 1091-12; 80-4757; 896-15; 898-15; 903-41; 929-72; 980-9; 960-4; 997-29; 1027-56; 1015-60.

BOA. BEO, nr. 3677-275735.

BOA. İ. TKS. nr. 17-15; 11-25; 17-15

BOA. A. DVNSTEKAd. nr. 1, 2, 3, 4.

2-Aydın Vilayeti Salnameleri

Salname-i Vilayet-i Aydın, 1303, 1319, 1326.

3-Düstur Tertipleri

"Memurin-i Mülkiye Terakki ve Tekaüt Kararnamesi", 13 Şevval 1298/26 Ağustos 1297/8 Eylül 1881, Düstur, Zeyl Numaro 3, Babıali Şura-yı Devlet

Düstur Encümeni Tarafından Tertip olunmuştur, Dersaadet, Matbaa-i Amire, 62-81.

"Rüsumat Nezaretlerinin Sûret-i Teşkilleriyle Tayin Olunan Rüsumat Nazırlarının Keyfiyet-i Memuriyetlerini Mutazammın Talimattır", Düstur, I. Tertip, 2. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289, 547-548.

"Aşar ve Ağnam Emanetiyle Maiyeti Memurlarının Suret-i Tertib ve Vezaifini Mübeyyin Talimat-ı Mahsusa", Düstur, I. Tertip, 4. Cilt, Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1299, 755-773.

"Telgraf Memurlarının Vezaif-i Memuriyet ve Derecat-ı Hizmetlerine Dair Nizamname Suretidir", Düstur I. Tertip, 2. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289, 363-367.

4-Araştırma Eserler

Altun 2014, Didem Akyol Altun, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekânsal Gelişimi", Tarih İncelemeleri Dergisi, XXIX/2, 405-443.

Cin ve Akgündüz 1995 Halil Cin-Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

Buğra 2012 Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Hukuku, Arı Sanat Yayınevi.

İpşirli 2011, Mehmet İpşirli, "Tekaüt", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 40, İstanbul, 340-341.

Kala 2018 Eyüp Sabri Kala, Osmanlı Sosyal Güvenlik Hukuku (1850-1923), Hiperyayın, İstanbul.

Küçük ve Ertüzün 1994 Cevdet Küçük-Tevfik Ertüzün, "Duyun-ı Umumiye", Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 10, İstanbul, 58-62.

Kütükoğlu 1996 1996 Mübahat S. Kütükoğlu, "Gümrük", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 14, İstanbul, 263-268.

Martal 2002 Abdullah Martal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin İlk Düzenlemeler", XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999, Kongreye Sunulan Bildiriler III. Cilt, III. Kısım, Ankara, 1692-1699.

Mustafa Nuri Paşa 1992, Netayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, C. I-II, Sadeleştiren: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Uzunçarşılı 1988 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları I, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Tutsak 2002, Sadiye Tutsak, İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950), TC. Kültür Bakanlığı, Ankara.

İzmir Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16 (61-83), 2022

İZMİR NÜFUS PROJEKSİYONLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mümtaz PEKER*

Makale Geliş Tarihi: Ocak 2022 **Makale Kabul Tarihi:** Şubat 2022

Öz

Projeksiyon çalışması "doğum, ölüm ve göç hareketlerinin gelecekteki örüntülerinin ne olabileceği konusunda belli varsayımlara dayanarak, yapılan tahmin" oluyor. Yerel için yapılacak bir nüfus projeksiyonunda kullanılacak bu üç nüfus verisinin kaynağı ne olmalı?

İlk olarak yerelin doğum, ölüm ve göç verileri, uzun dönemi içerecek biçimde analiz edilmeli, ülkeden olan farklılıkları gösterilmeli. İkinci olarak yapılacak projeksiyon dönemi içinde bu değişkenlerde ne gibi değişme olabileceği bir model içinde ortaya konulmalı. Günümüzde gelişen teknoloji nedeniyle, projeksiyon yapmak artık çok kolaylaştı. Zorluk nerede? Doğum, ölüm ve göçün projeksiyon dönemdeki değişimini gösteren model, mutlaka konuyla ilgisi olanlarla tartışılmalı, gerekli düzeltme yapılmalıdır. Bu modele göre yapılan tahminlerin çıktıları yine konunun uzmanları ile tartışılmalı. Hatalardan sonra tahminler kamuoyuyla paylaşılmalıdır.

Yaptığımız çalışmada projeksiyon dönemi için kurguladığımız model aşağıdakileri içeriyordu. a- Toplam doğurganlık hızı TDH (İngilizce kullanımı total fertility rate (TFR)) ile bebek, çocuk ölüm hızı azalacak; b- Yaşlı nüfus henüz oluşmadığı için yetişkin ölüm hızı fazla artmayacak; c- çok iyi eğitim gören gençleri ile nitelikli genç işgücünü sürekli kaybedecek şehir biçiminde oluşturulmuştu. Öteki çalışmalar ise ülkemizde gerçekleşen hızları almış, çalışmamızla aradaki fark oluşmuştu. Oluşan farklılık ister istemez şu soruyu sormamıza neden oluyor: "Her yıl TÜİK tarafından açıklanan adrese dayalı nüfus verileri ile tutarsızlığı görülen tahminlere göre yerel yatırımların sürdürülmesinin ne yararı olabilir?

Anahtar Kelimeler: İzmir, Nüfus, Projeksiyon, Doğurganlık, TUİK.

Evaluation of Izmir Population Projections

Abstract

Projection work is "prediction based on certain assumptions about what the future patterns of birth, death and migration movements might be". What should be the source of these three-population data to be used in a population projection for local?

First of all, the birth, death and migration data of the local should be analyzed in a way to include the long-term, and the differences from the country should be shown. Secondly, what kind of changes may occur in these variables

* Emekli Öğretim Üyesi.

within the projection period to be made should be revealed in a model. Projecting has become much easier due to the developing technology today. Where is the difficulty? The model showing the change in birth, death and migration in the projection period should be discussed with those who are interested in the subject and necessary corrections should be made. The outputs of the estimations made according to this model should be discussed with the experts of the subject. Estimates after errors should be shared with the public.

The model we built for the projection period in our study included the following. a- Total fertility rate TDH (English usage total fertility rate (TFR)) will decrease infant and child mortality rate; b- Since the elderly population has not yet formed, the adult death rate will not increase much; c- It was formed in the form of a city that would constantly lose its highly educated youth and qualified young workforce. Other studies, on the other hand, took the rates realized in our country, and the difference between our study and our study was created. The resulting difference inevitably causes us to ask the following question: "What would be the benefit of continuing local investments, according to the estimates that are inconsistent with the address-based population data announced by TURKSTAT every year?

Key Words: İzmir, Population, Projection, Fertility, TUIK.

GİRİŞ

Bu yazının amacı 2000'li yıllarda İzmir nüfusu için yapılan nüfus projeksiyonu tahminlerini, günü gelen tarihlerde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan adrese dayalı kayıt sistemi verileriyle ne derece uyuştuğunu tartışmaktır. Böyle bir tartışmanın yapılması, yerel yönetime bundan sonra yaptıracağı nüfus projeksiyon tekniğini seçmesi, nüfus tahmin sonuçlarına göre yapacağı harcamaların fayda-maliyet analizinin ekonomik değerlendirmesini yapmakta aydınlatıcı olabileceğini varsaymaktadır.

Türkiye'de 1980'li yıllarda başlayan liberal politikalarla birlikte gerek yerel gerekse merkezi yönetimde günümüze değin önemli değişimler gerçekleştirildi. Konumuz açısından yerel yönetim belediyeleri için "büyükşehir" tanımı getirildi[1]; tanımlanan büyüklüğün üzerinde nüfusu olan belediyelere, merkezin kaynak aktarımı yasal kaynaklı olarak

[1] Düzenlenen 6360 sayılı yasa ile Türkiye'de büyükşehir belediye sayısı 30'a, büyükşehir ilçe belediye sayısı 501'e ulaşmıştı. Ülkedeki tüm belediyelerin sayısı 2950'den 1392'e, köy sayısı 34.283'den 17.720'e düşürülmüş, çifti-çubuğu ile uğraşan köylüler kent nüfusuna eklenmişti. Yasa ile getirilen tanım gereği köy-şehir nüfusu ayrımı tüm sosyal bilimlerin kavramlarını alt-üst etmişti.

çoklaştırıldı; büyükşehir belediyelerinin yatırımlarını stratejik plan temelinde yapmaları süreci başlatıldı.

1960'lı yıllarda başlayan merkezi planlama çalışmaları, konusunda uzman olmuş aktörlerin katkısıyla hazırlanmıştı. Liberal anlayış bunu yerele indirgemiş, "yerel kalkınma ajanslarını" kurmuştu. Gerekçe olarak yerelde yapılacak stratejik plan çalışmalarının daha başarılı olabileceği hem yerel yönetime hem de özel kesime yol gösterebileceği ileri sürülmüştü.

Oluşturulan yeni örgüt modeline göre yapılacak yerel yönetim stratejik plan çalışmalarının başarılı olabilmesi için yerelin ekonomik büyümesinde temel olan nüfusun ayrıntılı incelenmesi hedef alınmıştı. Merkezi yönetim, nüfus dinamiklerine etki eden açıklayıcı değişkenlerin sağlıklı bir şekilde saptanmasını, bunların zaman boyutlu etkisini gösterebilecek analizinin yapılmasını gerekli görmüştü. Yapılacak nüfus projeksiyonundan istenen neydi? Nüfus projeksiyonunun üç konuda yerel plancıya bilgi sunması amaçlanıyordu. İlk olarak nüfusun gelecek yıllarda gerçekleşecek büyüklüğü yaşa ve cinsiyete göre belirtilmeliydi. İkinci olarak yaş-cinsiyet dağılımındaki değişikliğe bağlı olarak çalışma yaşamına katılanların zaman içindeki büyüklüğü; nüfussal yatırım yapılacakların (0-14 yaş kuşağı) doğum-ölüm hızlarına göre değişimi; hayata bağlılığı sağlanacak nüfusun (65+ yaş grubu) yıllara göre artabilecek oranı gösterilmeliydi. Üçüncü olarak iç-dış göçe bağlı olarak yerelin net göçü tahmin edilmeliydi. Bu bilgiler yerel plancıların, nüfusun oluşan yeni yapısına yönelik hizmet türevlerini oluşturmasını kolaylaştırabilirdi.

Merkezi yönetim, Belediye sınırlarıyla, il sınırlarını bütünleştirmeyi daha sonra yasallaştırdı. Yasal değişimle birlikte bundan sonra, yapılacak plan çalışmalarında yukarıda açıkladığımız nüfus değişkenine yapılan özel vurgu sonlanmıştı. Bu nedenle İzmir için yapılan Planlama çalışmalarında aşağıda tartıştığımız nüfusun ulaşabileceği büyüklük sorunu süregelmişti.

Günümüzde yerel yönetimlerin sosyal ve ekonomik işlevi büyük ölçüde genişledi. Yereldeki sosyo-ekonomik büyümenin, nüfusun yeniden oluşan yaş-cinsiyet yapısından ayrı düşünülemeyeceği açıkça görülüyordu. Bu nedenle yereldeki nüfusun gelecekte ulaşacağı büyüklüğüne göre yaş-cinsiyet yapısını dikkate almadan, stratejik plan uygulamalarına ayrılacak kaynakların en iyi faydayı sağlayabileceği söylenemezdi.

Nüfusbilim sözlüğünde, projeksiyon çalışması "doğum, ölüm ve göç hareketlerinin gelecekteki örüntülerinin ne olabileceği konusunda belli

varsayımlara dayanarak, yapılan tahmin"[2] olarak tanımlanıyor. Tahminin başarılı olabilmesi iki koşula bağlı oluyor. İlk olarak projeksiyon öncesi kısa ve orta dönemdeki nüfus dinamikleri (doğum, ölüm, göç) üzerinde toplanmış verilerin iyi analiz edilmesi gerekiyor. Sosyal yapıdaki ekonomik, kültürel v.b. açıklayıcı değişkenlerle olabilecek değişimin nüfus dinamiklerini nasıl etkileyebileceğinin bir model içeriğinde açıklanması ikinci koşul oluyor.

Stratejik plan dönemi için nüfusun gelişimini gösteren bilimsel çalışmalar yoksa, yerel plancılar gereksinimlere göre kaynak dağıtılmasını, varsayımları belirsizlik üzerine kurulmuş modellere göre yapabilirler. Bu nedenle stratejik plan dönemi boyunca oluşacak hizmet türevlerinin belirlenebilmesi yerel plancılar yönünden çok önemlidir. Bu yapılmadığı zaman, yerelin kaynakları boşa harcanabilir.

Nüfusun geleceğe ilişkin tahminleri bir kesinlik göstermese de, geçmiş bilgilere göre yaklaşık değerler olabileceği[3] için yerelin ulaşım, eğitim, sağlık, konut, üretim, tüketim v.b konulardaki yatırımların planlanmasında yerel yönetimlere yol gösterebileceği genel kabul görüyor.

Şimdiye değin yapılan çalışmalar; etnik, sosyal, ekonomik, kültürel, psikolojik v.b değişkenlerin nüfus dinamiklerini etkileme, bunların etki derecesini saptamada güçlükler olduğunu ortaya koymuştu. Bu değişkenlerin etki derecesini saptamanın güçlüğü, nüfus projeksiyonlarının geçerliliğini etkilemişti[4]. Bunları dikkate alarak oluşturulacak nüfus projeksiyonunun, nüfus dinamikleri ile ekonomik koşulların karşılıklı etkisinin zaman içindeki değişimini bir model içinde kurgulayarak yapılmasının yararlı olabileceği görülmüştü.

I- İzmir İçin Yapılan Nüfus Projeksiyonları: İzmir Büyükşehir Belediyesi 2000'li yıllarda yerelde götüreceği hizmet türevlerini planlayabilmek için staretejik plan çalışmaları içeriğinde nüfus projeksiyon çalışmaları yaptırmıştı.

Nüfus projeksiyonları basit ve karmaşık olarak ikiye ayrılıyor. Basit projeksiyon enterpalosyon[5] tekniğiyle yapılmış, yalnızca nüfusun

---

[2] United Nations (1958): **Multilingual Demographic Dictionary**, New York, s.45,
[3] United Nations (1956): Methods for Population Projeksions by Sex and Age, New York, s.1.
[4] Gürtan, Kenan (1966): **Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadi Kalkınma İle İlişkisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, s.131-186
[5] Bir serideki eksik verilerin hesaplanabilmesi için geliştirilen matematiksel bir teknik.

gelecekteki büyüklüğünü gösteren, nüfusun yaşa, cinsiyete göre değişimi konusunu incelemeyen çalışmadır.

Karmaşık projeksiyon gelecekteki nüfusun büyüklüğünü, cinsiyete göre oranını, yaş dağılımını, çocuk kadın oranını, doğurganlığı, ölümlüğü, net göçü, doğuştaki hayat beklentisini, hayati olayların hızını gösteren çalışmadır. Böylece nüfusun büyüklüğünde, yaş-cinsiyet yapısında oluşabilecek değişimler önceden görülebileceği için, bu verilere dayanarak yerele ilişkin hazırlanmış planların başarısı göreli olarak daha iyi olabilir. Öte yandan yerelde stratejik plan yatırımlarının etkinliğinin, karmaşık projeksiyon tekniği tahminlerine dayanması halinde artabileceği de ileri sürülmüştü[6].

2000'li yıllarda İzmir ili genelinde saptayabildiğimiz üç çalışma[7] bulunuyor. Bu çalışmaların hangi teknikle yapıldığı, nüfus dinamiklerinin (doğum, ölüm, göç) değişimini nasıl modelledikleri, tahminlerinin tahmin dönemi geldiğinde TÜİK'in açıkladığı gerçek verilerle ne derece uyuştuğu ya da uyuşabileceği aşağıda tartışılmıştır.

a- Projeksiyon Çalışmalarında Kullanılabilecek Veriler: Nüfus projeksiyonunda kullanılacak doğum-ölüm hızlarının, sosyoekonomik değişkenlerin belirleyici etkisi altında değiştiği, süreç içinde bu etkinin

---

[6] Shryock, Henry S., Siegel, Jacop S., (1973): **The Methods and Materials of Demography**, "Population Projections", U.S. Departmant of Commerce, Bureau of The Census, Washintong, s.771-809.

[7] İlk çalışma tarafımızdan 2003 yılında **"karmaşık projeksiyon tekniğiyle**" yapılmış ve 2008 yılında "**İzmir Nüfus Tahmini Üzerine Bir Deneme (2000-2030)"** İzmir Kent Kitaplığı, İzmir, adı ile yayınlanmıştı**.**

İkinci çalışma İzmir Kalkınma Ajansı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü çalışanlarının birlikteliği ile "**karmaşık projeksiyon tekniğiyle"** yapılmış, **internette**: **"İzmir İli Bölge Planı Hazırlanmasına Yönelik Fonksiyonel Bölge ve Alt Bölgelerin ve Bölgelerarası İlişkilerin Tespiti Çalışması, İzmir 2014-2023"** adı ile kamuyla paylaşılmıştı.

Üçüncü çalışma İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından "**basit projeksiyon tekniğiyle**" Boğaziçi Proje A. Şirketine yaptırılmıştı. Çalışma evreni olarak İzmir ili kabul edilmiş, il içerisinde ön araştırma ile kentteki hareketlilik ve sorunlar tespit edilmiştir. Mevcut bilgilerin toplanmasının akabinde veri tabanının güncelleştirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi için 2015-2016 yıllarında saha çalışmaları gerçekleştirilmiş 2017 yılı sonu itibarıyla da çalışma tamamlanmıştı. Çalışma İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından **"İzmir Ulaşım Ana Planı UPİ 2030"** adı ile internet ortamında kamuya duyurulmuştu. Bu çalışmanın İzmir 2030 yılı için verdiği nüfus, yüksek tahmin olarak bulunmuş, 2020 yılındaki yönetici özeti olarak yayınlanan **"İzmir Ulaşım Ana Planı 2030"** adlı çalışmada **2030 yılı İzmir nüfusu 5.700 milyon olarak düzeltilmişti.**

süreceği yapılan bir ekonometri çalışmasında ortaya konulmuştu[8]. Göçün ise sosyoekonomik koşulları sınırlı yerleşmelerden, ekonomik olarak daha zengin, iyi bir gelecek umulan çekim merkezlerine doğru olduğu ülkemiz çalışmalarında da gösterilmişti[9].

Yerel için yapılacak bir nüfus projeksiyonunda kullanılacak bu üç nüfus verisinin kaynağı ne olmalıydı? Nüfusbilim çalışmalarında bu üç veriye ilişkin çevre ülkelerde zaman boyutlu, güvenilir çalışma olmadığı değişik kişilerce savunulmuştu[10]. Ne var ki ülkemiz nüfus verilerini bundan ayrı tutmak gerekiyordu.

Türkiye çevre ülkeler arasında 1935'den beri beş yıl ara ile yaptığı nüfus sayımlarını 2000 yılına kadar sürdürmüştü. Bu tarihten itibaren modern toplumların yararlandıkları adrese dayalı nüfus kayıt sistemi ülkemizde 1970'den beri yapılan çalışmalarla güncel, geçerli, güvenilir konuma getirilmiş, 2000 yılında da oluşturulan bu verilerden yararlanılmaya başlanılmıştı.

Yukarıdaki kaynakların doğum, ölüm, göç verilerinden geniş bir yararlanma olmuş, zaman içinde bunların gerçekleşen örüntüsü gösterilmişti. Örneğin Türkiye'de iç göç ve göç edenlerin sosyo-ekonomik nedenleri sayımlar arası olmak üzere iller düzeyinde DPT uzmanlarınca incelenmişti[11]. İç göç konusunda ayrıntılı çalışmalar akademisyenler tarafından yapılmıştı[12]. Kırsal yapıdaki değişim ve kente göç konusu da

---

[8] Tuncer, Baran (1976) **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, s.114-142, Hacettepe Üniversitesi yayını, Ankara.

[9] Tekeli, İlhan ve Erder, Leila (1978): **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**, s.299-329, Hacettepe Üniversitesi yayını, Ankara. İleri sürdüğümüz görüşü Çankırı- Ankara arasında olan göçlerle doğrulayan bir çalışma olarak bakınız: Kartal, Kemal (1983) **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Yurt Yayınları, Ankara.

[10] Myrdal Gunnar (1987): On Population Policy in the Underdeveloped World – **Population and Development Review,** C.13, No.3, New York.

[11] Yener, S., Kocaman, T., Beyazıt, S. (1993): **Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nedenleri**, DPT Yayını, Ankara.

[12] İçduygu, Ahmet, İbrahim Sirkeci, (1999), "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", Oya Baydar (Der.), (1999), **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

tartışılmıştı[13]. Doğum-ölüm verileri geliştirilen değişik tekniklerle incelenmiş, değerli çalışmalar ortaya konulmuştu[14].

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün (HNEE) 1968'de başlattığı, beş yıl ara ile sürdürdüğü, en sonuncusu "Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2018" olan bu araştırma setinin verileri evreni temsil edebilir örnek büyüklüğünde, zaman serili güvenilir bir kaynak niteliğini kazanmıştı.

Sağlık Bakanlığı tarafından il düzeyinde toplanan hayati veriler (doğum-ölüm), iyi bir değerlendirme yapılarak nüfus projeksiyonlarında kullanılabilirdi.

Tartışacağımız üç çalışma, yukarıda belirttiğimiz veri kaynaklarından nasıl yararlanmış, kurguladıkları model ne olmuştu?

I-İzmir Nüfus Tahmini Üzerine Bir Deneme (İNTÜBD) (2000-2030)[15]: İzmir Büyükşehir Belediyesinin 2000'li yılların başında hazırlayacağı stratejik plan çalışması için yaptığımız bu çalışmada kullandığımız veriler aşağıda açıkladığımız biçimde oluşturuldu.

-Doğurganlık göstergeleri: Genel nüfus sayımları sonuçları ile HNEE' nün yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalarına göre zaman boyutlu olarak ülkemizde toplam doğurganlık hızının (TDH) düşmekte olduğu saptanmış, bölgesel farklılık olduğu belirtilmişti. Bu bilgiye dayanarak İzmir nüfus tahmini için kullanacağımız TDH ne olmalıydı? HNEE çalışmalarında İzmir, Batı Bölgesi içinde gösterilmişti. Bu veriler, İzmir İl Sağlık Müdürlüğü çalışmalarından tahmin ettiğimiz TDH'dan yüksek bulunmuştu. Bunun üzerine HNEE'den yalnızca İzmir örneklemine dayalı araştırma verileri alındı, bunlardan İzmir ili için TDH tahmini yapıldı. Bulduğumuz iki TDH tahmini arasında anlamlı bir fark görülmedi, bunların ortalamasının kullanılmasında bir yanlılık olmayacağı varsayıldı. Buna göre başlangıç olan 2000 yılı için TDH= 1.75 kabul edildi, beşer yıllık dönemlerde bunun Batı ülkelerinde olduğu gibi azalacağı, tahmin dönemi sonu olan 2030 yılında TDH=1.50'e düşeceği öngörüldü.

---

13 Üner, Sunday (1974) "Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler" **Türkiye'de Nüfus Sorunu Semineri**, Antalya

14 Shorter, Frederic, C., Macura, Miroslav (1982): **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri**, Yurt Yayınları No: 7, Ankara.

15 Peker, Mümtaz (2008): **İzmir Nüfus Tahmini Üzerine Bir Deneme (2000-2030),** İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, No:57, İzmir.

-Ölümlük göstergeleri: Bebek, çocuk yetişkin ölümleri için kullanacağımız hayat tablosu İzmir İl Sağlık Müdürlüğü kayıtlarından oluşturuldu. Buradan bulduğumuz bebek ölümleri ile doğuştaki yaşam umudu bilgilerini alarak, Birleşmiş Milletler hayat tablosu programı kullanıldı. Tahmin dönemi başında bebek ölüm hızı binde 22,7 olarak kabul edildi. Bebek ölüm hızı ve doğuştaki hayatta kalma süresine göre yaptığımız tahminle dönem sonu bebek ölüm hızının binde 13.8'e düşeceği tahmin edildi, projeksiyonda bu hızların kullanılmasının bir yanlılık getirmeyeceği varsayımı oluşturuldu[16].

-Göç varsayımı: 1985'den beri yüksek lisans ve doktora düzeyinde nüfusbilim dersini verdiğimiz İzmir Üniversitelerinin değişik bölümlerindeki öğrenci-akademisyen arkadaşlarımın genel nüfus sayımı verilerine dayalı çalışmalarında İzmir'in 1950-1980 dönemindeki gibi bir göçü 1980-2000 döneminde almadığı ortaya çıkmıştı. Emekliliğimin ilk yılında İzmir Belediyesine yaptığım bir çalışmada, 1970-1980 dönemiyle başlayan, köy-şehir göçünün önüne geçen şehir-şehir göçünde İzmir'in önemli boyutta nitelikli insan ve sermaye kayıplarının olduğu ortaya çıkmıştı[17]. İzmir'in en varlıklıları arasında olan L. Arkas kendi hayat hikâyesini anlattığı anı kitabında süreci şöyle belirtiyordu: "**"1980'li yıllarda Türkiye sanayisi, ihracat ve ithalatı giderek büyürken İzmir âtıl kalıyor. Kökeni İzmir olan eski-yeni pek çok sanayi kuruluşu da merkezlerini, sanayi tesislerini daha çok İstanbul'da ve Marmara Bölgesi'nde kurmayı yeğliyor... İzmirliler 1980'lerde risk almaktan korktular. Bu yüzden de sanayi devrimini kaçırdılar... Ben de sırf İzmir'de kalsaydım, bugünleri göremezdim, çünkü kısır bir pazar**

---

[16] Tıp Fakültesi Halk Sağlığı bölümünden yüksek lisans ve doktora derecesi alan öğrenci arkadaşlarım çoğunlukla İl Sağlık Müdürlüğünde görev alıyordu. Görev yaptıkları süre içinde derledikleri bilgilerin düzenlemesi ve analizi sürecinde karşılaştıkları sorunları birlikte çözümlemeye çalışıyorduk. Bu konulardan biri de 0-9 yaş grubunun aşılanması konusunda Sağlık Bakanlığı ile yapılan tartışma olmuştu. Sağlık Bakanlığı, kendi hesaplarına göre İzmir'e aşı gönderiyor; fakat İzmir'de yapılan aşı sayısına göre İl Sağlık Müdürlüğü çalışmalarını başarısız buluyordu. Bizim buna karşı savunmamız, İzmir'de doğum hızlarının düştüğü, tüm çocukların aşılanmasından ötürü ölüm hızlarının da düştüğünü yaptığımız bir çalışma ile Sağlık Bakanlığına göstermemiz olmuştu. Ankara'da yapılan bir toplantıda gerekli açıklama yapıldıktan sonra Sağlık Bakanlığı yetkilileri, İzmir'deki aşıların tam yapıldığı konusunda ikna olmuştular. Çünkü İl Sağlık Müdürlüğü ve HNEE Nüfus ve Sağlık Araştırması İzmir örneklem verileri azalan doğum ve ölüm hızları konusunda benzer sonuçları veriyordu.

[17] Peker, Mümtaz, (1999): **Liman Gerisindeki İşletmeler ve Nüfus**, İzmir Büyükşehir Belediyesi için yapılmış araştırmanın çoğaltılmış raporu, İzmir.

olurdu. Ben de Marmara'da büyüdüm, işimin yüzde altmış küsuru Marmara'dadır"[18].

Ülkemizde 1970-1980 dönemi ve sonrasında "köy-şehir" göçünün önüne geçen "şehir-şehir" göçüyle, İzmir'in başta İstanbul olmak üzere ekonomik büyüme sürecinde yarıştığı şehirlere genç yaşta nitelikli işgücünü kaptırdığı genel nüfus sayımlarından elde edilen iller arası göç verilerinde görülüyor[19]. Buna karşın İzmir, kendisinin ikinci ve üçüncü çemberindeki yerleşmelerden aynı işi yapabilen, benzer nitelikteki insanların göçüyle yetiniyor. Şehir-şehir göçü döneminde İzmir hane halkı farklılıkları az olan bir tabakalar şehri oluyor, şehirdeki sınıfsal farklılaşma yarıştığı şehirlerdeki gibi oluşmuyor.

Bunların dışında bulduğumuz önemli bir olgu İzmir'in eğitim yolu ile verdiği genç nüfusun göçü oluyor. İzmir'de gençler gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet döneminde kurulmuş çok iyi orta öğretim kurumlarında eğitimlerini sürdürüyor. Bu okulları bitirenlerin yüksek eğitimlerini sürdürebilecekleri, üniversite sınavlarında ilk yüzde beş içine girenleri alan bölümler İzmir'de bir elin parmak sayısına ulaşmıyor. Çocuklarına psikolojik değer atfeden İzmirli aileler, ayakları üzerinde durabilen çocuk yetiştirme güdüsüyle, onların eğitimini İzmir dışında sürdürmelerine çoktan başlamışlardı[20].

Mülkiyeliler Vakfının 1998 yılında yaptırdığı ilk yüzde beşle öğrenci alan bölümler temelindeki çalışmada da benzer bir sonuç çıkmıştı[21]. Araştırma bulgularına göre İstanbul'da okuyan İzmirli öğrencilerin hiçbiri eğitimlerini bitirdikten sonra İzmir'de çalışmak istemediklerini belirtmişlerdi. Boğaziçi Üniversitesinde İzmirli öğrenciler ile büyük bir salonda yaptığımız görüşmede bunun nedenini öğrenmek istemiş ve "Okulunuzu bitirdikten sonra niçin İzmir'de çalışmak istemiyorsunuz?" sorumuza verilen ilk iki yanıt şöyle olmuştu: "İzmir kumru, İstanbul açık büfe akşam yemeği, içki serbest. Dahası yemekten sonra eğlence var. Siz hangisini tercih edersiniz?" İkinci yanıt ise, "Eğer İzmir'de çalışmak isterseniz, İstanbul'da eğitim gördüğünüz dönem boyunca harcadığınız

---

[18] Arkas, Lucien (Tarihsiz)*:* **Elli Yıllık Deniz Yolculuğu**, s.147, Arkas Holding Yayını, İstanbul.
[19] DİE (1994**): İller Arası Göç 1985-1990**, Ankara.
[20] Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1972): **Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları İzmir Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları A-5, Ankara.
[21] Zet Araştırma Şirket (1998): **Üniversite Gençliğinin Tercihi**, Çoğaltılmış araştırma raporu, İstanbul.

parayı kazanabileceğinizi kabul etmiş olursunuz." Bu ve benzeri nedenlerle İstanbul'da ilk yüzde beşe girenleri alan bölümlerde okuyan İzmirli öğrenciler, gelişen dünya ufukları, içine girdikleri ağlarla sürekli olarak hep daha iyi olan arayışına girmişler, başarılı da olmuşlardı.

Öğrenciler önceki kuşak örneği olarak "yüksek eğitimleri sonrasında İzmir'de çalışmak istemeyen büyüklerinin, çalışmak için seçtikleri yurt içi veya yurt dışı yerleşmelere aile servetlerini de götürmeye başladıklarını" da belirtmişlerdi. Öncülerin yazdıkları başarı öyküsünü, kendilerinin de yaratabilecekleri ortak görüşleri olmuştu.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden ötürü "İzmir'in yükselme tutkusu" sürekli ötelenmiş; merkezi yönetim kaynak aktarmada İzmir'i ikinci planda tutmuş; yüksek eğitimde Ankara, İstanbul örneğinde (ODTÜ, Boğaziçi v.b.) olduğu gibi bir yüksek okulu devreye sokmamış; İzmir şehir-şehir göçünde nitelikli insanlar için bir çekim merkezi olma özelliğini yitirmişti. Bu bilgiler ışığında göç varsayımımız dört farklı türde oluşturulmuştu. Bizce en tutarlı olanı **"İzmir'in 1995-2000 döneminde aldığı göçün her yıl 0,05 azalarak projeksiyon dönemi boyunca sürebileceği**" kabullenmemiz olmuştu.

Buna göre projeksiyon modelimiz, TDH ile bebek, çocuk ölüm hızı azalan; fakat henüz yaşlı nüfus oluşmadığı için yetişkin ölüm hızı henüz artmamış bir nüfusun, çok iyi eğitim gören gençleri ile nitelikli genç işgücünü kaybeden şehir biçiminde oluşturulmuştu.

Paket programlar zorunlu girdi olarak doğuştaki cinsiyet oranı verisini istiyor. Çalışmamızda 105 erkeğe karşı 100 kadının dünyaya geldiği, bu nedenle 1.05 oranının yansız bir tahmin olacağı varsayıldı.

II- İzmir İli Bölge Planı Hazırlanmasına Yönelik Fonksiyonel Bölge ve Alt Bölgelerin ve Bölgelerarası İlişkilerin Tespiti Çalışması[22]: Çalışmanın stratejik önceliği; "yüksek teknoloji, yenilik ve tasarım kapasitesi gelişmiş girişimcilik ekosistemi, gelişmiş kümeler, sürdürülebilir üretim ve hizmet sunumu, herkes için kaliteli eğitim, Akdeniz'in çekim merkezi olan İzmir" olarak belirlenmişti. Bu bağlamda "İzmir'in sunduğu yaşam kalitesinin geliştirilmesi ile ilişkili olarak kentsel dönüşüm, afet yönetimi, yeşil ulaşım, kıyı yönetimi kavramlarının bölge için önemli hale

[22] İzmir Kalkınma Ajansı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (2013**): İzmir İli Bölge Planı Hazırlanmasına Yönelik Fonksiyonel Bölge ve Alt Bölgelerin ve Bölgelerarası İlişkilerin Tespiti Çalışması,** İzmir

geldiği" vurgulanmıştı. Ayrıca "bölge içinde kırsaldan kent merkezine doğru olan göçün ve kırsal ilçelerin nüfus kaybının azaltılması anlamında kırsalda ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesi ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi öncelik kazanan konular arasında" olduğu belirtilmişti.

Projeksiyon çalışmasında adrese dayalı nüfus kayıt sitemi verileri kullanılmış, Türkiye nüfusunun hayati hızları temel alınmıştı. Bu nedenle göç için ayrı bir varsayım oluşturulmamış, geçmiş dönem ülke göç örüntüsünün aynen devam edeceği varsayılmıştı. Projeksiyon çalışması 2014-2023 dönemini kapsayacak dokuz yıl temelinde gerçekleştirilmişti.

III- İzmir Ulaşım Ana Planı (UPİ) 2030: Üçüncü çalışma İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Boğaziçi Proje A. Şirketine yaptırılmıştı. İzmir'in artan nüfusuna paralel olarak il içi ulaşım sorununu çözümlemeyi amaçlayan çalışma, evren olarak İzmir ilini kabul etmişti. İl içerisinde hareketlilik ve sorunlar bir ön araştırmayla saptanmıştı. Mevcut bilgilerin toplanmasının sonrasında veri tabanının güncelleştirilmesi ve eksikliklerin giderilmesi için 2015-2016 yıllarında saha çalışmaları gerçekleştirilmiş 2017 yılı sonu itibarıyla da çalışma tamamlanmıştı. Çalışmada yapılan nüfus tahmini, yıllara göre nüfus artışını temel alan basit projeksiyon tekniği ile yapılmıştı. Buna göre beşer yıllık dönemler için, İzmir nüfusunun ulaşacağı büyüklük tahminleri 2030 yılına kadar bulunmuştu.

Çalışmada İzmir için bulunan 2030 yılı nüfus tahmini yüksek tahmin olarak görülmüş, 2020 yılında, 2030 tahmini düzeltilmişti.

Yukarıda genel olarak belirttiğimiz, yerele ilişkin gelecekteki kısa dönemde nüfusun yapısının değişim konusu ilk iki çalışma "karmaşık projeksiyon", son çalışma ise "basit projeksiyon" tekniği ile yapılmış, projeksiyon dönemi boyunca nüfusun ulaşabileceği büyüklüğü tahmin etmişti.

b- Çalışmalardan Yararlanma: İNTÜBD çalışmasının sunumu, tarafımızdan İzmir Belediyesi yetkilileri ve stratejik planı yapacak akademisyenlerin bulunduğu çok katılımlı bir toplantıda yapıldı. 2000-2030 dönemi için bulduğumuz sonuçlar katılımcılar tarafından düşük tahmin olarak değerlendirildi; fakat yerel yönetim 2007 yılında onaylanan İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı kararlarının oluşturulmasında bulgulardan yararlandı. Plan Raporunda, İNTÜBD çalışması, atıflarla değerlendirilmiş, İzmir Ekonomi Araştırması Raporu ile birlikte İKNİP Plan Raporunun ek belgeleri olarak arşivlenmişti.

Bilindiği gibi 2004 yılında Büyükşehir Belediyesi sınırları 50km. yarı çaplı bir mesafe olarak belirlenmişti. Pergel yasası olarak tanımlanan bu değişiklikle, Büyükşehir Belediyesi sınırları içine yeni İlçe ve İlk Kademe (Belde) Belediyeleri de katılmıştı. Yeni katılan Belediyelerle (toplam 57 Belediye) birlikte, yürürlükte bulunan imar planları için hesaplanan nüfus büyüklüğü bir başka çalışmada yaklaşık 8 milyon kişiyi barındıracak yoğunlukta olduğu tahmin edilmişti. Bu tahmin o günlerde şehir ve bölge için bir felaket olarak görülmüştü.

Nüfus projeksiyon çalışması ile birlikte ekonomi araştırması sonuçları ve diğer ayrıntılı analiz bilgilerinin değerlendirilmesi sonucunda İzmir Nazım İmar Planının temel stratejisi de "İzmir'in temel sorununun şehrin nereye nasıl büyüyeceği değil", bunun yerine "mevcut planlı alanda nasıl daha güvenli, sağlıklı, teknik ve sosyal alt yapısı yeterli, yaşam kalitesi yüksek bir şehir olmasının sağlanabileceği'' olarak belirlenmişti. Bu doğrultuda plan kararları oluşturulmuştu.

"İNTÜBD bulgularına dayanarak, Plan çalışması sırasında yeni katılan belediyelerin sınırları içinde onaylı planı bulunan çok büyük alanların (çoğunlukla tarım alanlarını, orman alanlarını, korunacak alanları yapılaşmaya açmış) planları iptal edilmişti. Bu alanlar yapılaşmaya kapatılmış, İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planda nitelikleri gereği tarım alanı, ağaçlandırma alanı, orman alanı vb. işlevler olarak yeniden tanımlanıştı. İlgili belediyelerin, (o tarihte belediye meclisine katılan 57 belediye başkanı vardı) meclis üyelerinin şiddetli muhalefetiyle rağmen Nazım Plan projeksiyon nüfusu, 2030 yılı için İNTÜBD tahmini olan 4.672 milyondan, 5.300 milyona çıkarılmıştı. Gereksiz büyüklükteki bu imar planlarının iptal kararları alınmasında İNTÜBD verileri bizler için temel dayanak ve gerekçe kaynağı olmuştu"[23]. Planın onaylandığı tarihi izleyen günlerde İzmir Ticaret Odası, Ege Bölgesi Sanayi Odası ve sermaye sahiplerinin kurumları, onaylanmış olan, İzmir'e göçün 1995-2000 dönemine göre 2000-2030 döneminde azalacağı varsayımına yapılan İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planını, İzmir'i büyütmeyen, küçülten bir belge diyerek eleştirmişlerdi. Yerel medya ve televizyonlara bu eleştiriler günlerce acımasızca sürdürülmüştü.

Daha sonraki yıllarda yapılan yasa düzenlemeyle ile şehrin sınırları il sınırı olarak kabul edildi. Bundan sonra yapılacak çalışmalar Çevre Düzeni

[23] Peker, Mümtaz (2021): Hasan Topal' (İzmir Büyükşehir Belediyesi eski genel sekreter yardımcısı) la yapılan görüşme.

Planı olarak adlandırıldı. 2015 yılında İBŞB 1/25000 ölçekli İzmir Çevre Düzeni Planı olarak yeniden onaylandı. Bu planda yukarıda çok kısa olarak belirtilen şehrin asıl sorunu olan nüfusa ilişkin ilkelerden vazgeçildi. Nüfus hedefleri önemsenmedi. Daha sonra Çevre ve Şehircilik Bakanlığı da 1/100000 ölçekli İzmir İl Çevre Düzeni Planını onayladı. Böylece gerek yerel gerekse merkez yönetiminin onayladığı iki planın nüfus büyüklüğü ile ilgili bir kaygısı bulunmadığı rahatlıkla görülebiliyordu.

İZKA çalışmasını yapan akademisyenler şehir-şehir göçünden ötürü İzmir'in göç almasının sürebileceğini bu nedenle İzmir nüfusunun da büyüyeceği modeli benimsemişlerdi. İZKA çalışmasının yukarıda belirttiğim stratejik öncelikleri bağlamında İzmir nüfusunun 2023 yılı sonunda 5 milyonu aşacak, dokuz yıl (2014-2023) gibi kısa bir dönemde İzmir'in 846 bin net göç alacağının tahmin edilmesi yereldeki öncü aktörleri çok sevindirmişti.

İzmir Büyükşehir Belediyesi "Ulaşım Ana Planını UPİ 2030 (İBŞB/UPİ)"u yapanlar, basit projeksiyon tekniğine göre buldukları tahminlerini çalışmalarında belirtmişlerdi. Buna göre 2015 nüfusunu 3.920 kabul etmişler, İzmir'in beş yıllık dönemlere göre nüfusunun 2020=4.356, 2025=5.144, 2030'da 6.208[24] milyona ulaşacağını tahmin etmişlerdi. Tekeli bu nüfus büyümesini hiç eleştirmeden İzmir Modeli çalışmasında referans olarak göstermişti[25]. Bunun yüksek bir tahmin olduğu görülmüş, 2020 yılında yenilenen ulaşım master planında 2030 yılı İzmir nüfusunun büyüklüğü 5.7 milyon olarak sonradan düzeltilmişti[26]. Beşer yıllık tahmin verileri ile 2020 yılında düzeltilen 2030 tahmini bizim çalışmamız olan **İNTÜBD'**le beşer yıl temelinde farklılığı anlamlı oluyordu (Çizelge 1).

Çizelge 1: İzmir Nüfus Tahmini (yıllara göre milyon olarak)

Tahmini yapan	Yıllar				
	2010	2015	2020	2025	2030
İBŞB/UPİ		3.920	4.357	5.144	6.208
İBŞB/UPİ (düzeltilmiş)					5.700
İNTÜBD	3.921	4.162	4.368	4.538	4.672

[24] İzmir Büyükşehir Belediyesi (2017) **: İzmir Ulaşım Ana Planı 2030**, s.17, İzmir.
[25] Tekeli, İlhan (2018): **İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Döneminin Öyküsü I. Kitap**, s.120, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir.
[26] İzmir Büyükşehir Belediyesi (2020) **: İzmir Ulaşım Ana Planı 2030**, İzmir.

II- Bulguların Karşılaştırılması: Karmaşık projeksiyon tekniğine göre yaptığımız çalışmaya **(İNTÜBD)** göre İzmir nüfusunun 2000-2022 dönemindeki büyümesi ne büyüklükte olmuştu? Tahmin edilen İzmir nüfusun büyümesi ile 2022 yılında TÜİK'in açıkladığı 2021 yılsonu İzmir nüfusu (4.425.789) arasında ne gibi bir tutarlılık görülmüştü? Bu soruların yanıtları Çizelge 2'de veriliyor. Kaba bir değerlendirme yaptığımızda beşer yıllık dönemlere göre tahmin edilen ve gerçekleşen adrese dayalı nüfus kayıt sistemi verileri arasındaki farkın yüzde birin altında kaldığı, bulunan farkın anlamsız olduğu yapılan istatistiki testle ortaya çıkmıştı. Yirmi yılı aşkın dönem için yaptığımız tahmine göre İzmir'in nüfus artış hızında düzenli bir azalma görülmüş; fakat gerçek yaşamı gösteren TÜİK verilerinde ise beş yıllık dönemlerde artış, azalma, artış örüntüsü oluşmuş; fakat 2020-2021 yılları arası nüfus artışı yeniden azalma yönlü olmuştu (Çizelge2).

Çizelge2: İzmir Nüfusunun Artışı (2000-2020 Dönemi milyon olarak)

Yıllar	TÜİK Verileri[27]		İNTÜBD Tahmini	
	Toplam nüfus (Milyon)	Artış hızı (Yüzde olarak)	Toplam nüfus (milyon)	Artış hızı (Yüzde olarak)
2000	3.371	--	3.371	--
2005	3.605	1.34	3.654	1.61
2010	3.868	1.41	3.921	1.41
2015	4.113	1.23	4.162	1.19
2020	4.395	1.33	4.368	0.96
2021	4.426	0.70	4.402	0.77

Not: Nüfus artış hızlarının hesaplanması $r=2(N_t - N_0)/ n (N_t - N_0)$ formülü ile yapıldı.

TÜİK verilerinde anlamlı bir nüfus artması (282 bin) 2015-2020 dönemi verilerinde görülmüştü. Bu döneme ilişkin nüfus artışı, önceki beş yıllık dönemler ortalamasına göre göçün artmasından ötürü, tahminle bulduğumuz nüfus büyüklüğünden fazla gerçekleşmişti. Benzer farklılık 2020-2021 yılı verilerinde gerçekleşmemiş, TÜİK'in verdiği nüfus büyüklüğüne göre iki yıl arasındaki nüfus artışı **İNTÜBD'** tahmininden az çıkmıştı.

Öte yandan projeksiyon sonuçlarını gösteren temel nüfus verileri ile (Çizelge 4), TÜİK bilgilendirilmesinde görülen cinsiyet oranı, yaş dağılım

[27] TÜİK (2001….2021): Haber Bülteni, internet erişimi 2001…2021, Ankara.

oranı (0-14, 15-64 ve 65+ nüfus oranı), bağımlılık oranı, ortanca yaş, değişik doğum- ölüm hızları ve doğuştaki hayat beklentisi değerleri arasındaki fark anlamsız bulunmuştu.

İZKA çalışmasında, araştırmacılar, **"ilçeler düzeyinde ADNKS verilerini en iyi açıklayan modeller dikkate alındığında, elde edilen 2023 yılı il düzeyi nüfus projeksiyon değerini 5.019.234"** olarak tahmin etmişlerdi**.** Buna göre 2023 yılı için tahmin edilen İzmir'in toplam nüfus içerisinde sekiz yılda oluşacak net göç büyüklüğü 846.388 olabilecekti[28].

İNTÜBD çalışmasında 2000-2020 dönemi içinde olabilecek göç sayısı 418 bin olarak tahmin edilmiş, tahmin edilen göç ve buna göre oluşan nüfus büyüklüğü arasında anlamlı bir ayrışma olmadığı görülmüştü.

Yukarıdaki verilere göre İZKA çalışmasında 2023 İzmir nüfusunun sekiz yıllık bir dönem sonunda yüzde 17'ini göçle gelen nüfus oluşturabilecekti.

TÜİK 2021 yılsonu itibarı ile İzmir'in nüfusunu 4.425.789 olarak açıklamıştı. Buna göre İZKA ile İNTÜBD çalışmalarının tahminlerinin TÜİK verileriyle ne derece uyuştuğu Çizelge 3'de görülüyor.

Çalışmamızdaki yirmi yıllık geçmiş dönemi temel alarak, 2023 yılı İzmir'in nüfus büyüklüğünü 2020-2025 tahminlerinden bulabiliriz. Baştan kurguladığımız modele göre 21 yıl boyunca dönemler arasında İzmir'de anlamlı nüfus büyüklüğü değişikliği olmamıştı. Benzer şekilde gerek hayati olay hızları gerekse göç hızında, tahmin ettiğimiz dönem boyunca (Çizelge 4) TÜİK verileriyle aralarında anlamlı bir değişme de gerçekleşmemişti. Buna göre 2023 yılsonu İzmir nüfusunun 4.470 milyon olacağını tahmin edebiliriz.

2000-2023 dönemi boyunca tahmin ettiğimiz toplam göç ise 511 bine ulaşıyor. 23 yıl içinde İzmir'e göç eden nüfusun oranı ancak yüzde 11 düzeyine gelebiliyor.

İki çalışma tahminleri ile gerçekleşen nüfus verileri karşılaştırmasını yaptığımızda, İZKA çalışmasının İzmir nüfusunun büyümesi bağlamında, yüksek bir tahmin olduğu söylenebilir.

---

[28] İzmir Kalkınma Ajansı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü (2013): a.g.e., **s.** 285-286, İzmir.

Çizelge 3: 2021- 2023 Yıllarına Göre Tahmin Edilen ve Gerçekleşen Nüfus (000)

Kaynak	**Yıllar**			
	2020	**2021**	**2023**	**2023**
		Nüfus		**Göç**
TÜİK	**4.395**	**4.426**		
İZKA	**----**		**5.019.**	846
İNTÜBD	4.368	4.402	4.570	418

Bir ara değerlendirme yaptığımızda, İZKA çalışmasında 2023 İzmir nüfusu 5.019.234 olarak tahmin edilmiş; fakat İNTÜBD tahmini, dönem sonunda (2030) bile İzmir nüfusunun ancak 4.672 milyona ulaşabileceğini öngörmüştü. Farklılığın nereden kaynaklandığı sorusunun yanıtı basitti. İNTÜBD çalışmasında kurgulanan model, nüfus dinamiklerinin yerelin geçmiş dönemdeki örüntülerini temel almış, bunun projeksiyon dönemi boyunca nüfus dinamiklerinin hızının azalabileceğini varsaymıştı. Buna karşın İZKA çalışması ülkemizin doğum-ölüm hızlarını kullanmış, hayati olayların ve göçün süregelen hızının devam edeceği kabullenilmişti.

2021 yılsonu TÜİK verilerine göre bir değerlendirme yaptığımızda İZKA çalışmasının tahminlerinin yüksek olduğu, İNTÜBD çalışmasının bulgularının ülkemizin gerçekleşen değerlerle uyuştuğu görülüyordu.

Günümüzde nüfusbilim analiz teknikleri bağlamında karmaşık tekniği kullanarak projeksiyon yapmak, geliştirilen bilgisayar yazılımlarıyla kolay yapılabilen standart bir işlem haline geldi. Ne var ki projeksiyon tekniğinin istediği koşulları yerine getirmemek istenmeyen hatalara neden olabiliyor. Temel sorun üç konudan kaynaklanıyor. İlk olarak nüfus projeksiyonu yapılacak yerel ya da ülke nüfusunun geçmiş dönem analizinin nüfusbilim kuramlarına göre yapılmasını gerektiriyor. İkinci olarak gelecek dönem nüfus dinamiklerindeki değişimin, açıklayıcı değişkenlerin etkisinde nasıl olabileceği modeli önemli oluyor. Son olarak araştırmacı ya da araştırma ekibinin gerek yukarıdaki iki konuda projeksiyon öncesi ilgililerle bir tartışmaya girmemesi gerekse tahmin ettiği nüfus projeksiyonlarını, güvendiği bir grup içinde tartışılmaması, bulunan sonuçların geçerliliğini, güvenirliğini etkileyebiliyor.

Çizelge 4: İNTÜBD Çalışmasına Göre 2000-2030 Dönemi İzmir Nüfus Tahmini ve Temel Nüfus Verileri

(Göçün 1995-2000 dönemindekinin, dönemlere göre 0.05 azalacağı varsayımına göre)

	YILLAR 2000	2010	2020	2025	2030
Toplam nüfus (1000)	3.331	3.921	4.368	4.538	4.678
Erkek nüfus (1000)	1.699	1.975	2.197	2.279	2.343
Kadın nüfus(1000)	1.672	1.946	2.171	2.259	2.329
0-4 Yaş nüfus oranı	7.05	6.77	5.72	5.25	4.92
5-14 Yaş nüfus oranı	16.97	13.41	12.63	11.79	10.94
0-14 Yaş nüfus oranı	24.02	20.18	18.25	17.04	15.86
15-64 Yaş nüfus oranı	69.38	71.63	70.99	70.45	69.85
65+ Yaş nüfus oranı	6.69	8.20	10.66	12.50	14.28
15-49 Kadın oranı	56.77	55.89	52.50	50.73	48.72
Erkek/Kadın oranı	101.60	101.49	101.16	100.89	100.61
Bağımlılık oranı	0.44	0.41	0.40	0.41	0.43
Ortanca yaş	29	33	37	38	40
DOĞURGANLIK					
TDH	1.75	1.67	1.58	1.54	1.50
NUH	0.82	0.79	0.75	0.74	0.72
Çocuk/Kadın oran	0.25	0.24	0.23	0.21	0.20
ÖLÜMLÜLÜK					
Bebek ölüm hızı (000)	22.7	19.4	16.4	15.1	13.8
0-4 Çocuk ölüm hızı	27.7	23.4	19.8	18.2	16.7
DOĞUŞTAKİ HAYAT BEKLENTİSİ					
Erkek	74.0	75.3	767	77.3	78.0
Kadın	77.0	78.3	79.7	80.3	81.0
HAYATİ HIZAR					
Kaba doğum hızı (1000)	15.4	13.9	11.4	10.5	9.9
Kaba ölüm hızı (1000)	5.4	6.4	7.3	7.9	8.6
Doğal nüfus artışı (1000)	10.0	7.5	4.1	2.7	1.3
Nüfus artış hızı (1000)	17.1	15.2	8.7	6.8	5.1
NÜFUSUN İKİYE KATLANMA SÜRESİ					
	40.8	53.1	80.1	102.0	135.9
GÖÇLER					
Erkek	11,541	11,540	9,538	9,038	8,537
Kadın	12,534	11,447	10,359	9,816	9,272
Toplam	24,075	21,986	19,898	18,853	17,809

Öneri ve Sonuç: Yukarıda belirttiğimiz konular bağlamındaki önerilerimizi belirtmeden önce, **"mazisi zeval olan Suriyelilerin"** İzmir'deki kalıcı davranışlarına göre yerel hizmetlere yönelik yatırım konusunun ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamamız gerekiyor.

Merkezi yönetimin 2021 yılı verilerine göre İzmir'de halen yaşayan Suriyeli sayısı 148.785 olarak görülüyor[29]. Açıklanan İzmir 2021 nüfusuna (4.426 milyon) göre bunların oranı yüzde 3,36'a ulaşıyor. HNEE' nün Suriyeli göçmenler üzerine 2018 yılında yaptığı araştırmaya göre, bu nüfus içinde doğurganlık kuşağında (15-49) olan kadın nüfusun oranı yüzde 13,6, ve bunların TDH 5.3'tür. Kadınların doğurganlığını azalma yönünde etkileyecek ne eğitimleri ne de gelirleri vardır[30]. Başka bir anlatımla hem mevcut Suriyeli nüfusu hem de bunların doğum-ölüm hızlarını mevcut politikalar bağlamında dikkate alarak, önümüzdeki kısa dönem (2022-2030) için İzmir nüfus projeksiyonlarına yerel hizmetler-yatırımlar temelinde eklenmesi gerekebilir.

Başlangıçta misafir oldukları düşünülen Suriyeli göçmenler üç yol ayrımında bulunuyorlar. Seçenekler; Türkiye'de kalmak, Suriye'ye (ülkelerine) geri dönmek, başka bir ülkeye göç etmek olarak beliriyor. Üç yol ayrımında olan göçmenlerle yapılan bir çalışma bulguları, gerçekleşme olasılığı en yüksek olarak ilk seçeneği gösteriyor. Katılımcılar Suriye'ye dönmek istememe nedenlerini şöyle açıklıyorlar.

-Esat yönetimi varken Suriye'de kimsenin güvende olamayacağını, geri dönüşün ölüm yolculuğu olabileceğini belirtenler;

-Suriye'deki siyasi ve toplumsal koşulların hiçbir koşulda düzeleceğine inanmayanların varlığını söyleyenler;

-Zorunlu askerlikten ötürü Suriye'ye gitmek istemeyenler;

-Vatandaşlık verilmesi halinde Türkiye'de kalmak isteyenler çoğunluğu oluşturuyor [31].

Göçmen, varış noktasındaki kalıcılaşma eğilimini, kendisine göre değişik fırsatları dikkate alarak oluşturur, beklenti düzeyini karşılayacağını

---

[29] https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (İnternet erişim tarihi: 30 Temmuz 2021).
[30] HNEE (2019): **Türkiye, 2018 Nüfus ve Sağlık Araştırması Suriyeli Göçmen Örneklemi,** s. 43, Ankara.
[31] Vesek, Sait (2021): **Türkiye'deki Suriyelilerin Göç Deneyimleri, Gaziantep-İzmir Örneği, s.163-214,** Nobel yayıncılık**, Ankara**

umduğunu seçer. Araştırmanın Suriyeli göçmenlerin İzmir'de kalıcılaşma eğilimi bulguları şöyle:

-İzmir yaşam olanakları açısından gelişkin, sahip oldukları kaynakları Avrupa'da değil, İzmir'de işletme açarak değerlendirmeyi seçmişler;

-İzmir'de yaşayan akraba ve tanıdık tavsiyesi, ilişkili oldukları sosyal ağlar, göçmenlere İzmir'i seçme ve istihdam konusunda yardımcı olmuş; göçün temel dinamiğini belirleyen ücret farklılığının burada gerçekleştiği tanıdıklarca kendilerine bildirilmiş. Özellikle kalkış noktasındaki tekstil ve ayakkabı kesimindeki faaliyetlerini burada genişletebilecekleri yönünde fırsatlar olduğunu kendileri de görmüşler;

-Göçmenler, Türk toplumuyla aynı dini inançlara sahip olmaları nedeniyle, İzmir'de- Türkiye'de kalma eğilimlerinin güçlendiğini dinsel değerlerle belirtmişler. Örneğin ezan sesini duymalarını; çevrelerinde sürekli Müslüman birini görebilmelerini, çocuklarını İslami ritüellerle yetiştirebileceklerini duyumsamaları nedeniyle, gelecekteki umma düzeylerinin burada gerçekleşebileceğini düşünüyorlar[32].

Siyasal iktidar değişik nedenlerle Türk vatandaşlığına geçen Suriyeli göçmenlerin gerçek sayısını açıklamasa da Türk vatandaşlığına son bir yılda geçenlerin sayısının 458.622, bunun nüfus artışına katkısının binde 5 olduğu TÜİK[33] tarafından açıklandı. Özellikle İzmir'deki Suriyelilerin büyük çoğunluğunun geleceklerini bu şehirde görmeleri, onların topluma sağlıklı bir şekilde uyum sağlayacak yerel hizmetlerin verilmesini gerektiriyor. Yalnızca ekonomik alanda değil, değişik alanları içeren, dışlanmışlıklarını öteleyen tüm hizmetlerin yerel yönetimce verilmesi tarih boyunca göç kavşağı olan bir şehrin yöneticilerinin görevi olabilir.

Çalışmada gösterdiğimiz sonuçlara dayalı önerimize gelince: İzmir'e ilişkin 2000-2030 dönemi için karmaşık projeksiyon tekniğine göre yaptığımız projeksiyon tahminlerinin, TÜİK tarafından her yıl başında açıklanan ikili kayıt sistemi sonuçlarıyla 2000-2021 döneminde anlamlı biçimde uyuştuğu görülüyor. Bu bulgudan hareketle İzmir ulaşım ana plan yatırımlarının önümüzdeki dönem (2022-2030) boyunca hangi teknikle yapılmış projeksiyon tahminlerine göre uyarlanması gereği büyük önem taşıyor olabilir.

---

[32] Age, s.220-227.

[33] TÜİK (2022): **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Bilgilerine ilişkin basın açıklaması**, 3. Şubat 2022, Ankara.

Çizelge 1'de verilen İzmir nüfus büyüklüğünü 2030 yılı için tahmin eden İNTÜBD tahminleri (4.672 milyon) ile İBŞB/UPİ (düzeltilmiş 5.700 milyon) arasında kabaca 1,1 milyon nüfus farkı oluyor. İki çalışmanın hangisinin 2030 yılı tahmininin gerçekleşebileceğini kabaca tartışabiliriz. Çizelge 4'de verilen İNTÜBD tahminlerinde görülen nüfusun yaşa-cinsiyete göre yapısı ile değişik hayati hızlar, TÜİK'in 2021 yılında açıkladığı bu verilerin hız ve oranı %99,5 düzeyinde uyuşuyor. 2022-2030 döneminde Suriyeli göçmenleri de kapsaması halinde İBŞB/UPİ'nin düzeltilmiş 2030 nüfus büyüklüğünün (5.700 milyon) İzmir'de gerçekleşmesi olası görülmüyor.

Buradan bir çıkarsama yaptığımızda; 2022-2030 dönemi ulaşım yatırımları eğer İBŞB/UPİ nüfus büyüklüğüne göre yapılacak olursa, yaklaşık 1,1 milyon nüfus için yapılacak yatırımlar ölü yatırım olacaktır. Buna karşın bu dönem boyunca oluşacak kaynaklar İNTÜBD çalışmasının tahmin ettiği nüfus büyüklüğüne (4.672 milyon) göre yatırıma dönüşürse daha yararlı olabilir.

Öte yandan konusu ulaşım olan İBŞB/UPİ çalışması, önemli bir sorun olarak görülen, taşıma hizmetlerinden ücretsiz olarak yararlanacaklar konusunda bir tahminde bulunmuyor. Önümüzdeki yıllarda yaşlı nüfusun artacağı İzmir'de, yerel yönetim bu nüfusa vereceği ulaşım hizmetinde harcayacağı tutarın büyüklüğünü yıl temelinde bilmek istemez mi? Benzer şekilde eğitim çağında olan, ulaşımdan indirimli yararlanan öğrenci nüfusun bu dönem boyunca ulaşabileceği büyüklüğünün tahmini, yerel yönetimin ulaştırma giderleri tahmininde önemli bir yer tutabilir. Bu iki veri temelinde İNTÜBD tahminlerinin kullanılması, yerel ulaşım yatırımın fayda/maliyet konusuna kabaca bir açıklık getirebilir.

Ulaşım yatırımları örneğinde olduğu gibi, yerel yönetimin mevcut ve oluşabilecek hizmet türevlerinin Çizelge 4'de verilen tahminlere göre yapılması yatırımların başarısını etkileyebilir. Örneğin devam eden süt kuzusu projesi bağlamında her yıl İzmir nüfusuna katılabilecekleri tahmin eden bir çalışmayı temel almak mı, yoksa olsa olsa tekniğine göre çalışmak mı doğru sonuç verebilir? Benzeri hizmet türevlerini İNTÜBD çalışmasından üretmek, yerel plancıların daha başarılı sonuçları tahmin etmelerine neden olabilir.

Sonuç olarak, yerele ilişkin yapılacak nüfus projeksiyonlarında nüfus dinamiklerinin geçmişe yönelik örüntüsü hem yerel hem ülke verileri dikkate alınarak analiz edilmelisi anlamlı olabilir. Yapılan bu tür bir

çalışma sonrası nüfus projeksiyonunda kullanacağı doğum, ölüm, göçe ilişkin verileri, araştırmacı ya da araştırma ekibi nüfus kuramları bağlamında değerlendirerek karar verebilir. Araştırmacı ya da araştırma ekibi değişik varsayımlara göre kurguladığı değişik nüfus projeksiyon sonuçlarından hangisinin yerel plancılar için daha yararlı olabileceğini açıkça belirtebilir. Ancak böyle bir tartışma sonrası gerçekleştirilen, bulguları yetkin bir grup üyeleriyle tartışıldıktan sonra kamuoyu ile paylaşılan nüfus projeksiyonuna göre yapılacak yatırımların faydası en çoğa ulaşabilir.

Yukarıdaki üç çalışma bulguları arasında özellikle nüfus büyüklüğü ile net göç sayıları arasında görülen anlamlı farklılık ister istemez şu soruyu sormamıza neden oluyor: "Her yıl TÜİK tarafından açıklanan adrese dayalı nüfus verileri ile tutarsızlığı görülen tahminlere göre yerel yatırımların sürdürülmesinin ne yararı olabilir**?"** Yerel plancıları bu veriler doğrultusunda yerelin kaynak kullanmasına yönlendirmenin gerekçesi açıklanabilir mi?

KAYNAKÇA

Arkas, Lucien. **Elli Yıllık Deniz Yolculuğu**, s.147, Arkas Holding Yayını, İstanbul.

DİE, **İller Arası Göç 1985-1990**, Ankara, 1994.

Gürtan, Kenan. **Türkiye'de Nüfus Problemi ve İktisadi Kalkınma İle İlişkisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul, 1966.

HNEE, **Türkiye, 2018 Nüfus ve Sağlık Araştırması Suriyeli Göçmen Örneklemi,** Ankara, 2019.

https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638 (İnternet erişim tarihi: 30 Temmuz 2021)

İçduygu, Ahmet, Sirkeci, İbrahim. "Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Göç Hareketleri", Oya Baydar (Der.), **75 Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, 1999.

İzmir Büyükşehir Belediyesi. **İzmir Ulaşım Ana Planı 2030**, İzmir, 2017.

İzmir Kalkınma Ajansı ve Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü**. İzmir İli Bölge Planı Hazırlanmasına Yönelik Fonksiyonel Bölge ve Alt Bölgelerin ve Bölgelerarası İlişkilerin Tespiti Çalışması,** İzmir, 2013.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. **Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları İzmir Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları A-5, Ankara, 1972.

Kartal, Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, Yurt Yayınları, Ankara, 1983.

Myrdal Gunnar. On Population Policy in the Underdeveloped World **– Population and Development Review,** C.13, No.3, New York, 1987.

Peker, Mümtaz. **İzmir Nüfus Tahmini Üzerine Bir Deneme (2000-2030)**, İzmir Kent Kitaplığı, İzmir, 2003.

Shorter, Frederic, C., Macura, Miroslav. **Türkiye'de Nüfus Artışı (1935-1975) Doğurganlık ve Ölümlülük Eğilimleri**, Yurt Yayınları No: 7, Ankara, 1982.

Shryock, Henry S., Siegel, Jacop S., **The Methods and Materials of Demography**, "Population Projections", U.S. Departmant of Commerce, Bureau of The Census, Washington, 1973.

Tekeli, İlhan ve Erder, Leila. **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1978.

Tekeli, İlhan. **İzmir Belediyeciliğinde 2004-2018 Döneminin Öyküsü I. Kitap**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2018.

Tuncer, Baran. **Ekonomik Gelişme ve Nüfus**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1976.

TÜİK, **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Bilgilerine ilişkin basın açıklaması**, 3. Şubat 2022, Ankara, 2022.

United Nations, **Multilingual Demographic Dictionary**, New York. 1958.

Üner, Sunday. "Kırsal Yapıda Değişme ve Kırdan Kente Göçler", **Türkiye'de Nüfus Sorunu Semineri**, Antalya, 1974.

Vesek, Sait, Türkiye'deki **Suriyelilerin Göç Deneyimleri, Gaziantep-İzmir Örneği**, Nobel yayıncılık**, Ankara**, 2021.

Yener, S., Kocaman, T., Beyazıt, S. **Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nedenleri**, DPT Yayını, Ankara, 1993.

Zet Araştırma Şirket, **Üniversite Gençliğinin Tercihi**, 1998.

İzmir Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16 (85-97), 2022

II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA İZMİR'DE ULAŞIM

Müslime GÜNEŞ*

Makale Geliş Tarihi: Haziran 2022 **Makale Kabul Tarihi:** Haziran 2022

Öz

Ulaştırma sektörü kent içi ve kent dışı mekanları birbirine bağlamakla kalmayıp, ekonomik kaynakların değerlendirilmesi, sosyal aktivitelerin sağlanması ve hızlandırılması, ekonomik ve kentsel büyüme açısından büyük önem arz eder. Cumhuriyet hükümetleri ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması açısından karayolu, demiryolu, havayolu denizyolu gibi sistemlerden meydana gelen ulaştırma hizmetleri ve bayındırlık faaliyetlerine önem vermişler, Osmanlı Devleti'nin ihmal ettiği Anadolu'yu her alanda kalkındıracak büyük atılımlar gerçekleştirmişlerdir.Bu gelişmelerin açıkça gözlemlenebildiği büyük bir liman kenti özelliğine sahip olan İzmir, arka planında yer alan büyük bir tarımsal ve ekonomik potansiyeli açısından da Cumhuriyetin en önemli kentlerinden biri olmuştur. Ulaştırma alanında gerçekleştirilen atılımlar İzmir 'in bu potansiyelinin değerlendirilmesinde ve geliştirilmesinde önem arz eder. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'de kent içi ulaşım araçları ile kent dışı ulaşım ise çevre illere yönelik ana tren hatları ile ve diğer şirketlere bağlı vapurlar aracılığıyla yürütülmüştür. Bu çalışma II. Dünya Savaşı yıllarında İzmir 'de ulaşım hizmetlerinin ne şekilde işlediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, İzmir, Ulaşım.

Transportation in İzmir During the II. World War Years

Abstract

The transportation sector not only connects inner-city and extra-urban spaces, but also plays an important role in utilizing economic resources, providing and accelerating social activities, and economic and urban growth. Governments of the Republic gave importance to transportation services and public works activities consisting of systems such as road, railway, airway, seaway in order to ensure economic and social development, and they made great strides to develop Anatolia, which was neglected by the Ottoman Empire, in every field. It is a large port city where these developments can be clearly observed. İzmir has become one of the most important cities of the Republic in terms of its great agricultural and economic potential in its background. The breakthroughs made in the field of transportation are important in the evaluation and development of this potential of İzmir. In the first years of the Republic, urban transportation vehicles and extra-

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, e posta mgunes@adu.edu.tr.

urban transportation were carried out by main train lines for the surrounding cities and by ferries affiliated to other companies. This study aims to reveal how the transportation services worked in Izmir during the World War II years.

Key Words: World War II, Izmir, Transportation.

GİRİŞ

Kentleşmenin ve kentlerde nüfus artışının sonucunda toplu taşımanın ortaya çıkışı 17.yüzyıla kadar uzanmaktadır. 19. yy. başta kentlerin nüfus artışına paralel gelişen belediye kuruluş süreçleri ve kent içi ulaşım yöntemlerine yönelik arayışları da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı Devletinden miktar ve kalite bakımından yetersiz bir ulaştırma sistemi devralmıştır. Karayollarının önemli bir kısmı da önce Balkan Savaşları ve ardından da Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği mağlubiyetler sonucunda kaybedilen topraklarda kalmıştır. Demiryollarının büyük bir kısmı da yabancı sermayenin elinde olduğundan Türkiye Cumhuriyeti ilk yıllarından itibaren ulaştırma politikasına özel bir önem vermek zorunda kalmıştır.[1] Cumhuriyetin kuruluş döneminde oluşturulan ulaştırma sistemi, Türkiye'yi Osmanlı'nın son zamanlarında olduğu gibi, dış pazarlarla buluşturmaktan çok, iç pazar bütünlüğünü geliştirmeye yönelik olmuştur. Bu nedenle, önceki yıllarda ulaşıma kapalı olan yerlerin ulaşıma açılmasında özellikle demiryolu yatırımlarına öncelik verilmiştir. Ancak 1930-1940 dönemindeki sanayi hamlesiyle birlikte yoğunluk kazanan demiryollaşma, sonraki yıllarda temel ürünlerin üretimine ve sanayileşmeye verilen ağırlığın azalmasıyla birlikte görece önemini yitirmiştir.[2]

Kurtuluş ve Kuruluş'un kenti olan İzmir, Cumhuriyet hükümetlerinin her alanda gösterdikleri kalkınma faaliyetleri sonucu kısa sürede büyümüş, İzmir ili ile çevre kasaba ve köy türü yerleşmeler arasındaki ulaşım ve benzeri sorunların çözülmesi, İzmir'in nüfusunun kısa sürede artmasına yol açmıştır.[3] Cumhuriyet döneminde kentin büyümesini, bölgenin üretim

---

[1] Filiz Çolak, "Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti2nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", **Turkish Studies-** International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/2, Ankara 2013, s. 345-364.

[2]Muhteşem Kaynak, "Ulaştırma Sektörünün Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15, I. Baskı, İstanbul 1996, s.1422.

[3] Müslime Şen, **II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyoekonomik ve Kültürel Hayatı**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998.

yapısı, ulaşım güçleri gibi faktörler etkilemiştir. Bu büyümeyi Cumhuriyet Hükümetlerinin sosyal ve ekonomik politikaları da etkilemiştir. İstanbul başta olmak üzere İzmir ve Cumhuriyet'in kuruluşu sonrasında Ankara ve Bursa gibi kentlerde de kent içi ulaşımın sağlanması amacıyla toplu taşıma hizmetleri verilmeye başlanmıştır.[4] Ulaştırma, gereksinmelerin karşılanabilmesi için, kişilerin ve malların, uygun ve ekonomik biçimde yer değiştirmesini olası kılan bir hizmettir. II. Dünya Savaşının yol açtığı tüm olumsuzluklara karşın, ulaşım hizmetlerinin ne oranda gerçekleşebildiği ve İzmir halkının bu olanaklardan ne ölçüde yararlanabildiği önemlidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir'de kent içi ulaşım elektrikli tramvaylar, otomobil ve otobüsler, körfez şirketi vapurları ile kent dışı ulaşım ise çevre illere yönelik ana tren hatları ile ve diğer şirketlere bağlı vapurlar aracılığıyla yürütülmüştür Bunlardan elektrikli tramvaylar hükümet binası önündeki parktan başlayıp Güzelyalı'da biter, atlı tramvaylar da aynı şekilde hükümet binası önündeki Kordon'dan başlayan Alsancak istasyonunda son bulurdu. Körfez Şirketi vapurları ise Konak İskelesinden başlayıp biri Karataş, Salhane, Karantina, Göztepe, Güzelyalı iskelelerini izler, diğeri; Pasaport ve Alsancak İskelesinden Karşıyaka'ya ulaşırdı. 1930'lu yıllarda otobüs seferleri ise Güzelyalı, Basmane, Bornova, Alsancak, Karşıyaka semtlerine kadardı. Kent dışı ulaşımda İzmir'i çevreye bağlayan iki demiryolu hattı vardır. Biri İzmir Kasaba ve Temdidi,[5] diğeri Aydın'a, Denizli'ye işleyen hatlardı.[6] İzmir Belediyesi'nin II. Dünya Savaşı yıllarında yapmış olduğu önemli hizmetler arasında savaş arifesinde kurulmuş olan santral garajın bazı tesisatının tamamlanmaya çalışması önemli bir hizmettir. Açıldığı yıldan itibaren kent içi ulaşımda İzmir'in 100 yıllık ihtiyacını karşılayacak kapasitede olduğundan bahsedilen ve 30 bin metreyi kapsayan geniş bir saha üzerinde kurulan[7] garaj belediye için de önemli bir gelir kaynağı olmuştur.[8] İzmir'i çevre yerleşkelere bağlayacak olan ve yapımı önceki yıllarda başlamış olan Selçuk-Arapçı yolu, Arapçı-Selçuk- Efes yolu Vali Sabri Öney tarafından 1942 yılında açıldı.[9]1923-

---

[4]Özcan Erdoğan, "Günümüzde Belediyelerin Sürdürülebilir Kent içi Ulaşım ile İlgili Görev ve Sorumlulukları", **Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi**, S.44(2016), s.1

[5] İzmir-Kasaba ve Temdidi: 1 Haziran 1934'te 2487 sayılı kanunla Devlet Demiryollarına ilhak edilmiştir. Bkz, F. Çolak, agm, s. 345-364

[6] **İzmir Panoraması**, İzmir 1934, s. 12.

[7] Kadri Kaner, "Örnek Olacak Bir Müessese", **Belediyeler Dergisi**, 76 (Aralık 1941), s. 12.

[8] **Riyaset Raporu (1942)**, s. 18.

[9] Serap Tabak, **Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950**), Konya 2016, s.196.

1950 yılları arasında bölgedeki demiryolu ulaşımının da desteklenmesi, mal taşıma ve nüfusun ulaşılabilirliğinde hızlı bir artışın görülmesine yol açmıştır.[10]

a. Otobüs Hizmetleri

Kent içi ulaşımda otobüslerin önemli bir yeri vardır. Bu alanda düzenli bir otobüs seferi kurmayı başaran kişi Behçet Uz olmuştur11. Kent içi ulaşımda büyük rolü olan otobüsler 1930'lu yıllarda görülmeye başlamış, 1935 yılında Kordon tramvaylarının ulaşımdan kaldırılmasıyla birlikte 1936 yılında otobüs işletmeciliği görevini belediye üstlenmiş ve sonraki yıllarda belediye bundan önemli ölçüde gelir elde etmiştir12.İlk otobüsler Karşıyaka ile İzmir arasında özel kişilerce işletilmeye başlandı.[13]1939 yılında kentte Konak'tan başlayarak Alsancak, Eşrefpaşa, Tepecik, Mersinli, Turan, Bayraklı, Karşıyaka, Bornova ve Buca semtlerine giden düzenli otobüs seferleri vardır. Güzelyalı ve Üçkuyular'dan Konak'a kadar da 6 kilometrelik bir kısımda elektrikli tramvay işletiliyordu. Şehrin Basmane İstasyonundan Bornova'ya ve Karşıyaka'ya ve Alsancak istasyonundan Buca'ya giden banliyö trenleri vardı. Denizbank'a ait vapurlar da Karşıyaka ile İzmir arasında seferler yapıyorlardı. Karşıyaka'da Alaybey, Bostanlı ve Soğukkuyu'da işleyen atlı tramvaylar da ulaşımda önemli bir yer tutuyordu14. Ayrıca ticaret açısından önemli bir yeri olan kamyonlar da önemli bir yer tutuyordu15. Ulvi Olgaç, Belediyenin savaş öncesinde *"23 otobüs ve trambüsü 257.870 Liraya aldığını, bu otobüslerin belediyeye günde 800-900 Lira gelir getirdiğini ve şehrin bu otobüslerle modern bir hale sokulduğunu, halkın da rahata kavuştuğunu"* belirtmektedir16. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ortaya çıkan ithalat zorlukları nedeniyle yedek parça sorununun ortaya çıkması ve mazot sıkıntısı buna eklenince savaş yıllarında ulaşım hizmetlerinde aksamalar yaşanmıştır. Yedek parçasızlık yüzünden işletilemeyen 12

---

[10] Mümtaz Peker, "Cumhuriyet Döneminde İzmir Nüfusu", **Üç İzmir**, İstanbul 1992, s. 283-284.

11 Ülker Baykan Seymen, "1930-1946 Tek Parti Belediyeciliği, İzmir: Behçet Uz Örneği", **Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl,** Ankara Büyükşehir Belediyesi Metropol A.Ş., Ankara, 1990,169.

12 Fazıl Baskın, **Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi**, İzmir 1941, s. 31.

[13] Sadık Kurt, **İzmir'de Kamusal Hizmetler, (1850-1950)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2012, s.71.

14 **İŞİPR (1939)**, s. 13.

15 **a.g.r.**, s. 13.

16 Ulvi Olgaç, **Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu,** İzmir 1939, s. 102.

otobüsü servise çıkarabilmek için bakanlıklar nezdinde girişimde bulunan belediye, Türk-Alman Ticaret Antlaşması'ndan da yararlanarak belediyeye ayrılan kontenjanla Almanya'dan yedek parça ihtiyacının karşılanması yoluna gitti. 23 Mart 1943'te yapılan mukavele ile 12.5.1943'ten itibaren geçerli olmak üzere 8 ay içinde bu parçaların 90.698 liralık kısmı belediyeye teslim edilmiştir17. Gelişen Türk-Sovyet dostluğu çerçevesinde de SSCB Müdafaa Komiseri Voroşilof tarafından İzmir Belediyesine bir otobüs hediye edilmiştir18.

II. Dünya Savaşı yıllarında tamamen ulaşım hizmetlerinden yoksun olan Halkapınar ve çevresinin de bu hizmetten yararlanabilmesi için Konak-Alsancak arasında işleyen otobüslerden bazıları günün belirli zamanlarında buraya seferler yapmıştır19. Ancak savaşın giderek yaşamı olumsuz etkilemesi sonucu daha da artan lastik, mazot ve yedek parça sıkıntısı nedeniyle kentin çeşitli hatlarına işleyen otobüs seferlerinde, belirli saatlerde azaltma yapılmıştır20. Hatta ticari taksilerde de mazot eksikliğinden dolayı taksi sayısı azaltılırken pek çok taksi şoförü de İzmir'den ayrılmıştır21. Bu nedenle, kent içi ulaşımda İstanbul ve Ankara'ya örnek olan İzmir, 1942 yılından itibaren bu alanda bu kentlerden geri kalmaya başlamıştır22. Giderek artan sorunlar karşısında bazı durak yerleri de kaldırılarak, araçların sık sık durmasından kaynaklanabilecek makinelerin eskimesi gibi sorunlar giderilmeye çalışılmıştır23. Belediye ayrıca otobüs sayılarını da azaltma yoluna giderken24, bu durum en çok halkın şikayetine neden olmuştur. Savaşın sonlarına yaklaşıldığında ise 42 otobüsten sözü edilen sebeplerden dolayı ancak 14 otobüs işler halde bulunmaktaydı25. 1944 yılında Amerika'dan Ford kamyonlardan 30 tanesinin İzmir'e getirilmesi için iki firma aracılığıyla girişimlerde bulunulmuş26, 1945 yılında iki partide 76.985 Liraya alınan 10 Ford kamyonundan onu da otobüse çevrilmiştir. Bu şekilde 1944 yılında

---

17**T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Dosya no: 105/125, Karar Sayısı: 2/19921; **Riyaset raporu (1943)**, s. 20-21.
18 G. Jaeschke **Türkiye Kronolojisi (1938-1945**), Tarihsiz, s. 20; **Anadolu**, 2 Teşrini Sani 1939.
19 **Yeni Asır**, 12 2.Teşrin 1940;
20"Otobüs Seferlerinde Yeni Tahditler", **Anadolu**, 3 Temmuz 1942.
21 **Anadolu**, 1 Nisan 1941.
22 **Anadolu**, 10 Eylül 1942.
23**Yeni Asır**, 22 I. Teşrin 1942.
24 **Başbakanlık İstatistik. Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı.**, C. 16 (1947), s. 558.
25 **Riyaset Raporu (1945)**, s. 27.
26 **Ticaret**, 13 I. Teşrin 1944.

kaldırılmak zorunda kalınan Bayraklı-Karşıyaka ile Alsancak-Halkapınar hatlarını yeniden kurmak mümkün olabilmiştir27.

II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir Otobüslerinin Çalışmaları[28]

Yıllar	Araba Sayısı	Günde Ortalama Kullanılan Araba	Naklonunan Yolcu	Gayri Safi Gelir	Gider	Aylıklı ve Hizmetlilerin Maaşları (Lira)
1941	42	30	7.686.960	459.946	339.102	117.020
1942	42	20	9.302.478	539.974	458.767	117.239
1943	42	20	11.950.095	648.096	591.610	179.353
1944	42	18	10.848.496	540.622	276.125	128.053
1945	42	22	11.405.830	98.094	559.161	287.148

İzmir Belediyesi savaşın sona ermesiyle birlikte Amerika'dan otobüs sipariş etmiştir. Kentin bu alanda daha iyi hizmete kavuşması ise ancak savaşın sona ermesinden sonra mümkün olmuştur.

b. Tramvaylar

Tramvaylar I. Dünya Savaşına kadarki dönemde kent içi yolcu taşımacılığının önemli bir kısmını karşılıyordu.Osmanlı imparatorluğunda İstanbul, İzmir,Selanik, Konya Şam Beyrut ve Bağdat'ta bulunuyordu.Atlı tramvaylar yirminci yüzyıl başlarından başlayarak elektrikliye dönüştürülmüştür.İzmir'de ilk tramvaylar 1880 yılında Konak Rıhtım üzerinde işletilmeye başlandı,1932 yılından sonra tramvay arabalarının ulaşım sorununu çözmede yetersiz kalması üzerine önce taksi dolmuşlar ardından otobüsler yolcu taşımaya devam ederken, tramvaylar da 1935 yılına kadar bu hizmeti verdi.[29]İzmir Belediyesi'nin 1939 yılında aldığı bir kararla Karşıyaka hattında çalışan tramvayların da kademeli olarak kaldırılmasına karar verildi ve yerlerine otobüs hizmetleri genişletildi[30]II. Dünya Savaşının başlangıç döneminde Soğukkuyu Caddesinde tramvay hattı kaldırılarak Mareşal Voroşilof tarafından İzmir Belediyesine bağışlanan otobüsler bu hat üzerinde hizmete sokuldu. Sırasıyla 1940

27**Riyaset Raporu (1945)**, s. 28.
28 **Bşb. İst. Umum. Müd. İstat. Yıl.**, C. 16 (1947), Ankara 1948, s. 558.
2929 S. Kurt age, s.57.
30 **İzmir Şehir Belediye Meclisi Zabıtları, (1932-1947), No.25, (1939), s.53.**

yılında Naldöken hattının kaldırılmasının ardından Karşıyaka Tramvayı da 1947 yılında tarihe karıştı.[31]

c Vapur Hizmetleri

Ülkemizde buharlı gemi ile deniz ulaşımına 1827 yılında başlandı.19.yüzyılın son çeyreğine girildiğinde İzmir ve çevre yerleşim birimlerinde nüfusun artmasına karşın, karayolu bağlantısının yeterince kurulamaması üzerine deniz yolu taşımacılığı önem kazandı. Cumhuriyet öncesi dönemde İzmir Körfezinde genellikle küçük vapurlar işletilmiştir.1925-1934 yıllarında İzmir Körfezinde yolcu ve eşya taşımacılığı kamu ağırlıklı bir anonim şirket olan İzmir Liman ve Körfez İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketince yerine getirilmiştir.[32]İzmir'de şehir içi deniz ulaşımında Körfez vapurları ve İzmir Liman Şirketi'nin vapurları kullanılmıştır. Karşıyaka, Karantina, Karataş, İzmir arasındaki ulaşıma, İnciraltı plajının halka açık bir eğlence yerine dönüştürülmesiyle birlikte Karşıyaka-İnciraltı ve Konak-İnciraltı hatları da eklenmiştir33.II. Dünya Savaşı'nın giderek artan ekonomik baskısı, kömür ve mazot yokluğu otobüs seferlerinde olduğu gibi, bu kez bütün hatlardaki vapur seferlerini de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle Karşıyaka seferlerinin sınırlandırılması yoluna gidilmiştir34. Bu sıkıntılara bir de vapur yetersizliği de eklenmiştir.

İzmir'in şehirlerarası ve uluslararası ulaşımında ve ticaretinde yararlanılan vapur seferleri ise savaşın gelişimine paralel olarak değişikliğe uğramıştır. 1930-1935 yılları arasında İzmir limanından yararlanan gemi sayısında azalma görülürken, bu sayı 1938 yılına kadar önemli ölçüde artmıştır35. Savaşın başlamasından iki hafta sonra ise, uluslararası durum nedeniyle Devlet Denizyollarının vapur seferleri durdurulmuştur. Ayrıca İzmir, Edremit, Ayvalık ve İmroz arasında seferler sınırlandırılmıştır. Akdeniz limanları arasındaki vapur seferlerinin kesilmesi36 ise en çok ithalat ve ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir37. İzmir'in deniz trafiği 17 Eylül'de açılabilmiştir38. Geçici bir düzelme olmuşsa da savaşın giderek

---

[31] age, s.28-30.
[32] S. Kurt, age, s.69.
33 **Anadolu**, 7 Temmuz 1940.
34 **Ticaret**, 1 Nisan 1943.
35 **İstat.Yıl.**, C. 11, s. 531.
36 **Anadolu**, 12 Eylül 1939.
37 **Anadolu**, 20 Kanuni Evvel 1939.
38 G. Jaeschke, **a.g.e.**, s. 17.

şiddetlenmesi sonucunda Akdeniz ve Ege Denizi arasındaki yolculuklar ve nakliye işleri güçlükle yapılır hale gelmiştir39. 1942 yılında ise İzmir-İstanbul arasındaki vapur seferleri, ulaşımın tehlikeli olup olmamasına ve karartma uygulamalarına uygun olarak düzenlenmiştir40. Bu seferler kademeli olarak 1944 Eylül'ünde başlatılırken, bu hat arasındaki deniz yolculuğu karartma işlemlerinin zorunlu sonucu 36 saatten 46 saate çıkarılmış, bu uygulama ile Akdeniz'de yalnız gündüzleri seferlere devam edilmiştir41.

1944 yılında Girit ve Rodos'tan başka bütün Yunan adalarında bulunan Almanların buralardan çıkarılmasından ve bölgenin güvenlik altına alınmasından sonra Ege Denizi'ndeki ulaşım ve nakliyatta gözle görülür bir canlanma olmuştur. Hatta adalardaki Yunan halkına yiyecek yardımı yapılması için düzenlenen seferlere gece de izin verilmiştir. Ege Denizi'nde İzmir'e kadar olan mesafede, Akdeniz'de ise yalnız Kaş ile İskenderun arasındaki posta vapurları dahil, her türlü ulaşımın yapılabilmesi mümkün olmuştur42.Akdeniz yolunun güvenliğe kavuşmasıyla birlikte yabancı devletlerle olan ticari ilişkilerde de bir artış görülmektedir43. İstanbul, Ankara ve İzmir Ticaret Odaları konu üzerinde durarak ithalat ve ihracatın gelişmesi için vapur seferlerinin sıklaştırılması için ilgili vekâletlerden yardım istemişlerdir44.II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Devlet Deniz Yolları İşletmesi'nin İzmir Limanı için vermiş olduğu yolcu sayısı, navlunu ve yolcu başına ortalama mil aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

İzmir'de Devlet Denizyolları İşletmesinin Faaliyeti[45]

Yolcular						
Hatlar	**1942**	**1943**	**1944**	**1945**	**1946**	**1947**
Yolcu Sayısı (1000)	174	205	131	213	187	213

39 **a.g.e.**, s. 18.
40 **Yeni Asır**, 30 Eylül 1942.
41 **Yeni Asır**, 29 Eylül 1944.
42 **Ticaret**, 3 I. Teşrin 1944.
43 **Ticaret**, 15 Ağustos 1945.
44 **Anadolu**, 22 Temmuz 1945.
45 **Kaynak: Bşb. İstat. Um. Müd. İstat. Yıl.**, C. 16 (1947), Ankara 1948, s. 562.

Navlun Tutarı (1000 Lira)	597	924	642	983	879	951
Yolcu Başına Ortalama Mesafe (Mil)	181	191	189	187	195	199

d. Hava Yolu Taşımacılığı

1939 yılına kadar ki dönem içinde, hava ulaştırma faaliyetlerinin ihtiyaçlarının karşılayacak hiçbir meydan inşa edilmemiş, sivil ihtiyaçları için askeri meydanlardan faydalanmıştır. Bu durum, 1939"dan sonra da uzun zaman devam etmiştir.[46] İzmir'in havayolu ulaşımında Cumaovası'nda 1940 yılında açılan havaalanı 1960'lara kadar yeterli gelmiştir[47]48. 1944 yılında Fuar nedeniyle artan yolcu ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla günde iki kez Ankara ve İstanbul'dan İzmir'e uçak seferleri başlatılmıştır. Normal zamanlarda ise haftanın yalnız beş gününde İzmir-Ankara-İstanbul arasında birer uçağın çalışması kararlaştırılmıştır49.

e. Demiryolu Hizmetleri

Ülke savunmasını, sosyoekonomik ve kültürel kalkınmayı akılcı bir ulaşım politikasıyla çözümleyebileceğini düşünen Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinin programında demiryolu ulaşımı önemli bir yer tutmaktadır.[50]İzmir kentinin biçimlenmesinde, Türkiye'nin ilk demiryolu bağlantılarını oluşturan İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba demiryolu hattının kurulması oldukça önemlidir. Son derece zengin bir tarımsal ard bölgeyi liman kenti olan İzmir'e bağlayan demiryolları, kentin büyümesinde de etkili olmuştur. İzmir'in banliyöleri (çevre yerleşmeleri) Buca, Gaziemir, Seydiköy'ün yanı sıra Bornova ve Karşıyaka'nın da tren bağlantısı vardı. Buca ve Seydiköy şubelerine Aydın Demiryolu Kumpanyasına ait trenler Bornova şubesi ve Karşıyaka hattına da Kasaba (ve Temdidi) Demiryolu Kumpanyası trenleri işlerdi.[51]

İzmir'de önceleri kısmen sayfiye ve mesire yerleri, kısmen de bağımsız tarımsal yerleşmeler olarak bilinen Bornova, Buca, Şirinyer,

---

[46] F. Çolak, agm, s.360.
[47] Mübeccel Kıray, **Örgütleşemeyen Kent İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972, s. 66-67

49 **Yeni Asır**, 12 Ağustos 1944; 4 Mayıs 1945.
[50] F. Çolak, agm, s.351.
[51] S. Kurt, age, s.48.

Seydiköy ve Karşıyaka gibi yerler, demiryollarının yapımından sonra yavaş yavaş günlük gidilip gelinen yerleşim birimlerine dönüşmüştür. İzmir'in gelişmesinde büyük rol oynayan Kasaba Demiryolu işletmesi 1934'te, Aydın Demiryolu İşletmesi de 1935'tesatın alınarak devletleştirilmiş,[52]bu alandaki hizmetlerine sonraki yıllarda da devam etmişlerdir. II. Dünya Savaşı yıllarında demir yolları önemli görevler üstlenmiş, bu nedenle artan talebi karşılamak için yeni vagonlar temin edilememiştir.[53]İzmir'in hemen çevresinde demiryolu hizmetlerinin yaygınlaşmasıyla kent oldukça önemli bir gelişme kaydetmiş, Anadolu'da ilk kez rastlanılan "merkez-şehir-banliyö" ve "çalışma-oturma" alanları ikililiği ortaya çıkmıştır.[54]

5. ESHOT Müdürlüğü'nün Kurulması

ESHOT Müdürlüğü'nün kurulmasından önce İzmir'de kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi görevini özel şirketler yerine getirmişlerdir. Havagazı ve su fabrikaları ve tesisleri oldukça uzun bir geçmişe sahip olup, bu işletmeler kurulurken, şehrin o zamanki ihtiyacına göre teşkilatlanmışlardır. Cumhuriyet idaresi bunları satın aldığı zaman ise pek çoğu ihtiyaca cevap veremez köhne bir halde bulunuyordu55. Daima şikâyet konusu olan bu şirketlerin belediyeye intikalinden sonra hizmet alanları genişlemiştir. Bunlar, 1945 yılında ESHOT Müdürlüğü adıyla tek çatı altında toplanmasından önce birbirinden ayrı bütçeli idareler şeklinde yönetilmiştir. Tek çatı altında toplanması belediye meclisi tarafından kararlaştırılmış56 olan işletmelerin tek elden yönetilmesi kente geniş hizmetin götürülmesinde etkili olmuştur. Otobüs, havagazı işletmeleri için alınan önlemlerin yanı sıra Karşıyaka Tramvay İdaresi de aynı teşkilata alınmıştır57. ESHOT Genel Müdürlüğü'nün kurulmasıyla birlikte bu kurum giderek İzmir'e önemli hizmetlerde bulunan kurumlardan biri haline gelmiştir.

SONUÇ

---

[52] age, s56.

[53] Gönül Güneş, II. Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Şehir İçi ve Şehirler Arası Ulaşım, **Ankara Araştırmaları Dergisi n Journal of Ankara Studies**, 1(1), 66-74, Haziran/June 2013, s.70.

[54] Mübeccel Belik Kıray, **Örgütleşemeyen Kent**, Ankara 1972, s46

55 H. Rüştü Öktem, "Su, Elektrik, Havagazı", **Anadolu**, 16 Temmuz 1945.

56 M. Tuncer, "OHSET Halkçı Bir Belediyecilik Tezahürü Olmalı", **Yeni Asır**, 18 2.Teşrin 1944.

57 **Anadolu**, 2 Kanuni Sani 1945.

Kentleşmenin ve kentlerde nüfus artışının sonucuna bağlı olarak toplu taşımanın ortaya çıkışı ve beraberinde belediye kuruluş süreçlerinin gelişmesi, kent içi ulaşım yöntemlerine yönelik gelişmeleri de hızlandırdı. Bu hızlı gelişmelerin en iyi gözlemlenebildiği kentlerden biri olan İzmir'in Cumhuriyet döneminde büyümesini, bölgenin üretim yapısı ve ulaşım güçleri gibi faktörler etkilemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ve II. Dünya Savaşı yıllarında, İzmir'de kent içi ulaşım elektrikli tramvaylar, otomobil ve otobüsler, körfez şirketi vapurları ile kent dışı ulaşım ise çevre illere yönelik ana tren hatları ile ve vapurlar aracılığıyla yürütülmüştür. 1944 yılında Girit ve Rodos'tan başka Yunan adalarında bulunan Almanların buralardan çıkarılmasından ve bölgenin güvenlik altına alınmasından sonra Ege Denizi'ndeki ulaşım ve nakliyatta gözle görülür bir canlanma olmuştur. İzmir'in hemen çevresinde demiryolu hizmetlerinin yaygınlaşmasıyla kent oldukça önemli bir gelişme kaydetmiş, Anadolu'da ilk kez rastlanılan "merkez-şehir-banliyö" ve "çalışma-oturma" alanları ikililiği ortaya çıkmıştır. Belediye hizmetlerinin ESHOT olarak tek çatı altında toplanması sonucu otobüs hizmetleri dahil çeşitli işletmelerin tek elden yönetilmesi kente geniş hizmetin götürülmesinde etkili olmuştur. Savaşın yarattığı maddi olanaksızlıklara rağmen gerçekleştirilmeye çalışılan ulaştırma hizmetleri, belediyeleri de etkisi altına alan, 1950'li yıllar sonrasında gelişen uluslararası ve ulusal ulaşım politikaları sonucunda toplu taşıma hizmetlerinde değişime yol açmıştır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya no: 105/125, Karar Sayısı: 2/19921.

İSTATİSTİK YILLIKLARI

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı C. 16 (1947) Ankara.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü İstatistik Yıllığı C. 1 (1939-1940) Ankara.

RİYASET RAPORLARI

Riyaset Raporu (1945).

Riyaset Raporu (1942).

Riyaset Raporu (1943).

Riyaset Raporu (1941-1945).

Riyaset Raporu (1939-1945)

İŞİPR (1939)

İzmir Belediyesi ve Müesseseleri Varidat ve Masraf Bütçeleri (1942, 1944, 1945), İzmir.

İzmir Şehir Belediye Meclisi Zabıtları, (1932-1947), No.25, (1939).

GAZETE VE DERGİLER

Anadolu.

Yeni asır.

Ticaret.

Belediyeler Dergisi, 76 (Aralık 1941).

KİTAP ve MAKALELER

Baskın, Fazıl **Eski ve Yeni Devirlerde İzmir Belediyesi**, İzmir 1941.

Çolak, Filiz "Atatürk Döneminde Türkiye Cumhuriyeti2nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/2, Ankara 2013.

Erdoğan, Özcan "Günümüzde Belediyelerin Sürdürülebilir Kent içi Ulaşım ile İlgili Görev ve Sorumlulukları", Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, S.44(2016).

Güneş, Gönül, II. Dünya Savaşı Yıllarında Ankara'da Şehir İçi ve Şehirler Arası Ulaşım, Ankara Araştırmaları Dergisi n Journal of Ankara Studies, 1(1), 66-74, Haziran/June 2013.

İzmir Panoraması, İzmir 1934.

Jaeschke**,** Gothard, **Türkiye Kronolojisi (1938-1945**), Tarihsiz.

Kaner, Kadri "Örnek Olacak Bir Müessese", **Belediyeler Dergisi**, 76 (Aralık 1941).

Kıray, Mübeccel, **Örgütleşemeyen Kent İzmir'de İş Hayatının Yapısı ve Yerleşme Düzeni**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara 1972.

Sadık Kurt, İzmir'de Kamusal Hizmetler, (1850-1950), İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, Birinci Basım, İzmir 2012.

Kaynak, Muhteşem "Ulaştırma Sektörünün Gelişimi", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15, I. Baskı, İstanbul 1996.

Olgaç Ulvi, Güzel İzmir Ne İdi Ne Oldu, İzmir 1939.

Peker, Mümtaz "Cumhuriyet Döneminde İzmir Nüfusu", **Üç İzmir**, İstanbul 1992.

Seymen, Ülker Baykan "**1930-1946 Tek Parti Belediyeciliği, İzmir: Behçet Uz** Örneği", Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl, Ankara Büyükşehir Belediyesi Metropol A.Ş., Ankara, 1990

Şen, Müslime, II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'in Sosyoekonomik ve Kültürel Hayatı, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1998.

Tabak, Serap Osmanlı'dan Cumhuriyete İzmir'de Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950), Konya 2016.

İzmir Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16 (99-139), 2022

YUNAN ALGISINDA TÜRK İMGESİNİN ORYANTALİZM KÖKENLERİ

Mustafa KAYMAKÇI *

Makale Geliş Tarihi: Mayıs 2022 **Makale Kabul Tarihi:** Haziran 2022

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yüzyılda çözülme sürecinin başladığı dönem ile birlikte Batı Dünyası, medeniyetin temeli olarak gördüğü antik Yunan ile ilgilenmeye başlamıştı. Bu amaçla sözde bir hıristiyanlık taassubu eyleme dönüştürülecekti. Anılan taassubu kullanarak, aslında emperyal politikalar sonucu Britanya ve Rusya başta olmak üzere bütün Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nden kimi toprakları koparıp bir "*Yunanistan Devleti"* yaratmak isteyeceklerdir. Bunun için de acılı bir Hıristiyan melalinin**,** bir başka deyişle "*Filhellenizm: Yunanseverlik"'in* oluşturulması gerekmekteydi. Bu çalışma Avrupalı din adamların, sanatçıların, seyyahların, yazarların gözünden oryantalizm, Filhelenizm ve Turkokratia'ya bakışı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Oryantalizm, Filhellenizm, Turkokratia, Aydınlanma.

Orientalism Origins of the Turkish Image in Greek Perception

With the beginning of the disintegration process of the Ottoman Empire in the 19th century, the Western World began to be interested in ancient Greece, which it saw as the basis of civilization. For this purpose, a so-called Christian bigotry would be turned into action. Using the aforementioned bigotry, in fact, as a result of imperial policies, all European states, especially Britain and Russia, will want to break off some lands from the Ottoman Empire and create a "Greek State". This required the creation of a painful Christian melody, in other words, "Philhellenism: Hellenism". In this study, the perspective of European clergy, artists, travelers and writers on orientalism, Philhelenism and Turkokratia has been evaluated.

Abstract

Key Words: Europe, Orientalism, Philhelenism, Turkokratia, Enlightenment.

GİRİŞ

Batı Dünyasında yakın dönemlere değin Antik Yunan uygarlığının Roma ile birlikte Avrupa'nın Rönesans sonrası kurduğu yeni medeniyetine önderlik ettiği kanısı egemen bir kültür olmuştur.Bir başka deyişle

* Prof.Dr., Ege Üniversitesi Öğretim Üyesi (E.) e-posta: mustafa.kaymakci68@gmail.com

Batılıların çoğu, Batı'nın özerk bir soyağacı olduğuna, bununda Antik Yunan'dan Roma'ya, Roma'dan Hıristiyan Avrupa'ya, Hıristiyan Avrupa'dan Rönesans'a, Rönesans'tan Aydınlanma'ya, Aydınlanmadan Siyasi Demokrasi'ye ve Sanayi Devrimi'ne uzanan bir sıra dizi izlediğine inanarak yetiştirilmişlerdir.

Bu yaklaşım, *"Oryantalizm"* olgusunu ortaya çıkaracaktır. Bu kapsamda Batı Dünyasında *"Oryantalizm"*'in başlangıcının Türklerle bağlantılı ve egemen olduğu söylenebilir[1].

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19.yüzyılda çözülme sürecinin başladığı dönem ile birlikte Batı Dünyası, medeniyetin temeli olarak gördüğü antik Yunan ile ilgilenmeye başlamıştı. Bu amaçla sözde bir hıristiyanlık taassubu eyleme dönüştürülecekti. Anılan taassubu kullanarak, aslında emperyal politikalar sonucu Britanya ve Rusya başta olmak üzere bütün Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nden kimi toprakları koparıp bir "*Yunanistan Devleti"* yaratmak isteyeceklerdir. Bunun için de acılı bir hıristiyan melalinin[2],bir başka deyişle "*Filhellenizm: Yunanseverlik"'in* oluşturulması gerekmekteydi.

Aslında belirtildiği üzere Filhellenizmin, Oryantalizmin bir uzantısı ve bir sonucu olarak, Batılıların emperyalizm politikaları için yaratılmış bir olgu olmuştu. İşte bu bağlamda Yunan Algısında var olan olumsuz ve sorunlu Türk imgesinin kökeninin Oryantalizmle bağlantılı olduğu açıktır. Bu nedenle konunun belirgin olarak ortaya çıkması için yazımızda, öncelikle başlangıçta Avrupa-merkezciliği olarak nitelenen "*Oryantalizm, Filhellenizm ve Turkokratia"* adlı üç terimin özet olarak açıklanmasında yarar görülmüştür. Daha sonra "*Oryantalizm, Filhellenizm ve Turkokratia*"nin ortaya çıkardığı "*Türk Karşıtlığının Kökenleri*"alt bölümünde bu algıyı yaratan; Batı kökenli Oryantalist ve Filhellenist kimi düşünür, bilimci, din adamı, yazar ve şair, sanatçı, gezgin, diplomat ve devlet kişilerinin yaklaşımları irdelenecektir.

Oryantalizm, Filhellenizm ve Turkokratia

---

[1] Türk imgesi ve Türkiye kavramlarının ortaya çıkması Batı dünyasında ağırlıklı olarak 12. yüzyıldan itibaren Haçlı Seferleri ile başlamaktadır. Batılılar, Küçük Asya başta olmak üzere Türkmenlerin yaşadıkları bölgelere "*Türkiya: Turcia*" tanımını getirmişlerdir. Diğer yandan, Batı kaynakçasında Osmanlı'yı *"Türk"* olarak karşılaması ve değerlendirmesi bilinen bir gerçekliktir. (Bakınız: Özbaran, S., 2017.Bir Osmanlı Kimliği.14.-17. Yüzyıllarda Rum/Rumi Aidiyet ve İmgeleri.Kitap Yayınevi, s.65-88)

[2]Melali: Birinci anlamı; can sıkıntısı, usanç: İkinci anlamı; üzüntü, hüzün, dert.

Oryantalizm

Oryantalizm, "*Avrupa-merkezciliği"*nin izlerini taşımaktadır. Avrupa-merkezciliğinin Batı'da aydınlanma sonrası oluşturulan kapitalizm için Doğu'nun kaynaklarını el koymanın, daha açık deyişle sömürgeliştirmenin bir aracı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu tarihsel sürecin ilerleyişinde Doğu-Batı ayrımı da kurumsallaşmış ve Doğu'nun ötekileştirilmesini gündeme getirmiştir. Ötekileştirilen Doğu, insan sıfatından daha aşağı bir konuma yerleştirilmiş, medenileştirilmeye/yönetilmeye uygun bir duruma getirilmek istenmiştir. Bunun sonucu olarak Doğu halklarının iki seçeneği ortaya çıkacaktı. Birinci seçenekte Batılaşmayı ve getirdiği içselleştirmeyi kabul edecekti. İkinci seçenekte ise Batılaştırmaya karşı çıkarak çöküşü yaşayacaktı[3].

Bu bağlamda Avrupa-merkezciliğinin Oryantalizmin geri planını oluşturma ve uygun bir ortam hazırlama yaklaşımı olduğu gözlemlenmektedir. Geçmişi 12. yüzyıla kadar uzansa da Batı'da, Oryantalist görüşün 19.yüzyılın ortalarından itibaren "*Oriental Studies: Doğu Araştırmaları*" adıyla, akademik bir disiplin olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Dünya tarihinin ilerlemeci öyküsünün Batı kaynaklı olarak kabul edilmesinin en yetkin bilimsel temeli ise, 1978 yılında Said'in kaleme aldığı "*Oryantalizm: Doğuculuk= Şarkiyatçılık"* adlı kitabıyla dile getirilmiştir[4].

Said varlık ve yokluk arasında ne var ise hepsini Doğu ve Batı arasındaki temel ayrıma dayandırır. O'nun Doğu'nun doğululaştırılması olarak kavramsallaştırdığı olgu, Türk modernleşmesinin yapısal bir açıklamasını da sunmaktadır.

Said; "*Şarkiyatçılık, Batı'nın Şark Anlayışı"* adlı kitabında, "Batı''nın "*Doğu"*ya bakış açısını sorgulamaktadır. O'na göre, Oryantalizm'in birbiriyle bağlantılı çeşitli anlamları vardır.

Birincisi: Oryantalizm, "*Doğu Araştırmaları*" gibi okullara sahip akademik bir ilgi alanı hatta bir disiplindir.

İkincisi, *"Oryant"* ile Batı ile Doğu arasındaki varlık ve doğa felsefesi (ontoloji ve epistomoloji) açısından ayrımı dile getiren bir düşünce tarzıdır.

---

[3]Amin, S., 2018.Avrupa-Merkezcilik-Bir İdeolojinin Eleştirisi (L'eurocentrisme Critique d'une idéologie) Çevirmen: Mehmet Sert. Yordam Kitap

[4] Said, E. W., 2010. Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları. Beşinci Baskı (Çeviri: Ülner, B.) Metis/Kültür Yayınları

Üçüncüsü ve belki de en önemlisi Oryantalizm, "*Doğu üzerinde egemenlik kurmak, onu kendisinin çıkarı doğrultusunda yeniden yapılandırmak ve otorite sahibi olmak, daha ilerisi Doğu'nun insanları ve topraklarının Batı tarafından ele geçirilmesi amacıyla, bir başka deyişle emperyalizm için geliştirilen Batılı bir söylemdir*".

Burada emperyalizmin gizli ve açık(aleni) ya da bilimsel ırkçılık ile bağlantısı olduğunu söylemek gereği vardır. Gizli ırkçılık, uygarlık (medeni) anlamda geri kalmışlığın emperyalist "modernleşme misyonu" yardımıyla iyileştirilebileceğini ve iyileştirilmesi gerektiğini varsayar. Açık (aleni) ya da bilimsel ırkçılık, fizyolojik/genetik özellikleri üzerinde odaklanmıştır, çünkü bu ikinci sınıf özellikleri değişmez olarak görme eğilimdedir. Bu yaklaşıma göre, insan toplulukları; uygar (medeni, Batı Avrupalılar ve beyazlar), barbar (Osmanlı İmparatorluğu, Çin, Siyam ve Japonyalar gibi ve Sarılar) ve vahşi (Afrika, Avustralya ve Yeni Zelandalılar ve siyahlar) olarak sınıflandırılmıştır. Kimi Sosyal Darvinciler ve bilimsel ırkçılar ikinci sınıf ırkların yok olmaya yazgılı olacakları ve uygarlığın gelişmesinin de sadece İngilizlerin elinde olduğu bir dünyayı Anglosakson ırkının yönetebileceğine inanıyorlardı[5].

Bu bağlamda Said; Oryantalizmi, onun önyargılar, cehalet, bilgisizlik, klişeler, standart duruma getirilmiş görüşler ve uydurmalarla karakterize edilen bir düşünce olarak niteler. Yenilenirse Said'e göre, Batı'nın Şarkiyatçılık yaklaşımı, önce dünyanın bir bölgesini kendine yabancı saymakta, sonra Şark'a dair değişmez bir yargıyı kurmakta, dahası bunun insan deneyimi olduğunu görmeme kusurunu işlemektedir[6].

Özet olarak şu söylenebilir[7],[8],[9]:Oryantalistlere göre; "*Batı Dinamik, Doğu ise Değişmez/Durağandır.Dinamik Batı; yenilikçi, becerikli ve hareketlidir. Akılcı ve Bilimseldir. Disiplinli, düzenlidir. Mantıklı ve duyarlıdır.*

---

[5] Hobson, J. M., 2020.Batı Medeniyetinin Doğu Kökenleri.7. Baskı (Çeviri: Ermet.E.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.222-229

[6] Kaymakçı, M.,2018. Yunan Algısındaki Türk İmgesinin Kökenleri Ve Dostluk İçin Çıkış Yolları (İç., Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos Ve İstanköy Türkleri (Ed., Kaymakçı, M., Özgün, C.) Eğitim Yayınevi, Konya, S.,273-293

[7] Hobson, a.g.e, s.23

[8] Kaymakçı, Mustafa, 2012.Oryantalizmin Kökenleri Üzerine-1. http://dagarcikturkiye.com/01/06/2012

[9] Kaymakçı, Mustafa, 2012.Oryantalizmin Kökenleri Üzerine-2. http://dagarcikturkiye.com/01/07/2012

Akıl odaklıdır. Otoriter, bağımsız ve işlevseldir. Özgün, demokratik, anlayışlı ve dürüsttür. Uygardır. Ahlaki ve ekonomik olarak ilerlemecidir."

"*Doğu; Taklitçi, cahil ve edilgendir. Akılcı değildir, batıl ve geleneklerine bağlıdır. Tembel, dengesiz ve doğaldır. Mantıksız ve duygusaldır. Beden odaklı hareket eder, egzotik ve alımlıdır. Çocuksu, bağımlı ve olaylara işlevsiz bakar. Esir ruhludur, disiplinsiz, anlayışsız ve ahlaksızdır. Uygar değil, barbardır. Ahlaki olarak geri ve ekonomik olarak durağandır"* şeklinde kabul vardır.

Filhellenizm

Filhellen, Yunancada *"Filos: Dost"* ve "*Ellinas: Hellen-Yunan*" sözcüklerinin birleşmesi ile oluşturulmuştur. Türkçede Yunanperver ya da Yunanseverlik olarak karşılık bulan "*Filhellenizm"* sözcüğü, Yunan'a ve Yunan ile bağlantılı olan her şeye derinden sevgi besleyen kişileri tanımlamak amacıyla kullanılır.

Hellen terimi ilk başta sadece kuzey Yunanistan'ı göstermek için kullanılmışsa da zamanla bütün Yunanistan'ı betimlemiştir. Greklerin Perslerle, Batının nitelendirmesi ile "barbarlarla" savaşması karşısında bu terim yeni bir anlam kazanmıştır. Bir başka deyişle "*Barbar*" teriminin karşıtı olarak "*Hellen*" terimi kullanılmaya başlanmıştır. Doğu-Batı karşılaştırmasında Avrupa'nın karşısına Asya'nın yerleştirilmesi gibi barbarların(!) karşısına da Hellenler yerleştirilmiştir.

Birinci yüzyıldan itibaren ise Hellen teriminin Doğu Akdeniz havzasında Grek ve Bizans topraklarında yaşamakta olan, dil, kültür ve tarih bakımından ortak bir geçmişe sahip halkları için kullanıldığı belirtilmektedir[10].

Tarihte Filhellenler, sevgilerini gerek sözlü gerek yazılı olarak verdikleri eserlerle ortaya koymuşlar ve bu doğrultuda oluşan Filhellenizm akımını oluşturmuşlardır. Avrupa'da Filhellenizm'in bir akım olarak en etkin olduğu olay ise, Yunanların 1821 yılında başlayan ve bağımsızlık mücadelesi olarak görülen Mora isyanıdır. Aslında Filhellenizm terimi 19.

---

[10] Speck, P., 1994."Schlecht geordnete Gedanken zum Philhellenismus", Der Philhellenismus in der westeuropäischen Literatur 1780-1830, Ed. Alfred Noe, Amsterdam, Atlanta: Radopi, s. 1.

yüzyılda ortaya çıkmış bir terim olmayıp kökleri de Antik Yunan kültürüne dayanmaktadır [11] **.**

Çağ ve Ural [12] , Batı'nın Oryantalist yaklaşımının Yunanların kimlik arayışlarına çanak tuttuğunu ve "*Türkler hak tanımayan ve Tiran efendidir" ve "Greklere yoksulluk, cehalet yorgunluk, acı, dert, kamçı, falaka, ölüm getirmiştir"* şeklinde algının ortaya çıkarıldığını yazmaktadırlar. Bu bağlamda yazarlar: "*Yunan kültürünün ondokuzuncu yüzyıldan itibaren gelişen "Filhellenizm: Yunanseverlik" akımlarla beraber Batı medeniyetinin beşiği olarak gösterilmesi Yunanları Türklerden uzaklaştıran en önemli etmenlerden birisi olmuştur*." demektedirler.

Yunanseverlik'in Avrupa kültüründe Aydınlanma döneminden sonra yoğunlaştığı ve sistemli duruma geldiği söylenebilir[13]**.** Aydınlanmacılara göre, "*uygarlıktan yoksun"* Türkler, Avrupa kültürünün *"baş düşmanıdır"* ve Avrupa'nın *"en güzel" topraklarını "kanlı yönetimleri*" le işgal etmişlerdir.

Özetle "*Yunanseverlik*, Avrupa-merkezciliğinin Türk Düşmanlığını beslediği bir yaklaşım olmuştur. Bir başka deyişle "*Yunanseverlik", Batı'nın Doğu'yu etki altına alması ve denetlemesi için dahice meşrulaştırma ortamı yaratan "Oryantalizm"*'in bir sonucudur.

Turkokratia

Türkokratia, "*Türk Egemenliği*" olarak tanımlanan bir ifadedir. Geniş anlamda Osmanlı Türklerinin Balkanlar, Ortadoğu, Arabistan ve Kuzey Afrika'da egemenliği olarak kabul edilebilir.

---

[11] Özsüer, E, 2016. 19.yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi Ve Kültürel Etkileri. Türkiyat Mecmuası, c. 26/2, 2016, s.331

[12] Çağ, G., Ural, S., 2014. Türk-Yunan İlişkilerinin Değiş(e)meyenleri: Yunan algısında Türk İmgesine Tarihsel Bir Yaklaşım. History Studies İnternational Journal of History.ISSN 1309-4688 Volume 6 Issue 2 februaty 2014

[13] Aslında Oryantalizmin bir ürünü olan Yunanseverlik'in Avrupa aydınlanmasıyla da ortaya çıktığı gözlem lenmektedir.Aydınlanmanın getirdiği bilimsel ve teknik ilerlemeler de Avrupalı egemen güçlerin ve kapitalist düzenlerinin,dünyanın bir bölümünü sömürgeleştirmenin aracı olmuştur.Bu bağlamda,Aydınlanma ,daha baştan kendi olumsuzlaması ya da "*karanlık yüzü* " olan "*karşıt-Aydınlatmayı"* yaratmıştır.Aydınlanmanın getirdiği bilgi ve bilimin kimin yararına kullanıldığı sorunu da güncelleşmiştir.Bir başka deyişle,*bilimin "burjuva çıkarlarını koruma ve sürdürmenin aracına dönüştürdüğü"* söylenebilir(Bakınız;Kula,O.B.,2018.Doğu'dan Batıya Aydınlanma.Tekin Yayınları.İstanbul,s.22-23)

Ancak Türkçe kaynakçada "*Türkokratia",* genellikle, Yunanistan coğrafyasında kimi araştırmacıya göre 400 yıl, kimi araştırmacıya göre 600 yıl boyunca süren Türk Egemenliği olarak tanımlanmaktadır.

Turkokratia, Yunanlara göre; "Yunan *ulusunun kendi topraklarında yaşarken Türkler tarafından zorla egemenlik altına alındığı, kötülük, mutsuzluk ve gerilikten başka bir şey yaşatılmadığı kölelik yıllarıdır*."[14]

Bir başka deyişle Turkokratia, Yunan algısında esarete dayalı karanlık yılları işaret etmektedir[15].

Turkokratia'ya karşı Yunan mücadelesinin, iç dinamikler açısından Fransız devrimi sonrası monarşinin çöküşü ile başlayan eşitlik,özgürlük ve adalet kavramlarının halka ait olduğu düşünceyle başladığı söylenebilir.Bu düşünme sistemi, ilkesel olarak, diğer imparatorluklar içinde olduğu üzere Osmanlı İmparatorluğu içinde de yaşamakta olan Sırp, Arnavut ve Bulgar gibi uluslarla birlikte Yunanların da kendi kimliklerinin keşfetmesine,ulus-devlet anlayışı ile milliyetçilik olgusunun doğmasına neden olacaktır.[16]

Çağdaş Yunan tarihi bu anlamda "*Turkokratia"* karşı vermiş olduğu mücadelelerin tarihidir. Yunan tarih yazıcılarına göre "*Turkokratia"* ile ilgili en olumlu şey, "*Türk egemenliğinin hiç kuşkusuz, Yunan Devrim kahramanları tarafından sonlandırılmış olmasıdır!".* Yunan bağımsızlık Savaşı, 1821 Mora İsyanı ile başlamış ve 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla "*Turkokratia*" sona erdirilmişti.

Oryantalizm ve Filhellenizm'de Türk Karşıtlığının Kökenleri [17]

Oryantalist ve Filhellenist Düşünürler[18]

---

[14] Demirözü, D.,2017. Yunan İlkokul Edebiyat Kitaplarında Türk İmajı -The Image of "Turk" in Greek Litera Volume: 27, Number: 2, 2017 65 Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies, s.71-72

[15] Milas,1991'den aktaran Paksoy, A., F., 2019.Ege'nin İki Yakası.Türk Basınında Türk-Yunan İlişkileri.Literatür.s.53

[16] Özsüer, E.,2018. Turkokratia.Avrupa'da Türk İmajı, Kronik, s.133-137

[17] "*Oryantalizm ve Filhellenizm'de Türk Karşıtlığının Kökenleri"alt* bölümünde, özellikle adı geçen Batı kökenli kimi düşünür, bilimci, yazar, şair ve sanatçıların, evrensel kültür birikimine önemli katkıları olduğu bilinmektedir. Ancak bu alt bölümde anılan kişilerin Türkler konusunda yapmış olduğu değerlendirmelerin, günümüzde Batı dünyasında zaman zaman ortaya çıkan, ancak hala geçerli olan ve yaşanılan Türk karşıtlığının yansımalarında dikkate değer payları olmuştur. Bu nedenle bilinmesi ve irdelenmesinde yarar görülmüştür.

Başlıca Oryantalist ve Filhellenist Düşünürler arasında tarih sırasına göre; Desiderius [19] , Voltaire [20],Denis Diderot [21], Immanuel Kant[22], Johann Gottfriend Herder [23], George Wilhelm Friedrich Hegel [24], Karl Marx - Friedrich Engels[25] ve Samuel P. Huntington[26] gibi düşünürler sayılabilir.

Oryantalist ve Filhellenist Bilimciler

Düşünürlerin yanında, teknik bilimlerle uğraşan bilim adamları da Türk karşıtlığı kampanyasına katılmışlardır. Bunların öne çıkanlarından kimileri şunlardır:

Blaise Pascal

Fransız Blaise Pascal (d.1623-ö.1662), matematikçi, fizikçi ve düşünürdür[27].Akışkanlar mekaniğinde kendi adını taşıyan Pascal Yasası'nı bulmuştur.

Türklerle ilgili hiçbir somut bilgisi olmamasına karşın; "*Atalarından aldığı gelenekleri uygulayan bu kadar çok, inançsız kafir Türk'le karşılaşmak ne kadar elem verici"* diye yazılar yazmıştır[28] .

Charles Darwin

Charles Darwin (d. 1809-ö.1888),1859'da yayınladığı "*On the Orijin of Species: Türlerin Kökeni Üzerine* "adlı kitabıyla evrim kuramının kurucusu olan İngiliz doğa bilimcisidir [29].

Darwin'in Türk Karşıtlığı konusunda ortaya çıkan tartışma," *Darwin, C., 1887.Darwin, Francis (Ed.), The life and letters of Charles Darwin: Charles*

---

18 "*Oryantalist ve Filhellenist Filozoflar*" konusu, daha sonraki bir yazımızda işlenecektir. Burada bütünlüğü korumak amacıyla, Türk İmgesini oluşturan düşünürlerin sadece adlarının verilmesi uygun görülmüştür.

19 https://www.britannica.com/biography/ Desiderius-Erasmus

20 https://www.britannica.com/biography/Voltaire

21 https://www.britannica.com/biography/ Denis-Diderot

22 https://www.britannica.com/biography/ Immanuel- Kant

23 https://www.britannica.com/biography/ Johann Gottfriend -Herder

24 https://www.britannica.com/biography/Georg-Wilhelm-Friedrich-Hegel

25Kula, O.B.2005. Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi.Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, s.149-393

26 Huntington, S., 2011. Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması (Çeviri: Özdemir, C.; Turhan, M.) Okuyan Us Yayınları, İstanbul

27 https://www.britannica.com/biography/Blaise-Pascal

28 Yerasimos, S., 2002.Türkler, Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik" Doruk Yayınları, s.32

29 https://www.britannica.com/biography/ Charles- Darwin

*Darwin'in Yaşamı ve Mektupları"*ndan kaleme alınan bir metinden kaynaklanmaktadır.

Özgün metin ve çevirisi şudur:

"The *more civilized so-called Caucasian races have beaten the Turkish hollow in the struggle for existence. Looking to the world at no very distant date, what an endless number of the lower races will have been eliminated by the higher civilized races throughout the world."*[30]

"*Daha uygar bilinen Avrupalı beyaz ırklar, varoluş mücadelesinde Türkleri hezimete uğrata gelmiştir. Çok uzak olmayan bir gelecekte dünyaya bakıldığında, tüm dünyadaki çok sayıda alt ırk daha ileri uygarlıklar tarafından ortadan kaldırılmış olacaktır*"[31]**.**

Darwin'in Britanya Başbakanı da olmuş William Gladstone'nun Türkler aleyhine yazdığı "*Bulgar Dehşetleri ve Doğu Sorunu"* ve "*Katliam Dersleri"*adlı kitaplarından ve düzenlenen toplantılardaki söylevlerden çok etkilendiği de bilinmektedir.1876'da Londra'da düzenlenen Doğu sorunu toplantısının gönüllü destekçisi olmuştur.Toplantının sonuç bildirgesine göre, Balkanlar'da insan hakları ihlalleri hemen son bulmalı; Osmanlı'da hemen acilen reformlar yapılmalı ve Britanya , Rusya ile ittifak kurmalıydı. Charles Darwin, Balkanlar'da ne olduğunu kuşkusuz bilmiyordu; sadece derin saygınlığı ve hayranlığı olduğu lideri Gladstone'nin yazdıklarından etkilenmişti [32] **.**

Oryantalist ve Filhellenist Din İnsanları

Batı Dünyası'nda çok sayıda Türk Karşıtı Din Adamı vardır. Bunların başını ise "*Papalık ve Papalar*" çekmektedir.

---

[30] Darwin, C., 1887.Darwin, F., (Ed.), The life and letters of Charles Darwin. including an autobiographical chapter, Londra: John Murray, Volume 1, pp.316.erişim tarihi: 27 Şubat 2021

[31] Burada üzerinde durduğumuz nokta, Darwin'ın evrim kuramını yadsımak değildir. Darwin'in yaşadığı zamanın ruhuna uygun olarak Türklere bakış açısının tespitidir. Darwin "*Kafkas ırkları*"olarak "*Avrupalı beyaz ırkları*" nitelendirilmektedir."*Beyaz ırklar"* tanımı, tarihin farklı dönemlerinde, beyaz köle sahibi, Avrupalı Hıristiyan, İngiliz kökenli, uygar Avrupalı gibi sömürgelerdeki farklı grupları birbirinden ayırt etmek için kullanılmıştır.Bu nedenle çeviride, "*Caucasian races*" karşılığının "*Kafkas ırkları"* yerine "*Avrupalı beyaz ırklar*"olarak adlandırılmasının daha doğru olduğu düşünülmüştür.Çeviri,Çengel,M.N.,2021 tarafından yapılmıştır.Çengel;Ege Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Emekli Öğretim Görevlisi ve Britanya Reuters Ajansı Ankara Eski Temsilcisidir.

[32] Yalçın, S.,2019. https://odatv4.com/darwin-turkler-hakkinda-ne-dusunuyordu-1503091200.html

Papalar

Papa II. Urban

Urban II. (d.1088-ö.1099) Haçlı seferlerinin kurucusudur[33].Aslında Haçlı Seferlerinin temelinde, yoksul Batı'nın, Doğu'nun göreceli zenginliğinin yağmalanması düşünce yatmaktadır. Bir başka deyişle konu ekonomi-politiktir. Ancak dönemsel olarak bunun din motifiyle süslenmesine gereksinme duyulacaktır. Selçuklu Türklerinin üzerine yürüyen Haçlı Ordusu, Anadolu üzerinden Suriye'ye geçmiş, yol boyunca her tarafı talan etmiştir. Kudüs'e kadar 100.000 (yüzbin) müslümanı insafsızca öldürmek gibi insanlık aleminin en korkunç katliâmının yapıldığı bildirilmektedir. Haçlı Seferleri siyasi bir varlık olarak ta papalığı güçlendirmiştir[34],[35],[36].

Diğer Papalar

Urban II'den sonra gelen bütün papalar da Türk Müslüman düşmanlığını öne çıkararak Haçlı Seferlerini örgütlemişlerdir. Papalığın kuruluşundan bugüne kadar, Türk-Müslüman milletlere en küçük bir sempati ve en basit bir insanlık duygusu gösteren tek bir papa çıkmadığı bilinmektedir. Bunlara arasında öne çıkan kimileri şunlardır[37].

Nicholas

Nicholas,1453'de Türklerin İstanbul'un kuşatılması sırasında karşı saldırı için Hıristiyanlık dünyasından kuvvetleri örgütlemiştir. Doğu sularına yelken açması için üç kadırgayı görevlendirmiş ve ayrıca beş kadırga daha sipariş verdiği bilinmektedir. Nicholas, bütün Hıristiyanların Türklere karşı bir Haçlı Seferine katılmalarını zorunlu gören bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiride "II. *Mehmet'ten İsa'nın kilisesinin en zalim düşmanı, babası şeytan gibi hem bedenleri hem de ruhları yutmaya çalışan şeytanın oğlu, cehennem azabının oğlu, ölümün oğlu; Hıristiyanların kanını*

---

33 https://www.britannica.com/biography/Urban-II
34 Demirkent, I., 2011.Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri.Tarih Dergisi, s. 65 vd.
35 Krey, A.C., 1948.Urban's Crusade Success or Failure. The American Historical Review, (53 /1948), s. 235-250.
36 Maalouf, A.,2016. Arapların Gözünden Haçlı Seferleri.Yapı Kredi Yayınları.İstanbul
37 https://dintahripcileri.com/islam-turk-dusmani-papalar/

akıtmak suretiyle susuzluğu hiç doymayan kuduz bir hayvan gibi yerinden doğrulmuştur" ifadelerini kullanmıştı[38].

Callixtus III

Callixtus III., 1456'daTürk ve Müslüman düşmanlığının unutulmaması için "papal *bull*"[39]olarak adlandırılan bir papalık kararnamesi ile kilise çanlarının öğleden sonra çalmasını emretmişti. Bu emir, Avrupa kiliselerinin pek çoğunda hala uygulanmaktadır.

Puis V.

Puis V., Osmanlının büyük kayıp verdiği "*İnebahtı Deniz Savaşı*" anısına, Katolik dua takvimine bir gün koydurmuştur. Bu dua, *"Tesbih Yortusu*"nda hala kutlanmaktadır.

Clement XI

Clement XI., "*En büyük ve en başarılı Türk düşmanlarından biri*" diye övülür.

Francis ya da Francesco

Özgün adı Jorge Mario Bergoglio (d.1915-) olan günümüz papasıdır. 1915 olaylarının 100. yılı nedeniyle Vatikan'da düzenlenen ayinde, Sözde Ermeni Soykırımı'nı "*soykırım*" diyen Papa Francesco, Avrupa Parlamentosu'na da bu konuda yönlendirmiş bulunmaktadır. Papa Francesco, Buenos Aires Başpiskoposu olduğu dönemde de Türklerin Ermenilere karşı "*soykırım"* yaptığını ileri sürmüştü [40].

Hristiyan Din Adamları

Johann Faber

Johann Faber (d.1478-ö. 1541) Viyana piskoposudur[41]. 1400'lerin ortalarında Türklere karşı Avrupa'nın her yerinde Katolik dini törenler düzenlenmiştir. Bu dini törenlerde*; "Türklere karşı bir zaferin sadece*

---

[38] Frazee, C. A. / Çev. M. Şahin. İstanbul'un Fethinden Sonra Osmanlıların Kazanımları Ve Katoliklerin Tepkisi. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1844 12s.216

[39] "Papalık kararnamesi ya da fetvası" olarak Türkçe karşıtı olan "papal bull", Katolik Kilisesi'nin bir papası tarafından çıkarılan bir tür kamu kararnamesi ya da tüzüktür. Adını, kimliğini doğrulamak için geleneksel olarak sona eklenen kurşun mühürden alır (Bakınız: https://en.wikipedia.org/wiki/Papal_bull)

[40] https://www.tarihistan.org/papa-isaret-etti-turk-dusmanlari-devrede/8615/

[41] https://www.britannica.com/biography/ Johann-Faber

Tanrı'nın yardımıyla kazanılabileceği ve bu yüzden Hristiyan aleminin Türklerin zalimliğine karşı direncini yitirmemesi" yönünde iletiler verilmiştir. Faber, şöyle demiştir:"*Dünyada yaş ve cinsiyet ayırımı yapmadan çocuk yaşlı herkesi kesen, hatta ana rahmindeki bebeği bile katleden Türkler kadar acımasız ve kaba bir ırk yoktur.*" [42].

Johannes Bessarion

Johannes Bessarion (d.1403/8-ö.1472), bir Roma Katolik kardinal piskoposu ve Konstantinopolis'in ünvanlı Latin Patriği'dir[43]. Yaşamının sonuna kadar kaleme aldığı yazılarıyla, Türklere karşı büyük bir haçlı seferinin düzenlenmesi ve İstanbul'un geri alınması düşüncesi Bessarion'un hayatının merkezinde olmuştur. [44].

Martin Luther

Alman Papaz Martin Luther (d.1483-ö.1576)[45], Ortaçağ düşüncesine karşı çıkarak dinde reform hareketini başlatan kişi diye tanıtılmıştır. Hıristiyanlık dinini feodal egemenliğin bir aracı olmaktan çıkararak kentsoyluluğun (burjuvazinin) egemenlik aracı haline getirmeye çalışmıştır.

Ancak, Türk karşıtlığını düşünce ve eyleminin temeline yerleştirerek dizgeleştiren Batılıların öncülerinden biri de olmuştur. Martin Luther'in Türklere yönelik yargıları zaman zaman değişmekle birlikte şöyledir: *"Türkler, Tanrı'nın öfkeli kırbacı, yakıp yıkan Şeytan'ın uşağıdır. Onları yenmek için önce efendisi Şeytan'ı yenmek ve Türkleri tek başına bırakmak gerekir. Türk'ün tanrısı olan Şeytan'ı yenmeden Türk'ü yenmek, kolay olmayacaktır. Şeytan ise bir ruhtur; topla, tüfekle, at ve insanla yenilmez... Bir Türkü öldüren vicdan azabı duymamalı, tersine Hıristiyanlığın düşmanını yok ettiği için vicdanı rahatlamalıdır... Eğer Samson gibi güçlü olsaydım, çaresini bulur hergün bir Türk öldürürdüm...*",

"*Tanrı Türkleri, Hıristiyanlar' a ceza versin, onları yola getirsin diye gönderdi. Bunun için onlara karşı savaşmak mümkün değildir, buna boyun eğip, sabretmek gerek. Fakat Tanrı ilerde, onların (Hıristiyanların) çektikleri*

---

[42] Turkey, Sweden and the EU Experiences and Expectations", Report by the Swedish Institute for European Policy Studies, Nisan 2006, s.

[43] https://www.britannica.com/biography/ Johannes- Bessarion

[44] Aliyazıcıoğlu Z. İ.,2018. Papalık Hizmetinde Kardinal Bessarion'un Türklere Karşı Haçlı Seferi ÇAĞRISI Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII / 2, 2018, s 399-427, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/607175

[45] https://www.britannica.com/ topic/The-Life-and-Letters-of-Martin-Luther

cezayı kâfi görecek ve Türkleri geri çekecektir. Türklerin hiçbir zaman bütün Avrupa'yı ele geçirecekleri düşünülmemiştir.", "Türk İmparatoru da Tanrı tarafından gönderilmiştir. Kötü bir İktidar da olsa ona itaat edip katlanmak gerekir.",[46], [47].

"Vermahnung zum Gebet wider den Türken': Türklere Karşı Duaya Çağrı" eserinde de özellikle Hıristiyan dünyasının günahlarının çokluğundan yakınır. Tanrı'nın bu sebepten insanların dualarını işitmemesi endişesini dile getirmesine rağmen Papa'nın ve Türklerin sonunun yaklaşması ümidini yitirmeyerek, insanların duaya devam etmeleri gerektiğini vurgular.*'Mahşer günü uzakta olamaz ve Türkler de tıpkı Papa gibi sonlarına yaklaşmış olur... Bundan hiç şüphem yoktur.'*der.

Oryantalist ve Filhellenist Yazar, Oyun Yazarı ve Şairler

Batıda, Türk karşıtlığını dile getiren çok sayıda Oryantalist ve Filhellenist Yazar, Oyun Yazarı ve Şair vardır. Bunlar arasında; György Dozsa, Pierre de Ronsard, William Shakespeare, George Gordon Byron, Victor Hugo, Edgar Allan Poe, Gustave Flaubert, Miguele de Cervantes, Jean Paul Sartre, Nikos Kazancakis, Dido Sotiriyu ve İlias Venesiz gibi adlar akla gelmektedir.

György Dozsa

Osmanlı 'ya esir düşen Macaristanlı György Dozsa'nı anıları, Balivet; M., tarafından "*Türkler (Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme)"* adıyla kaleme alınmıştır. Kitap, Batı'da Türk Korkusu'nu yansıtan çok sayıda yayından birisidir[48] .

Dozsa'ya göre; Batının günahlarından arınması için acımasız Türkler gönderilmiştir; kıyamet kapıdadır ve Türkler de Deccal''ın hizmetindedir. Balivet, Dozsa'nın Türklere hayranlık duyduğunu da belirtir ve yüzyıllardır Türklerle ilgili korku ve hayranlık duyguları arasında gidip gelen Batı'nın ruh halinin Dozsa'nın kişiliğinde ete kemiğe büründüğünü yazar.

Pierre De Ronsard

---

46 Koloğlu, O.,2019. Prusya'dan Enverland'a ve Günümüze Türk-Alman Tarihi.Tarihçi Kitabevi

47 Tanyu, H., 1981.Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9752.pdf s.157-158

48 Balivet; M., György Dozsa Türkler (Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme). Bilge Kültür Sanat Yayınları

Pierre de Ronsard (d.1524-ö.1585), 16.yüzyıl Fransa'sında La Brigade adlı şiir akımını başlatan önemli bir şairdir[49]**.** Şairin görevinin, "*halklara ve krallara yol göstermek*" olduğunu söyleyen Ronsard bu yolu, benzerlerinde olduğu gibi, "*yeni bir Yunan miti-düş gücüne göre biçim değiştiren düşünce*" yaratmaya çalışarak sürekli Türk karşıtlığı olarak göstermiştir [50]**.**

Bir şiirinde şunları söyler: "*Bütün bilimlerin ve felsefenin anası, besleyicisi bu büyük şanlı uygarlığın (Yunanistan), böylesine barbar bir milletin (Türklerin) eline düşmesi ne kötü bir talihsizliktir!... Ah! Ne söyleyebilirim ki!... Ah! Olayların sürekli değişimi!... Ah! Işık saçan, asil yüce varlık şimdi karanlıklar içinde kör edilmiş."* [51]**.**

William Shakespeare

William Shakespeare (d.1564-ö.1616), oyunları ve şiirlerinde insanlık durumlarını kaleme alan bir yazar olarak bilinir[52] **.**

Shakespeare'in Türkler konusunda yaklaşımları çağdaşlarından farklı değildir. Önemli oyunlarından birisi olan "*Othello"'da* Othello *"uğursuz, iftiracı* ve *başı sarıklı, çok zararlı Türk"* diye tanımlanmaktadır.

Oyunda Türk'e dönen Mağripli [53] Othello, doğru yoldan tekrar günaha döndüğü için *"iki kere*" lanetlenmiştir. İslam İmparatorluğu'na karşı bir Haçlı Seferi'ne komuta etmesi için gönderilmiş, *"Türk'e dönmüş*" ve içteki düşman haline gelmiştir. Venedik Devleti'ni "*karalamış"*, Avrupalılar'ın korkunç hayali olan İslami öteki'ye dönüşmüştür: Othello çirkin bir klişe olmuştur [54]**.**

Bununla birlikte Othello'nun Türkçe'ye yapılmış olan çevirisinde *"Are we turned Turks*" kısmının "*Kendimizin düşmanı olduk da"* ve de "*Where a malignant and a turbaned Turk*" dizesinin, "*Rastlamıştım zorbalık eden bir*

---

[49] https://www.britannica.com/biography/ Pierre de- Ronsard
[50] Heath, M.J., Crusading Commonplaces: La Nove Lucinge and Rhetoric Against the Turks.Genevre, Droz, s.31
[51] Heath, M.J., "a.g.e, s.31
[52] https://www.britannica.com/biography/ William- Shakespeare
[53] "*Mağrip",* Arapça kökenli bir sözcüktür. Tarihte, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi sırasında İber Yarımadası, Malta ve Sicilya'yı da içerirdi. Günümüzde ise Mağrip, dar manada Tunus, Cezayir, Fas ve Batı Sahra'yı kapsamaktadır.
[54]Vitkus,D.J., Othello'da Türkleşme Olgusu: Mağripli'nin Dönüşümü Ve Lanetlenişi.çeviri: Burç İdem Dinçel,https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172561,s.105-144

*sarıklıya"*şeklinde olduğu görülmektedir[55].Anılan çeviride,"*Türk*" sözcüğünün kullanılmaması, Shakespeare'in Türk okuyucusu nezdinde Türk Düşmanı olduğunun örtülmesi isteğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Shakespeare'in "*Othello"* oyunu dışındaki "*Onikinci Gece", "Kuru Gürültü", "Hırçın Kız"* ve "*Yeter ki Sonu İyi Bitsin*"'i de içine alan oyunlarındaki aksiyonlar da Türkler'in belirsiz tehdidi üzerine kurgulanmıştır. Anılan oyunlarda sahne üzerinde görülmeyen bu güç; korsanlık, tutsaklık ve savaş kavramlarıyla birleştirilmiştir [56].

Moliere

Moliére, (d.1622-ö.1673) klasizim akımının komedi türünde en büyük sanatçısıdır[57].

Dönemin diğer sanatçıları gibi Molier'de de oryantalizm ve Türk karşıtlığı yansımaları söz konusudur. Örneğin," *Kibarlık Budalası*" adlı oyun bunlardan birisidir [58].

Öyküsü kısaca şudur:4.Mehmet'in elçisi olarak Paris'e gelen ve görkemli bir törenle karşılanan Süleyman Ağa Fransız sarayının ihtişamına beklenen ilgiyi göstermeyince,14. Louis bu ilgisizliğin intikamını almak için, Molière'e "*Türkleri küçük düşürücü*" bir oyun sipariş eder ve "Kibarlık Budalası" bu amaçla kaleme alınır. Özgün kitabın kapağında da kavuklu Türkler, gülünç olarak resimlenmekteydi.

Oyunun kahramanlarından birisi olan görgüsüz zengin Mr. Jourdain, yüksek sosyeteye girebilmek için Büyük Türk Müftüsü Mamamuşi kılığında düşüp kalkarak şaklabanlık yapıyor ve mumlar dikili bir kavuk taşıyordu [59]. Kibarlık Budalası ilk kez 14 Ekim 1670'te Chambord'da, aynı yıl 28 Kasım'da ise, sarayda kralın huzurunda oynanmıştır.

George Gordon Byron

George Gordon Byron (d.1788-ö.1824), Avrupa'da romantik akımın öncülerinden biri olarak bilinen şair ve hicivcidir. Batı'da "*neşe, hoşgörü ve*

---

55 Shakespeare, W., 1994.Othello. Çeviren: Özdemir Nutku, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, s.83
56 Vitkus, D.J., a.g.e
57 https://www.britannica.com/biography/Moliere-French-dramatist
58 Molier, 2016.Kibarlık Budalası (Çeviri; Berna Güven)İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
59 http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mine-g-kirikkanat/buyuk-mamamusi-jacques-chirac-737045/

özgürlüğün ozanı" olarak tanımlanan Byron , Türk düşmanlığını besleyen şairlerden de birisi olmuştur [60].

Byron'nın Türklere bakış açısı konusunda Türkiye'de de çelişkili yaklaşımlar olduğu söylenebilir. Örneğin; Byron'nın Türk Düşmanlığını bugün varolan milliyetçiliğin ürettiği bir mit olduğunu, 1800'lerin romantik akımıyla birlikte düşünülmesi gerektiğini bildirenler de vardır [61],[62].Bu kapsamda Byron'nın ele aldığı temalar ve kurguladığı tiplerle Batı dünyasının o zamana kadar azımsadığı/küçümsediği Doğu'nun gerçek değerlerini ve güzelliklerini ele aldığı ve bu durumun Batı dünyasında hem ahlaki hem mertlik düzeyinde bir tartışmayı başlattığı da bildirilmektedir[63].

Bu koruyucu yaklaşımlara karşılık, Byron'ın "*Childe Harold*" ve "*Turkish Tales: Türk Hikayeleri* "adlı yapıtlarıyla; Türklerin zalim, Yunanlılar mazlum olarak gösterildiği de belirtilmekte ve anılan yapıtlarla, Avrupa'da Yunan hayranlığını başlattığı bilinmektedir.

Byron, Yunan milli şairi Rigas'tan geri kalmayacak şekilde, Yunan melali, Yunan nostaljisi ve Yunan Megal-i İdeası için şiirler yazarak Avrupa'da Yunan Bağımsızlık Savaşı için sempati yaratmıştı.

Byron, Türk karşıtlığını neredeyse bir yaşam biçimi durumuna getirmişti. Karşıtlığını yalnızca yapıtlarına değil, sahip olduğu büyük serveti kullanarak eylemlerine de yansıtıyordu. Byron'un özlediği diyar, şiirlerinde dile getirdiği Yunan tanrıların ve tanrıçaların bulunduğu, Antik Yunan eserlerinin yanı başında sadece Yunanlıların yaşamasını istediği topraklardı.

Türklere karşı savaşan Rum çeteleri arasındaki ayrılıkları gidermek ve onları tek bir çatı altında toplamak için Yunanistan'a gelmiş ve 1824 yılında burada ölmüştü[64] .

Victor Hugo

---

60 https://www.britannica.com/biography/Lord-Byron-poet
61 https://eksisozluk.com/lord-byron--144065?p=6
62 https://cemilkarakullukcu.wordpress.com/2015/07/31/bilinmeyen-yasamlar-lord-byron/
63 Gülderen-Krasnıqı, S., S. Okumuş, A Study Of Lord Byron's The Turkısh Tales In Terms Of Orıentalısm Oryantalizm Açısından Lord Byron'un Türk Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme.Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt / Sayı XLIX
64 https://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Byron

Victor Hugo *(d.1802-ö.1885) Fransız şair, romancı ve oyun yazarıdır. Yurt dışında "Notre-Dame de Paris ,1831" ve "Sefiller: Les Misérables ,1862"* gibi romanlarıyla daha çok tanınır [65].

Victor Hugo, Yunanistan'ın bağımsızlığa kavuşmasında önemli rol oynamış bir Yunan dostu olarak da bilinir. Hugo'nun özellikle "*Doğulular: Les Orientales"* adlı yapıtının, evrenselci yaklaşımının tersine, Filhelenist, dolayısıyla da Türk karşıtı imgelerle dolu olduğu gözlemlenmektedir[66]**.** 1829'da *yayınlanan "Doğulular* "adli kitabındaki iki şiir; *"Çocuk"* ve "*Navarin* "şiirleri bunun kanıtlarından kimileridir.

Hugo'un "*Çocuk "*adlı şiiri şöyledir [67]:

"*Çocuk Türkler geçtiler, arkalarında harabe ve matem bırakarak/ Sakız (chio), şarapların adası, artık kararmış bir taş yığınından fazlası değil/…/ Her yer çöle dönmüş. Ama hayır. Kararmış duvarın yanında/ Mavi gözlü bir çocuk, Yunan çocuk, yalnız başına oturmakta, / Aşağılanmış, boynunu bükmüş halde/…. / Ne istersin? Sana ne vermeliyiz çocuk? / Neşeni geri döndürmek ve seni mutlu etmek için? / "Arkadaşım" dedi mavi gözlü Yunan çocuk/ "Ben kurşun ve barut istiyorum."*

Hugo'nun Navarin Savaşı [68]'ndan sonra kaleme aldığı "*Navarin"*şiiri de yine Türk karşıtlığında doruk noktalarından birisidir. Hugo, Navarin uzun şiiri, 7 bölüm halinde kaleme alınmıştır [69]**.**

Kula, Hugo'nın "*Navarin*" adlı şiirini şöyle özetler; "*Çadırlar, yelkenler, türbanlar, gemi direkleri hepsi kırılmış", Yarımay' yenilmiştir. Yunan komutan 'Kahraman Kanaris', "gemisi, adamları ve faresiyle Kapudan Paşa'yı" alt etmiş, "Hellas'ın" öcünü almış ve cellâdın erkini kırmıştır. "Hellas özgürdür artık!" diyen Hugo'nun betimlemesiyle, "Avrupa bir söz söyledi,*

---

65 https://www.britannica.com/biography/Victor-Hugo

66Kula, O., B.,2020. Hellas özgürdür artık! https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hellas-ozgurdur-artik-onur-bilge-kulanin-yazisi-1802589.s.16

67 https://milliedebiyat.com/index.php/edebiturler/siir/mavi-gozlu-yunan-cocugu

68Örenç, A.F., 2009.Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması.Tarih Dergisi, Sayı:46, İstanbul, s.37-44. Navarin Savaşı, Rus, Birleşik Krallık ve Fransız ortak donanmasının, Navarin limanında demirli bulunan Osmanlı donanmasını bir baskınla yakmaları olayıdır. Baskın sonucu, Osmanlı donanmasının zayiatı, Mısır gemileri ile birlikte, 57 gemi ve 6.000 denizciyi bulmuştur.

69 Yılmaz, D., 2008.Navarin'de Osmanlı Donanmasının Müttefik Devletler Tarafından Yakılması (1827) Olayı Karşısısında Fransız Edibi Victor Hugo'nun Tutumu Ve "Navarin" Başlıklı Şiiri. Selçuk Üniversitesi-Konya / Türkiye http://www.durmusyilmaz.com/icerikoku.asp?ids=194

/Param parça etti zalimliği." Hugo, Hellas'ın özgürleşmesini Fransa'nın savaşa katılmasına bağlar: "Fransa savaşırsa, dönmek zorundadır senin yazgın/ Fransa'nın öç alan elleri/Güvenilirdir/ Hellas, sevin, iyisin! / Kucaklasın Byron'ın ve Homer'in ülkesi/ Şarkılarıyla bacısını, anasını ve bizi/ Çok güzeldin, derin acılar çektin." [70].

Hugo, 1876 yılında Osmanlı yönetimine karşı Sırp ayaklanmasında da büyük bir istek ve coşkuyla Sırpların yanında yer alır. Türklerin uyguladığı baskı ve şiddete karşı çıkar ve tam bir "*özgürlük savaşçısı*!" olur.

Edgar Allan Poe

Edgar Allan Poe (d.1809-ö.1849) Amerikalı şair, yazar, editör ve edebiyat eleştirmenidir[71]. Amerikan edebiyatında Romantizm akımının önemli figürlerinden biri olmasının yanı sıra ülkesinde kısa öykünün ilk yazarlarından sayılır.

O da Byron'dan etkilenerek Türk Karşıtı duygularıyla Türk-Yunan savaşına gönüllü olarak katılmış, ancak ölmeden ülkesine dönmüştü.

Gustave Flaubert

Gustave Flaubert (d.1821-ö.1880), Fransız romancıdır. Edebiyat eleştirmenleri tarafından günümüz romanının kurucusu kabul edilir[72].

1851'de İstanbul'da kısa bir süre kalan Gustave Flaubert, kahramanına ilk cinsel deneyimini, sahibi Müslüman bir kadın olan *"Türk Evi: Hez la Turque/genelevde*" yaşadığını anlatıyordu [73].

Miguele de Cervantes

Miguel de Cervantes Saavedra (d.1547-ö.1616), İspanyol romancı, şair ve oyun yazarıdır. Modern Avrupa'nın ilk romanı olarak kabul edilen Don Kişot, Batı edebiyatının klasikleri arasında yer alır ve bugüne kadar yazılmış en iyi kurgusal eserlerden biri sayılır[74].

---

[70] Kula, O.B.,2020. a.g.e., s.16
[71] https://www.britannica.com/biography/ Edgar Allan-Poe
[72] https://www.britannica.com/biography/ Gustave-Flaubert
[73] Oğuz, B.,2011. Gustave Flaubert'in İstanbul Destinasyonu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8), 43-56. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34720/383860
[74] https://www.britannica.com/biography/ Miguele de-Cervantes

Cervantes, İnebahtı, Navarin ve Modon'da Türklere karşı savaşırken yaralanarak sol elini kullanamaz olmuş ve yaşamının beş yılını Türk esiri olarak Cezayir'de sürgünde geçirmişti.

Cervantes'in Türkler konusunda kafası karışıktı. Kimi eserlerinde Türklerin hoşgörüsünü överken, kimilerinde de zalim olduklarını da yazmaktadır. Örneğin Cezayir'deki esaretten döner dönmez kaleme aldığı ilk tiyatro eseri olan Trato de Argel'de; "*adil, ideal, huzurlu, insancıl ve uygar bir toplumun olanaksızlığının nedeni "ötekiler", yani "Türkler"*dir[75],[76].

Jean Paul Sartre

Jean Paul Sartre(d.1905-ö.1980),20.yüzyılın düşünce dünyasına damgasını vuran yazarlardan biridir [77].O'nun bile entelektüel ve evrensel kimliğini bir kenara bırakarak ya da bilinç altında Türkler karşı Avrupalı olduğu için yer etmiş basmakalıp düşüncelerini yapıtlarına yansıttığı gözlemlenmektedir [78].

Örneğin, *"Özgürlük Yolları"* adlı üçlemesinin birinci cildi "*Akıl Çağı*" romanında Sartre, ön plana çıkardığı roman kişisi Daniel aracığıyla, İstanbul ve İstanbul yakınlarında geçtiği inanılan bir olaya göndermede bulunur ve şöyle yazar: *"(...) Daniel, İstanbul köpeklerini düşündü: Onları sokaklardan toplayıp çuvallara, küfelere doldurmuşlar, sonra ıssız bir adaya bırakmışlardı. Birbirlerini parçalayıp yemişlerdi. Engin denizde rüzgâr ara sıra onların ulumalarını denizcilerin kulaklarına dek iletiyordu: "Oraya konulması gereken köpekler değildi*."[79].

Yine aynı romanda Sartre'nin Daniel'in sahibi olduğu kedileri Seine nehrine atıp boğmayı amaçladığı bir bölümde, kedilerin boğulmamak için çırpınmış olacakları düşüncesine bağlantı kurarak sözü yeniden İstanbul'a ve Türklere taşıdığı görülür:

---

[75] Castano, E. S. İspanyol Edebiyatı Altın Çağı'nda Türk İmajı ve Duyum Edebiyatı. (Çeviri) Kübra Sarı Seo Lecoq. http://dergipark.gov.tr/fsmia - http://dergi.fsm.edu.tr

[76]Önal, E., Cervantes'in Türklere Esir Düşmesi Ve Esaretinin Eserlerine Yansıması. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10575.pdf

[77] https://www.britannica.com/biography/ Jean Paul-Sartre

[78]Atalay, İ., Avrupa'da Türklere Karşı Önyargıların Tarihsel Gelişimi Ve Bunların Yazınsal Yapıtlarda Yansıması, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32083 s.47-48

[79] Sartre, J.P.,1994. Akıl Çağı, Çev.: Samih Tiryakioğlu, Oda Yayınları, İstanbul, s. 110

"(…) *Aklına İstanbul geldi yine: Kocalarını aldatan kadınları sudan korkan kedilerle bir çuvala koyup Boğazda denize atarlarmış*."[80].

Özetle anılan göndermelerle Sartre'in de belki de bilinçaltında olsa bile bir Avrupalı olarak Türkleri sanki sadist duygulara sahip, köpeklerin bu şekilde birbirlerini öldürmelerinden zevk alan bir halk olarak görmekte olduğu söylenebilir [81].

Nikos Kazancakis

Nikos Kazancakis (d. 1883- ö. 1957) Yunan yazar, şair, siyasetçi ve filozofudur. Şöhretine, 1964 yılında gösterime girmiş olan Michael Cacoyannis'in yönetmiş olduğu Zorba adlı sinema filmiyle kavuşmuştur. Bu film, aynı adı taşıyan kendi kitabından uyarlanmıştı[82].

Eserlerinde Osmanlının (Türk) ve onu temsil eden çoğu kavramın, boyunduruğundan çıkılması gereken düşman bir öge olarak ele alındığı görülmektedir. Örneğin; "*Kaptan Mihalis*" adlı kitabında Girit'in bağımsızlığı, Yunanlıların "*Turkokratia'ya: Türk egemenliği*" karşı verdiği şanlı direniş ve mücadeledir. Üstelik bu anlatıda, Hıristiyanlık anlatısının en önemli ögesi olan İsa'nın geçmişte çarmıha gerilmesi, günahlarından arınması ve yeniden dirilmesi egemen bir metafora dönüşür. Türkler için şu ifadelere rastlanır*;" Oda gübre ve bitki kokuyordu… Kaptan Mihal başı öne eğik, bu Türk havasını belli belirsiz bir tiksintiyle soluyordu. "Ne işim var burada benim?"* diye geçirdi aklından. "*Türklük kokuyor."*[83], *"… Şalvarlı adam karşılık verdi: "Osmanlı cesetleri iyi gübre olur*."[84]. "*El Greco'ya Mektuplar*" adlı kitabında yaptığı *"içimizdeki ve dışımızdaki Türkler*" tanımlamasında "*Öteki Türk*", kendisini gösterir[85].Kazancakis'e göre Türklerle savaşmak, ötekiyle savaşmak demektir[86].

Kazancakis'in Türk karşıtlığının dönemlere göre değişim gösterdiği de gözlemlenir. Bu kapsamda Türklük yerine Türk olduğunda Kazancakis'in bakış açısının değiştiği ve yumuşadığı, örneğin ağalık kavramı, kısmen ötekileştirilirken "*Baba"* unvanı olan Türklerin ise

---

80 Sartre, J.P.,1994. a.g.e., s116
81 Atalay, İ., a.g.e., s.48
82 https://www.britannica.com/biography/Nikos-Kazantzakis
83 Kazancakis, N.,1993. Kaptan Mihalis. çev: Nevzat Hatko. İstanbul: Can Yayınları.s.19
84 Kazancakis, N.,1993). a.g.e., s.448
85 Kazancakis, N. ,1967. El Greco'ya Mektuplar.İstanbul, Can Yayınları
86 Kazancakis, N.,1965. Report to Greco. New Yord: Simon ve Schuster

ağırbaşlı ve toplumca kabul gören kişiler oldukları bildirilmektedir[87]. Kazancakis'in deyişiyle, onlar da "*Anadolu'daki köylerinde karıları, çocukları, tarlaları olan, mevsimi gelince bağlarını çapalayan"* insanlardır.

Dido Sotiriyu

Dido Sotiriyu (d.1909-ö.2004) Yunan yazarıdır. Sotiriyu, özellikle ülkesinde kadın hakları mücadelesinde ön saflarda yer almış bir yazar olarak bilinir[88].

Türkçeye "*Benden Selam Söyle Anadoluya* "romanının gerçek adı "*Kanlı Topraklar: Matomena Homata*"dır. "*Kanlı Topraklar*"'da Türklerin katliamcı, hatta ırz düşmanı olduğu, 40 bin Rum'u Manisa'ya getirerek kestiği konusunda ifadeleri vardır[89],[90].

Kimilerince romanının sonunda Sotiriyu'nun "*Anayurduma selam söyle benden, Kör Mehmet'in damadı! Benden selam söyle Anadolu'ya… Toprağını kanla suladık diye bize garezlenmesin… Ve kardeşi kardeşe kırdıran cellatların Allah bin belasını versin!"* sözleriyle emperyalizme gönderme yaptığı için bu romanın Türk düşmanı olmadığı gibi yorumlara rastlanır.

"Türk, Ben ve Arap Çocuğu: Tolka Matoula" romanında da Sotiriyu'nun Kanlı Topraklar'da olduğu üzere Türklerle ilişkili imgeler, kafa karıştırıcı tanımlar ve istemsiz olumsuzluklar vardır.

İlias Venesiz

İlias Venezis(d.1904-ö.1973) önemli bir Yunan romancısı olan Elias Mellos'un takma adıdır[91].Venesiz "*Rüzgâr Ülkesi*" romanında İzmir'den kaçışını ve geçmiş zaman özlemini Türk metaforu üzerinden anlatmaktadır.

İvo Andriç

İvo Andriç (d.1892-ö. 1975), Nobel Edebiyat Ödülü'ne sahip Bosna'lı bir yazardır[92]. Türkçede, Sokullu Mehmet Paşa'nın Vişegrad'da yaptırdığı

87Uysal,B., 2012. Yunan Nesrinde Türklük, Müslümanlık ve Türk Kültürü Algısı: Kazancakis Örneği http://isamveri.org/pdfdrg/D03437/2012_5/2012_5_Uysalb.pdf,s.165

88 https://www.tr.wikipedia.org/wiki/ Dido_Sotiriyu

89 Sotiriyo, D., 2000. Benden Selam Söyle Anadolu'ya Anadolu'ya (Yunancası: "Kanlı Topraklar: Matomena Homata". İstanbul, Can Yayınevi

90 Üstelik bu roman Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü'nü almıştı.

91 www.https://tr.wikipedia.org/wiki/ İlias_Venesiz

92 https://tr.wikipedia.org/wiki/Ivo_Andriç

köprü ve çevresindeki yaşamlar üzerine yazdığı "*Drina Köprüsü*" en bilinen romanıdır.

Romanda Türk zulmünün en tipik göstergesi olarak köprünün inşası sırasında kazığa geçirilen bir kişinin dramı en çıplak bir şeklide anlatılmıştır[93].

Oryantalist ve Filhellenist Sanatçılar

Türk Karşıtlığın besleyen oryantalist resim ve müzik insanı gibi sanatçıların çoğu hayatlarında hiç Türk görmemişler, hayali tablolar ve besteler yapmışlardı. Sanat eserlerinde Türk vahşeti olarak çokluk harem, odalık, çokeşlilik ve genelev gibi konuları işlemişlerdir. Onlara göre fantezilerinin merkezi Doğu ya da Türkiye, daha doğrusu Osmanlı Türkiyesi idi.

Ressamlar

Andrea Magtegna

Andrew Magtegna (d.1431?- ö.1506), resimlerinde Türklere yer veren ilk İtalyan ressamdır [94].Resimlerinin eserlerin en görkemlisi, Medici ailesinden Floransa Grandükü II. Ferdinand'ın başında sarıkla Türk giysileriyle poz vermiş tablosuydu.

Albrecht Dürer

Albrecht Dürer (d.1471-ö.1528) Alman ressam, matematikçi ve matbaacıdır[95] . Dürer'in çizdiği "*Türk Hükümdar*" adlı gravür, Avrupa'da oluşmaya başlayan "despot" imgesinin bir göstergesiydi.

Victor Eugène Delacroix

Victor Eugène Delacroix (d.1798-ö.1863)'ın 19.yüzyılın Oryantalist sanatçıları arasında önemli bir yeri vardır. Türkiye topraklarında bulunmamış olmasına karşın resimlerinde Osmanlı figürlerine ve Osmanlılar'a ilişkin temaları ağırlıklı olarak işlenmiştir**"**. Örneğin; "*Sakız Adası Katliamı*" adlı resminde olduğu üzere, Mora'da Yunanları öldüren Türkler'in vahşi uygulamalarını(!)işleyen tablolar da yapıyordu. Delacroix'nın, Yunanlı *"Chio'nun Öldürülmesi"* tablosu o dönemde çok

---

[93] Andriç, İ., 2019.Drina Köprüsü.Çevirenler: H.A. Ediz, N. Müstakimoğlu. İletişim, İstanbul, s.47-56

[94] https://www.nationalgallery.org.uk/artists/andrea-mantegna

[95] https://www.britannica.com/biography/Albrecht-Durer-German-artist

ünlenmişti. Oysa, Mora'da, Batı kışkırtmasıyla ayaklanan Yunanlılar, sıradışı bir vahşet uygulamış ve binlerce Türkü katletmişlerdi [96].

Theodoros Vryzakis

Theodoros Vryzakis (d.1819-1878), Yunan Bağımsızlık Savaşı ile ilgili olarak yapmış olduğu resimlerinde, bir yandan Osmanlıya karşı ayaklanan Yunanların direnişini, bir yandan da Türklerin barbarlığı ve acımazlığını yansıdır. Başlıca eserleri arasında; *"Aya Lavra'da Yemin", "Mesolongi'nin Saldırısı", "Teselli", "Missolonghi'de Lord Byron'ın Kabulü", "Georgios Karaiskakis Kampı" ve "Minnettar Hellas*" gibi resimleri sayılabilir [97].

Pierre Auguste Renoir

Pierre Renoir (d.1841-ö.1919) izlenimcilik akımının başta gelenlerinden Fransız ressamdır[98]."*Harem*" adlı tablosunda Türk genelevine göndermelerde bulunur. Aslında o dönemde genelev işleten bir Türk kadını bir fantaziden öteye gitmeyen bir durumdur.

Müzik İnsanları

Gioachino Rossini

Gioachino Rossini (d.1792-ö.1868) Türkleri konu alan dört opera eseri yazmıştır. En bilineni Fatih Sultan Mehmed üzerine yazdığı II. Mehmet Operası "*İtalyanca adı ile Maometto II ya da Maometto secondo/ Maometto II"* idi. Operada II. Mehmet ile Venedik Cumhuriyeti egemenliğindekİ Eğriboz Kuşatması sırasında (1470) âşık olduğu Bizanslı Anna'nın hikâyesini anlatmaktadır. Gerçek kimliğini bilmeden II. Mehmet'e aşkının karşılığını veren Venedikli Anna, daha sonra aşk ile yurt sevgisi arasında gidip gelir; çelişkiler yumağı içinde debelenir. Maometto II, Türklerle ilgili operalar içinde en önemlilerinden biri kabul edilir[99], [100],[101].

Ancak daha sonra 1826'da Yunan bağımsızlığından etkilenen Rossini'nin bu esere üçüncü bir perde ekleyerek Yunan propagandası

---

96 Örenç, A.F., 2011.Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/701016
97 https://en.m.wikipedia.org/wiki/Theodoros_Vryzakis
98 https://www.pinterest.ca/pin/356065914268132899/
99 Maometto II" maddesi, Operadis-opera discography.org.uk websitesi
100 Gossett, P., Brauner, P., 2001, "Maometto II " Kaynak: Holden, Amanda (ed.), The New Penguin Opera Guide, Londra: Penguin. ISBN 0-14-029312-4
101 https://en.wikipedia.org/wiki/Gioachino_Rossini

yaptığı bilinmektedir. Türkiye'de *"Taraf"*adlı bir gazetenin bu oyun karşısında değerlendirmesi ise çok çarpıcıdır [102].

Wolfgang Amadeus Mozart

Wolfgang Amadeus Mozart (d.1756-ö.1791) için Türklerin ayrı bir önemi vardır[103].

Mozart'ın doğrudan bir Türk düşmanı olduğu söylenemez. Ancak "*Saraydan Kız Kaçırma Operası*" incelendiğinde, çeşitli oryantalist elementler içerdiği gözlemlenmektedir[104]. Anılan operada korsanlar tarafından kaçırılarak Osmanlı Sarayı'na ya da Paşa Konağına satılan bir Avrupalı genç kızın vatanındaki sevgilisi tarafından bin türlü hileye başvurularak kaçırılması işlenir.Türklerin,Hristiyanlara davranışı ise ,kahramanın ağzından "*önce gırtlağı kesilmiş,sonra asılmış,daha sonra kızgın şişlere geçirilmiş,sonra yakılmış,sonra bağlanmış ve son olarak da derisi yüzülmüş"* şeklinde aktarılır.Bu yaklaşım Mozart'ın Türk müziği motiflerine olduğu kadar harem hikayelerine olan ilgisinin bir ürünüdür.

Dünyanın "*Türk Marşı*" diye adlandırdığı ünlü eseri de Mozart'ın en sevilen eserlerinden birisidir.

Ludwig van Beethoven

Ludwig van Beethoven(d.1770-1827), Klasik dönemden Romantik döneme geçiş sürecine katkı sağlamış ve gelmiş geçmiş en ünlü ve en etkileyici bestecilerden biri olarak kabul edilen Alman piyanist ve bestecidir [105].Ancak O'da zamanın ruhundan etkilenerek Yunan hayranlığı ve Türk karşıtlığı bağlamında "Atina Harabeleri: Die Ruinen von Athen" adlı bir beste yapmaktan kendini alamamıştır.

"Atina Harabeleri'nde Minerva ile Mercurius adlı iki kahraman, Atina'yı Türk boyunduruğundan kurtarmak amacıyla, Olympos'tan kaçar ve Atina'ya gelirler. Ancak Atina "sanat ve bilimden" anlamayan Asyalı barbar Türkler tarafından harap edilmiş durumda bulurlar ve Atina'nın dışında

---

102 Fatih, Roma'yı operayla fethetti, Taraf gazetesi, 07.04.2014". 14 Temmuz 2014 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 16 Ocak 2021.

103 https://www.britannica.com/biography/ Wolfgang -Amadeus-Mozart

104Ülkü, G. A., 2019.W.A. Mozart'ın saraydan kız kaçırma operası'nda işlenen oryantalizm olgusu http://acikerisim.baskent.edu.tr/handle/11727/4125

105 https://www.britannica.com/biography/Ludwig-van-Beethoven

yeni bir sanat ve kültür merkezini ararlar.Bulunan yeni kültür merkezi Budapeşte, artık Atina'nın ardılıdır [106].

Oryantalist ve Filhellenist Gezginler

Tarihsel süreç içinde, Doğu'yu ve özellikle Osmanlı toplumu ve insanını tanımlayan Batılı gezginlerin (seyyahlar) gezi ve anı yazıları Batı'daki Türk imgesini şekillendiren birinci derecede önemli kaynaklar arasında kabul edilmektedir.14.ve17.yüzyıllar arasında Osmanlı topraklarına 449 gezginin geldiği bildirilmektedir[107].Onların anlatımlarının genellikle önyargı ve bilgisizlik ürünü olduğu söylenebilir. Batılı gezginlerin, Doğu'yu betimlemek için tarih boyunca biriktirdiği olumsuz imgelerin pek çoğunun, tuttukları gezi notlarında kullanamadan, ülkelerine geri döndüklerinde kaleme aldıklarını söylemek olasıdır[108].Anılan seyahatnamelerde Türk İmgesini oluşturan iki temel niteliğinin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Birincisi, Hristiyanlara göre din düşmanı ve barbar tanımlamasıdır. İkincisi de Türk halkının üzerinde yaşadıkları toprakların tarihi değeri konusundaki bilgisizlik ve ilgisizlikleri düşüncesidir. Türklerin kendilerine ait olmayan her türlü yapı ve tarihi eseri tahrip etmekte hiçbir sakınca görmediklerini de yazmaktadırlar.

Oryantalist ve Filhellenist gezginlerine çok sayıda örnek verilebilir. Bunların kimileri şunlardır:

Marco Polo

Marco Polo (d.1254- ö. 1324), 1270'lerde o zamanki adıyla Konstantinopolis olan İstanbul'dan başlayarak Anadolu, İran, Türkmenistan, Afganistan'dan Çin'e kadar bütün Asya kıtasını dolaşarak anılarını anlatan ve olasılıkla ilk oryantalist yaklaşımlara sahip bir İtalyan-Venedik'li gezgindir.

Polo'nun çokça bilinen lakabı olan "*Il Milione*" adıyla yayınlanan kitabını, kendisinin yazmadığı, hapisteyken Rusticiano adında Pisa'lı bir yazar tarafından kaleme alındığı biliniyor. Kitabın özgün el yazması kayıp

---

106 Kula,O.B., 2011.Batı Edebiyatında Oryantalizm I'. İş Bankası Kültür Yayınları.İstanbul, s. 97- 154

107 Özbaran, S., 2004.a.g.e, s.69

108 Özgün, C.,2018. Oryantalist Bir Hayal Kırıklığı: Rodos ve İstanköy'de Türk Egemenliği (İç.) Ege Adalarının Unutulan Halkı:Rodos ve İstanköy Türkleri(Ed.,) Kaymakçı,M.,C.Özgün.Eğitim Yayınevi,s.293-305

olmakla birlikte çizimli kopyalarından yararlanarak İngilizce konuşulan yerlerde "*Marco Polo'nun Gezileri:Travels of Marco Polo*" yayınlamıştır.

Polo'nun anılarında, Türkmenleri, geleneksel Avrupalı kibri ile değerlendirdiği gözlemlenmektedir. Örneğin; *"Türkmenler, Muhammed'e ibadet ediyor,uygarlıktan yoksun bir yasaları var ve her açıdan hayvanlar gibi yaşarlar;ayrıca cahildirler ve barbar dilleri var*. "[109] der. Bununla birlikte anılan yaklaşımı ile karşıt olacak bir şekilde Türkmenlerin, ince işçilik içeren halı dokumacılığında dünyanın en iyileri olduğunu da söyler.

Alexander William Kinglake

Alexander William Kinglake adlı gezginin ön kabullerinde Türk demek; "*çok eşlilik*", "*sevabına öldürmek*" ve "*Kur'an*" demektir. Doğu'da herkes, her şey sessizdir. Bu "*imparatorluğun*" topraklarında bir ölüm sessizliği vardır. Kinglake göre, "*Doğulu için canlı hiçbir şey yoktur; orada her şey kuru ve bir mumyadan farksızdır"*. Diğer gezginlerin çoğu gibi O'nun da Doğu yerine, kendi doğusunu yaratmayı daha uygun görmüş olduğu belirtilmektedir[110].

Hans Dernschwam

16. yüzyılın ünlü Alman gezgini Hans Dernschwam'ın seyahat notlarında "*Türklerin geldiği yerlerde her şey bozulur. Onların geçtiği yer cennet bile olsa, çorak bir araziye döner"* ifadeleri, önyargılarla dolu bir Batılı eleştirisinin geldiği düzeyi ortaya koyacak türdendir [111].

Hans Löwenklaw

Hans Löwenklaw'ında kaleme aldığı "*Türk Tarihi*" kitabında,Türkler hakkında olumlu olduğu kadar olumsuz saptamalara rastlanır.Örneğin; *"Bu barbar insanlar kendi aralarında espri ve şaka yapmazlar.","Fazla yasaları yoktur,yargılama uzun sürmez,verdikleri cezalar acımasız ve zalimcedir.","Sadakatsizliği ve yalan yemini Makquivelli ya da Türkler Makquivelli'den öğrenmişerdir.", "Türk İmparatorluğunda herkes satılıktır ve*

---

109 Bergreen, L., Marco Polo. (Çeviren: Mine Zeybekoğulları). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.46-47

110 Bilici, İ. E., 2011.Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake'in Seyahatnamesi Eothen Örneği, E-Gifder, Sayı 2, s. 1-21

111 Çetin, F.,2011. XVI. Asır Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıları. Sosyal Bilimler, 1/ 1, ,s. 39-58.

*satınalınabilir.", "Türklerde akla yer yoktur."*gibi nitelemelerde bulunmuştur[112].

Wortley Montagu, Elizabeth Craven ve Barkley

Wortley Montagu, Elizabeth Craven ve Barkley'in anılarının, Batılı okuyucu kitlesini memnun eden fantezi üretme aracı oldukları söylenebilir. Yazarlar gezi notlarını gezi sonrası ülkelerine geri döndükten sonra, yeniden gözden geçirerek yazdıkları için gerçeği tam anlamı ile yansıtmadıkları görülür. Montagu mektuplarında Türklerin müzik, şiir, bahçe, yeme içme zevklerini felsefi ve estetik bakış açısı kullanarak anlatırken, Craven ve Barkley ise "*Batılı*" okuyucu kitlesinin beklentilerini karşılamak ve onları memnun etmek amacı ile sömürgeci bir bakış açısını yeğlemişlerdir[113].

Claude-Étienne_Savary

18. yüzyıl ortalarında Rodos ve İstanköy'e gelen gezgin M. Savary'nin seyahatinde de Türk karşıtlığı açıkça görülmektedir. Savary, adaya ilişkin izlenimlerini aktarırken, "*Hayır, Yunanistan için güzel günlerin geleceğine, despotizmin düşmanı olan bu milletin (Rumların) zekâ ve sanatını yeniden ortaya çıkaracağına bütün kalbimle inanmak istiyorum"* demekte ve adadaki Türk yönetimi için "*sefil: wretched*" ve *"kötü: vice*" kavramlarını kullanmaktaydı [114],[115].

Oryantalist ve Filhellenist Diplomat ve Devlet Adamları

Geçmişten günümüze değin Türk karşıtlığı, çok sayıda diplomat ya da politikacılar tarafından da sürekli gündemde tutulmuştur. Bunların başlıcaları aşağıda sıralanmıştır:

François Savary de Brêves [116].

François Savary de Brèves (d.1560- ö.1628) Osmanlı Devleti'nde Büyükelçilik yapmış bir diplomat ve oryantalisttir.

---

112 Kula, O.B., 1997.Alman Kültüründe Türk İmgesi III.Gündoğan Yayınları.s.44-54

113 İnan, D.,2017. Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37, s. 1-11.

114Savary, C.E., 1788. Letters on Greece: being a sequel to Letters on Egypt, and containing travels through Rhodes, Crete, and other islands of the Archipelago, 1750-1788, Dublin, s.91,92,95

115 https://en.wikipedia.org/wiki/ Claude-Étienne_Savary

116 https://referenceworks.brillonline.com/entries/christian-muslim-relations-ii/francois-savary-de-breves-COM_28372

Savary'in, "*Discours abrégé des asseurez moyens d'anéantir et ruiner la Monarchie des Princes Ottomans*" adlı eserinde Osmanlı'ya karşı bir Haçlı Seferinin şart olduğunu ileri sürmüştür. Projesine göre, İspanya, Fransa, Cenova ve Malta'dan oluşturulan bir donanma hazırlanmalıydı. Buna ilave olarak Boğdan ve Eflak isyana kalkışacak, Polonya da destek verecekti. Savary, Osmanlı Devleti hakkında geniş bilgilere sahip olduğu için askeri olarak ayağı yere basan bir proje hazırlamıştı[117] **.**

Maximilien de Sully [118]

Maximilien-de-Bethune-duc-de-Sully (d.1560-ö.1641), Fransa Kralı IV. Henry'nin devlet adamı ve danışmanıydı.

Sully Dükü'nün, Fransız ve daha sonraları Avrupa halklarının Türklere karşı yönlendirilmesine yönelik projesi söz konusuydu. Projenin ana fikrinde Sully: "*Bu savaşçı projeden ve kraliyet politikasından kastımız, bütün Hıristiyanlara karşı her zaman pasif, ancak kâfirlere karşı her an savaşçı bir halk oluşturmaktır. Bu fikrin gelişmesi için halkın genel olarak sakinleştirilmesi ve diğer taraftan bir Avrupa Konfederasyonu için bir dizi uygulamalar yürürlüğe konulacaktır.*" demektedir.

Bu kapsamda Sully, Türklere karşı Avrupa Konfederasyonu fikri alt yapısının oluşturulmasında egemen role sahip olmuştu. Sözgelişi, Türklerin Avrupa'dan atılması için Fransa kralının emrinde bir ordunun kurulmasının tek çözüm olduğu fikrini ileri sürmüştür. Projesinde, askeri oluşumun yanı sıra Avrupa Devletleri arasındaki anlaşmazlıklara çözüm bulmak için bir yüksek mahkemenin oluşturulmasını ve de bir Genel Konsey aracılığıyla Avrupa'nın politikalarının yönlendirilmesini de önermiştir[119]**.**

William E. Gladstone [120]

William E. Gladstone (d.1809-ö.1898), Birleşik Krallık başbakanı olarak görev yapmış bir politikacıdır.

Dönemin en büyük Türk düşmanlarından biri olan Gladstone, hazırlamış olduğu bir el kitapçığında Osmanlıların bağımsızlık isteyen

---

117 Demir, Y., Otuz Yıl Savaşları Öncesinde Osmanlı-Fransa Münasebetlerine Genel Bakış-Fransa'nın Osmanlı Devletine Yönelik Planları ve Ortaya Koyduğu Uygulamalar. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/59677.s.125

118 https://www.britannica.com/biography/Maximilien-de-Bethune-duc-de-Sully

119 Demir, Y., a.g.e..s.122-123

120 https://www.britannica.com/biography/William-Ewart-Gladstone

Bulgarlara yaptıklarını alçakça ve eşi görülmemiş bir zulüm olarak kaleme almış ve *"Türk Hükümeti*" olarak adlandırdığı Osmanlı Hükümeti için "*hiçbir hükümetin işlemediği kadar günah işlemiş, hiçbir hükümet onun kadar günahkârlığa saplanmamış, hiçbiri onun kadar değişime kapalı olmamıştır"* demiştir.

Gladstone, Türkler hakkında şunları da söylemiştir: "*Türkler insanlığın insan olmayan örnekleridir. Medeniyetimizin bekası için onları Asya steplerine geri sürmeli ya da Anadolu'da yok etmeliyiz*"[121].

Thomas Woodrow Wilson [122]

Thomas Woodrow Wilson (d. 1856-ö. 1924), Amerika Birleşik Devletleri'nin 28. Başkanıdır.

Wilson,1917'de yayınladığı İtilaf Devletleri Bildirisinde "*Uygar dünya bilmelidir ki müttefiklerin temel amacı her şeyden önce, Türklerin kanlı despotluğuna düşmüş olan halkların kurtarılması ve Avrupa uygarlığına kesinlikle yabancı olan Türklerin Avrupa dışına atılması içindir*"diyecek kadar Türk karşıtıdır.

Wilson'un, Birinci Paylaşım (Dünya) Savaşı sonunda 8 Ocak 1918 'de Amerikan Kongresi'nde "*Wilson İlkeleri*" diye kabul edilen barış programındaki "*manda"yı* da içeren onikinci maddeyi kimi Türk okumuşları(!) kurtuluş amacıyla bel bağlamışlardı. Bu maddeye göre; galip devletler Anadolu'da çoğunlukta olan Türklere topraklarını geri vermek istiyor olabilirdi, ama aynı topraklarda Ermeni ve Rum Devletleri de kurulacaktı.

Diğer yandan Wilson, İzmir'in işgaline ses çıkarmadığı gibi asılsız soykırım söylentileri üzerine Ağustos 1919'da Türk Hükümeti'ne bir telgraf göndererek, Ermenilere yapılacak her türlü tecavüzden Osmanlı Devleti'ni sorumlu tutmakta ve tecavüzleri önlemediği takdirde, Wilson İlkeleri'nin, Türkler lehindeki onikinci maddesinin hükümsüz sayılacağı tehdidinde bulunmaktaydı[123].

---

[121] Kocabaş, S.,1985. Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar, Türkiye ve İngiltere, 1.b., İstanbul: Vatan Yayınları, s. 231

[122] https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson

[123]Bilgen, D., Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi Ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10290.pdf,.s.41-21

David Lloyd George[124]

David Lloyd George (d. 1863 – ö. 1945), 1916-1922 yılları arasında Britanya Başbakanlığı yapmış bir siyasetçidir.

Kimi tarihçilere göre gençliğinde Gladstone'un çırağı olarak, onun Türk karşıtı görüşlerinden etkilenmiştir. "*Türkler, bir insanlık kanseri, kötü yönettikleri toprakların etine işlemiş bir yaradır*." demiştir.

Birinci Paylaşım (Dünya) Savaşı'nı izleyen dönemde Lloyd George Türkiye'ye karşı son derece sert ve tavizsiz bir politika izlemişti. Britanya'nin çıkarlarına daha uygun olduğu için Yunanların Anadolu'yu işgaline destek vermişti. Türk Kurtuluş Savaşı sürdüğü yıllarda Britanya hükûmetini yönetmiştir

George'un Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yaptığı bir konuşmada Atatürk ile ilgili, "*İnsanlık tarihi birkaç yüzyılda bir dahi yetiştirebiliyor. Şu talihsizliğimize bakınız ki Küçük Asya'da çıktı. Hem de bize karşı. Elden ne gelebilirdi?*" dediği iddia edilmekte birlikte bu söylem henüz belgelenmemiştir[125].

Winston Churchill [126]

Winston Churchill (d.1874-ö.1965), Birleşik Krallık'ta Bahriye, Cephane, Harbiye, Maliye ve Başbakan olarak görev yapmış bir politikacıdır.

Bahriye Bakanlığı sırasında donanmayla Çanakkale Boğazı'nın geçilebileceği, ardından da rahatça İstanbul'a ulaşılabileceği konusundaki ısrarcı olmuş, ancak Türklerin umulandan çok daha başarılı bir savunma yapması nedeniyle başarısızlığın mimarı olarak nitelendirilmişti.

Churchill'in *"Anadolu Türklere bırakılmayacak kadar önemlidir"* ve Avam Kamarası'nda yapmış olduğu bir konuşmada: "*Savaş hukukuna göre zehirli gaz kullanmak yasaktır; biliyorum. Ancak zehirli gazı insanlara karşı kullanmak yasaktır! Türkler Müslüman'dır. Dolayısıyla da insan sayılmaz hiçbiri! Yani, Türklere karşı rahatça zehirli gaz kullanabiliriz*!"dediği bilinmektedir.

---

124 https://www.britannica.com/biography/David-Lloyd-George
125 Ortaylı, İ., 2012.Yakın Tarihin Gerçekleri.Timaş Yayınleri s. 106.
126 https://www.britannica.com/biography/Winston-Churchill&prev=search&pto=aue Çörcil

Vasiyetnamesinde de "*Türkiye zayıflarsa sulayın, güçlenirse budamak için her çareye başvurun!..*" diyerek Türk düşmanlığını sürdürmüştür[127].

Valéry Giscard d'Estaing [128]

Valéry Giscard d'Estaing (d.1926- ö. 2020) Fransa Beşinci Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olan merkez-sağ siyasetçidir. Etnik, dini ve teknik nedenlerle Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği'ne karşı olan d'Estaing, bunun Avrupa'nın sonu olabileceğini iddia etmiştir. Giscard, 2013'te yaptığı bir konuşmasında "*Türkiye AB müktesabâtını sindiremez. Türkiye'yi aldatmaya son verelim."* demiştir.

Emmanuel Macron [129]

Emmanuel Macron (d. 1977), 2017'de cumhurbaşkanı seçilmiştir. Macron'un Türkiye karşıtı düşmanca tutumunun nedeninin, başta Doğu Akdeniz, Libya ve Suriye olmak üzere, Türkiye'nin Afrika ve Balkan coğrafyasında kendisine rakip olarak görmesi olduğu söylenebilir. Örneğin 2018'de AP'de yaptığı "*Avrupa'nın Geleceği*" konulu konuşmasında Macron, "*Türkiye ya da Rusya'ya kayan bir Balkanlar istemiyorum"* diyerek Balkanlar'daki Türk varlığından rahatsız olduğunu belirtmiş, bu tutumuna AB'yi de ortak etmek istemişti.

Fransa'nın, Doğu Akdeniz anlaşmazlığında Yunanistan'ın yanında yer alan, hatta kışkırtan ve AB'nin diğer üyelerinin de kendisi gibi davranmasını isteyen şahin tutumu, bu coğrafyada çatışma potansiyelini ortaya çıkarmaktadır.

Macron'un sadece Doğu Akdeniz'de değil, Afrika, Balkanlar ve Libya'da Türkiye ile stratejik bir çatışma sergilemekte olduğu gözlemlenmektedir. Bu şekilde gerek iç siyasetindeki sorunlarını yumuşatmada gerekse AB içinde liderliğe oynama girişimlerinde Türkiye'yi bir araç olarak değerlendirdiği söylenebilir [130].

Sonuç

---

127 https://www.tgrthaber.com.tr/dunya/churchillin-kan-donduran-turkiye-vasiyeti-155027

128 https://tr.wikipedia.org/wiki/Val%C3%A9ry_Giscard_d%27Estaing

129 https://tr.wikipedia.org/wiki/Emmanuel_Macron

130 Bekar, N.,2020. https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/09/08/macron-neden-turkiyeye-dusman-oldu-cok-carpici-dogu-akdeniz-analizi/2

Filhellenizmi ve Yunan halkında zaman zaman ortaya çıkan,kimi dönemlerde de başat bir yaklaşım olan Türk karşıtlığını kavramak ve algılamak açısından öncelikle *"Oryantalizm"* olgusunun irdelenmesi zorunluğu vardır.Çünkü Batı Dünyasında *"Oryantalizm"*'in başlangıcının Türklerle bağlantılı ve egemen olduğu gözlemlenmektedir.

Batı'nın, bir başka anlatımla Avrupalıların Orta Asya steplerinden gelerek Anadolu'yu fetih etmeleri ve 20.yüzyılın ilk yirmi yılına değin Balkanlar, Doğu Akdeniz, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da imparatorluk kuran Türklere karşı bir tepki geliştirmeleri doğal karşılanabilir. Üstelik Doğu'ya açılmada en büyük engel olarak karşılarında hep Türkleri görmüşlerdir. Çeşitli mücadelelerin- savaşların sonucunda,11. yüzyıldan beri Türk korkusu Avrupa'nın bilinçaltına işlemişti.

Diğer yandan Avrupa, kendi kimliğini tamımlayabilmesi ve birlikteliğinin oluşturulması için de tehdit olarak gördüğü "*Türk Kimliği*"nin bir "*öteki*" olarak algılanmasına gereksinim duymuştur. Avrupa tarihi, büyük ölçüde Türk tarihi; Büyük Selçuklu Devleti'nden başlayarak Anadolu ve Suriye Selçuklu Devletleri, Osmanlı İmparatorluğu, hatta günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nden bağımsız olarak yazılamamaktadır.

Bu bağlamda, Müslüman sözcüğü ile eş anlamlı olarak adlandırılan Türk sözcüğü de Türk kimliğinin başat bileşeninin İslam olarak algılanmasına yol açmıştır. Böylece Türk varlığının, Hıristiyan Avrupaların birlikteliğinin oluşturulması yanı sıra ortak bir bilinç inşasına da katkıda bulunduğu gözlemlenmektedir. Bu durum, Türklük temelinde uzun yüzyıllar boyunca devam edecek bir çatışmanın iki tarafını ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, İslam'ı yayma, ancak daha doğrusu ekonomi-politik temelli yaptığı fetihler, Türkleri barbarlıkla özdeşleştirilmişti. Bu durum Müslüman olan Türklere karşı ötekileştirme duygusunu yaratmış, kimi zamanlar nefrete dönüşerek Batılı düşünür, bilim, din, yazar ve şair, sanatçı, diplomat, devlet kişileri, seyyah, tutsak ve elçilikler tarafından olumsuz ve sorunlu yaklaşımları ortaya çıkarmıştır.

Türkler hakkındaki algıları genel olarak şöyle sıralayabiliriz: Türkler barbardır ve korkutucudur. Değer yaratmamışlardır, yöneticileri kibirlidir, elçilerden ve yabancılardan rüşvet almadan iş yapmazlar. Taht mücadelesinde rakiplerini acımasız bir şekilde yok ederler.

Yaşadığımız 20.ve 21.yüzyılda bile, Batı kaynaklı filimler ve diziler ile yabancı dillerde Türkler aleyhine söylenmiş başlıca sözcük, deyim ve atasözlerinde bu yansımalar sürdürülmektedir.

KAYNAKÇA

Aliyazıcıoğlu Z. İ.,2018. Papalık Hizmetinde Kardinal Bessarion'un Türklere Karşı Haçlı Seferi ÇAĞRISI Tarih İncelemeleri Dergisi XXXIII / 2, 2018, s 399-427, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/607175

Âmin, S., 2018.Avrupa-Merkezcilik-Bir İdeolojinin Eleştirisi (L'eurocentrisme Critique d'une idéologie) Çevirmen: Mehmet Sert. Yordam Kitap

Andriç, İ., 2019.Drina Köprüsü.Çevirenler: H.A. Ediz, N. Müstakimoğlu.İletişim, İstanbul

Atalay, İ., Avrupa'da Türklere Karşı Önyargıların Tarihsel Gelişimi ve Bunların Yazınsal Yapıtlarda Yansıması, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32083

Balivet; M., György Dozsa Türkler (Türklerin Gelenekleri, Görenekleri ve Hinlikleri Üzerine İnceleme). Bilge Kültür Sanat Yayınları

Bekar, N.,2020. https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/09/08/macron-neden-turkiyeye-dusman-oldu-cok-carpici-dogu-akdeniz-analizi/2

Bergreen, L., Marco Polo. (Çeviren: Mine Zeybekoğulları). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Bilgen, D., Wılson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10290.pdf

Bilici, İ. E., 2011.Oryantalist Seyahatnamelerde Türk İmgesi Üzerine Bir İnceleme: Alexander William Kinglake'in Seyahatnamesi Eothen Örneği, E-Gifder, Sayı 2

Castano, E. S. İspanyol Edebiyatı Altın Çağı'nda Türk İmajı ve Duyum Edebiyatı. (Çeviri) Kübra Sarı Seo Lecoq. http://dergipark.gov.tr/fsmia-http://dergi.fsm.edu.tr

Çağ, G., Ural, S., 2014. Türk-Yunan İlişkilerinin Değiş(e)meyenleri: Yunan algısında Türk İmgesine Tarihsel Bir Yaklaşım. History Studies İnternational Journal of History.ISSN 1309-4688 Volume 6 Issue 2 februaty 2014

Çetin, F.,2011. XVI. Asır Alman Seyyahlarında Osmanlı (Türk) Toplumu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Önyargıları. Sosyal Bilimler, 1/ 1

Darwin, C., 1887.Darwin, F., (Ed.), The life and letters of Charles Darwin. Including an autobiographical chapter, Londra: John Murray, Volume 1, pp. 316.erişim tarihi: 27 Şubat 2021

Demir, Y., Otuz Yıl Savaşları Öncesinde Osmanlı-Fransa Münasebetlerine Genel Bakış-Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne Yönelik Planları ve Ortaya Koyduğu Uygulamalar. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/59677

Demirkent, I., 2011.Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri.Tarih Dergisi.

Demirözü, D.,2017. Yunan İlkokul Edebiyat Kitaplarında Türk İmajı -The Image of "Turk" in Greek Litera Volume: 27, Number: 2, 2017 65 Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi Litera: Journal of Language, Literature and Culture Studies, s.71-72

Frazee, C. A. / Çev. M. Şahin. İstanbul'un Fethinden Sonra Osmanlıların Kazanımları ve Katoliklerin Tepkisi. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1844 12

Gossett, P., Brauner, P., 2001, "Maometto II " Kaynak: Holden, Amanda (ed.), The New Penguin Opera Guide, Londra: Penguin. ISBN 0-14-029312-4

Gülderen-Krasnıqı, S., S. Okumuş, A Study Of Lord Byron's The Turkısh Tales In Terms Of Orıentalısm Oryantalizm Açısından Lord Byron'un Türk Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme.Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi Cilt / Sayı XLIX

Heath, M.J., Crusading Commonplaces: La Nove Lucinge and Rhetoric Against the Turks.Genevre, Droz

Hobson, J. M., 2020.Batı Medeniyetinin Doğu Kökenleri.7.Baskı (Çeviri: Ermet.E.) Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Huntington, S., 2011. Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması (Çeviri: Özdemir, C.; Turhan, M.) Okuyan Us Yayınları, İstanbul

İnan, D.,2017. Montagu, Craven ve Barkley'in Osmanlı Devleti ve Türkler Hakkındaki İzlenimleri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 37

Kaymakçı, M.,2018. Yunan Algısındaki Türk İmgesinin Kökenleri ve Dostluk İçin Çıkış Yolları (İç., Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri (Ed., Kaymakçı, M., Özgün, C.) Eğitim Yayınevi, Konya

Kaymakçı, Mustafa, 2012.Oryantalizmin Kökenleri Üzerine-1.http://dagarcikturkiye.com/01/06/2012

Kaymakçı, Mustafa, 2012.Oryantalizmin Kökenleri Üzerine-2. http://dagarcikturkiye.com/01/07/2012

Kazancakis, N.,1967. El Greco'ya Mektuplar.İstanbul, Can Yayınları

Kazancakis, N.,1965. Report to Greco. New Yord: Simon ve Schuster

Kazancakis, N.,1993. Kaptan Mihalis. Çev: Nevzat Hatko. İstanbul: Can Yayınları

Kocabaş, S.,1985. Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar, Türkiye ve İngiltere, 1.b., İstanbul: Vatan Yayınları

Koloğlu, O.,2019. Prusya'dan Enverland'a ve Günümüze Türk-Alman Tarihi.Tarihçi Kitabevi

Krey, A.C., 1948.Urban's Crusade Success or Failure. The American Historical Review, (53 /1948)

Kula, O., B.,2020. Hellas özgürdür artık! https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/hellas-ozgurdur-artik-onur-bilge-kulanin-yazisi-1802589

Kula, O.B., 2011.Batı Edebiyatında Oryantalizm I'. İş Bankası Kültür Yayınları.İstanbul

Kula, O.B., 1997.Alman Kültüründe Türk İmgesi III.Gündoğan Yayınları

Kula, O.B., 2018.Doğu'dan Batıya Aydınlanma.Tekin Yayınları.İstanbul

Kula, O.B.2005. Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi.Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları

Maalouf, A.,2016. Arapların Gözünden Haçlı Seferleri.Yapı Kredi Yayınları.İstanbul

Milas,1991'den aktaran Paksoy, A., F., 2019.Ege'nin İki Yakası.Türk Basınında Türk-Yunan İlişkileri.Literatür

Molier, 2016.Kibarlık Budalası (Çeviri; Berna Güven) İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Oğuz, B., 2011. Gustave Flaubert'in İstanbul Destinasyonu. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (8), 43-56. Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/pausbed/issue/34720/383860

Ortaylı, İ., 2012.Yakın Tarihin Gerçekleri.Timaş Yayınleri

Önal, E., Cervantes'in Türklere Esir Düşmesi ve Esaretinin Eserlerine Yansıması. http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/835/10575.pdf

Örenç, A.F., 2009.Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı Donanması.Tarih Dergisi, Sayı:46, İstanbul

Örenç, A.F., 2011.Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri.

Özbaran, S., 2017.Bir Osmanlı Kimliği.14.-17.Yüzyıllarda Rum/Rumi Aidiyet ve İmgeleri.Kitap Yayınevi

Özgün, C.,2018. Oryantalist Bir Hayal Kırıklığı: Rodos ve İstanköy'de Türk Egemenliği (İç.) Ege Adalarının Unutulan Halkı: Rodos ve İstanköy Türkleri (Ed.,) Kaymakçı, M., C. Özgün. Eğitim Yayınevi

Özsüer, E, 2016. 19.yüzyıl Avrupa Romantiklerinin 1821 Mora İsyanı Üzerindeki Siyasi ve Kültürel Etkileri. Türkiyat Mecmuası, c. 26/2, 2016

Özsüer, E.,2018. Turkokratia.Avrupa'da Türk İmajı, Kronik

Said, E. W., 2010. Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları. Beşinci Baskı (Çeviri: Ülner, B.) Metis/Kültür Yayınları

Sartre, J.P.,1994. Akıl Çağı, Çev.: Samih Tiryakioğlu, Oda Yayınları, İstanbul

Savary, C.E., 1788. Letters on Greece: being a sequel to Letters on Egypt, and containing travels through Rhodes, Crete, and other islands of the Archipelago, 1750-1788, Dublin

Shakespeare, W., 1994.Othello. Çeviren: Özdemir Nutku, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul

Sotiriyo, D., 2000. Benden Selam Söyle Anadolu'ya Anadolu'ya (Yunancası: "Kanlı Topraklar: Matomena Homata". İstanbul, Can Yayınevi

Speck, P., 1994."Schlecht geordnete Gedanken zum Philhellenismus", Der Philhellenismus in der westeuropäischen Literatur 1780-1830, Ed. Alfred Noe, Amsterdam, Atlanta: Radopi

Tanyu, H., 1981. Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9752.pdf

Taraf gazetesi, 07.04.2014". 14 Temmuz 2014 tarihinde kaynağından arşivlendi. Erişim tarihi: 16 Ocak 2021.

Turkey, Sweden and the EU Experiences and Expectations", Report by the Swedish Institute for European Policy Studies, Nisan 2006

Uysal, B., 2012. Yunan Nesrinde Türklük, Müslümanlık ve Türk Kültürü Algısı: Kazancakis Örneği http://isamveri.org/pdfdrg/D03437/2012_5/2012_5_Uysalb.pdf

Ülkü, G. A., 2019.W.A. Mozart'ın saraydan kız kaçırma operası'nda işlenen oryantalizm olgusu http://acikerisim.baskent.edu.tr/handle/11727/4125

Vitkus, D.J., Othello'da Türkleşme Olgusu: Mağripli'nin Dönüşümü Ve Lanetlenişi.çeviri: Burç İdem Dinçel, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/172561

Yalçın, S.,2019. https://odatv4.com/darwin-turkler-hakkinda-ne-dusunuyordu-1503091200.html

Yerasimos, S., 2002.Türkler, Doğu ve Batı, İslam ve Laiklik" Doruk Yayınları

Yılmaz, D., 2008.Navarin'de Osmanlı Donanmasının Müttefik Devletler Tarafından Yakılması (1827) Olayı Karşısısnda Fransız Edibi Victor Hugo'nun Tutumu ve "Navarin" Başlıklı Şiiri. Selçuk Üniversitesi-Konya / Türkiye http://www.durmusyilmaz.com/icerikoku.asp?ids=194

İnternet Kaynakları

http://www.radikal.com.tr/yazarlar/mine-g-kirikkanat/buyuk-mamamusi-jacques-chirac-737045/

https://cemilkarakullukcu.wordpress.com/2015/07/31/bilinmeyen-yasamlar-lord-byron/

https://dintahripcileri.com/islam-turk-dusmani-papalar/

https://eksisozluk.com/lord-byron--144065?p=6

https://en.m.wikipedia.org/wiki/Theodoros_Vryzakis

https://en.wikipedia.org/wiki/ Claude-Étienne_Savary

https://en.wikipedia.org/wiki/Gioachino_Rossini

https://en.wikipedia.org/wiki/Lord_Byron

https://en.wikipedia.org/wiki/Papal_bull)

https://milliedebiyat.com/index.php/edebiturler/siir/mavi-gozlu-yunan-cocugu

https://referenceworks.brillonline.com/entries/christian-muslim-relations-ii/francois-savary-de-breves-COM_28372

https://tr.wikipedia.org/wiki/ İlias_Venesiz

https://tr.wikipedia.org/wiki/Emmanuel_Macron

https://tr.wikipedia.org/wiki/Ivo_Andriç

https://tr.wikipedia.org/wiki/Val%C3%A9ry_Giscard_d%27Estaing

https://www.britannica.com/ topic/The-Life-and-Letters-of-Martin-Luther

https://www.britannica.com/biography/ Charles- Darwin

https://www.britannica.com/biography/ Denis-Diderot

https://www.britannica.com/biography/ Desiderius-Erasmus

https://www.britannica.com/biography/ Edgar Allan-Poe

https://www.britannica.com/biography/ Gustave-Flaubert

https://www.britannica.com/biography/ Immanuel- Kant

https://www.britannica.com/biography/ Jean Paul-Sartre

https://www.britannica.com/biography/ Johann Gottfriend -Herder

https://www.britannica.com/biography/ Johannes- Bessarion

https://www.britannica.com/biography/ Johann-Faber

https://www.britannica.com/biography/ Miguele de-Cervantes

https://www.britannica.com/biography/ Pierre de- Ronsard

https://www.britannica.com/biography/ William- Shakespeare

https://www.britannica.com/biography/ Wolfgang -Amadeus-Mozart

https://www.britannica.com/biography/Albrecht-Durer-German-artist

https://www.britannica.com/biography/Blaise-Pascal

https://www.britannica.com/biography/David-Lloyd-George

https://www.britannica.com/biography/Georg-Wilhelm-Friedrich-Hegel

https://www.britannica.com/biography/Lord-Byron-poet

https://www.britannica.com/biography/Ludwig-van-Beethoven

https://www.britannica.com/biography/Maximilien-de-Bethune-duc-de-Sully

https://www.britannica.com/biography/Moliere-French-dramatist

https://www.britannica.com/biography/Nikos-Kazantzakis

https://www.britannica.com/biography/Urban-II

https://www.britannica.com/biography/Victor-Hugo

https://www.britannica.com/biography/Voltaire

https://www.britannica.com/biography/William-Ewart-Gladstone

https://www.britannica.com/biography/Winston-Churchill&prev=search&pto=aue Çörcil

https://www.britannica.com/biography/Woodrow-Wilson

https://www.nationalgallery.org.uk/artists/andrea-mantegna

https://www.pinterest.ca/pin/356065914268132899/

https://www.tarihistan.org/papa-isaret-etti-turk-dusmanlari-devrede/8615/

https://www.tgrthaber.com.tr/dunya/churchillin-kan-donduran-turkiye-vasiyeti-155027

https://www.tr.wikipedia.org/wiki/ Dido_Sotiriyu

İzmir Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16 (141-151), 2022

YAŞAYAN İNSAN HAZİNESİ İSMAİL ARAÇ VE BERGAMA'DA KARATABAKLIK/ PARŞÖMEN YAPIMI GELENEĞİ

Aslı Zeynep UZUN*

Makale Geliş Tarihi: Haziran 2022 **Makale Kabul Tarihi:** Haziran 2022

Öz

Türkiye'deki son karatabak olan İsmail Araç, 2021 yılında Yaşayan İnsan Hazinesi (YİH) seçilmiştir. İzmir Bergama'da yaşayan İsmail Araç, Nesrin Ermiş ve Demet Sağlam Tokbay, Türkiye'de karatabaklık/parşömen yapımını devam ettiren son isimlerdir. Teknolojik gelişmeler geleneksel karatabaklık/ parşömen yapımcılığını unutulma noktasına getirmiştir. Çalışmada geleneğe ve aktarıma odaklanılarak, karatabaklık geleneği SOKÜM sözleşmesi çerçevesinde ele alınacak, son karatabak ustasının özellikleri YİH bakışıyla incelenecektir. SOKÜM'e alınacak ve YİH ilan edilecek kadar önemli olan karatabaklık geleneğinin Türk kültüründe önemi, geçmişte kullanımı, günümüzdeki durumu, bugün nasıl sürdürüldüğü, parşömenle ilişkisi tartışılarak; unsurun unutulma noktasına gelmesindeki sebepler belirlenerek, güncellenmesi ve canlandırılmasında öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: SOKÜM, YİH, geleneksel el sanatları, karabaklık, parşömen yapımcılığı

A Living Human Treasure İsmail Araç and the Tradition of Karatabak Making in Bergama

Abstract

İsmail Araç, the last tanner in Turkey, was selected as the Living Human Treasure (LTH) in 2021. İsmail Arac, Nesrin Ermiş and Demet Sağlam Tokbay, who live in Bergama, Izmir, are the last names to continue the tanning /parchment making in Turkey. Technological developments have brought traditional Convention /parchment making to the point of oblivion. In the study, focusing on tradition and transmission, the tradition of tanning will be discussed within the framework of the ICH Convention, and the characteristics of the last tanner master will be examined from the perspective of LHT. By discussing the importance of the tanning tradition in Turkish culture, its use in the past, its current situation, how it is maintained today, and its relationship with the parchment, which is important enough to be included in ICH and declared as LHT; The radonsa for the forgetfulness of the element will be determined, and suggestions will be presented for its updating and revival.

* Aslı Zeynep Uzun, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD, İzmir, aslzeyzey@hotmail.com.

Key Words: Izmir, Nif Mountain, necropolis, tumulus, natural and cultural landscape

GİRİŞ

Deriyi kıyafet, müzik aleti, çadır yapma gibi amaçlarla kullanmak için işlemek insanlığın ilk dönemlerinden beri vardır. Derinin kullanılmasına duyulan bu ihtiyaç zamanla geleneğe dönüşmüş ve günümüzde "Karatabaklık geleneği" olarak adlandırılmıştır. Türkler Orta Asya'dan beri deri işleme geleneğini sürdürmektedir ve bu geleneği Anadolu'ya getirmişlerdir. Anadolu'da yazı yazmak amaçlı ortaya çıkan parşömenin yapımı ile karatabaklık geleneğinin birleşmesi kültürler arası etkileşimin en önemli örneklerinden biri olmuştur. Envanter ismi olan "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneğini bugün sadece İzmir ili Bergama ilçesinde yaşayan İsmail Araç ve onun iki çırağı devam ettirmektedir. Üç kişi tarafından devam ettirilen bu gelenek UNESCO Somut Olmayan Kültürel Miras için önem arz eder ve gelenek "Geleneksel El Sanatları Ustalığı (Geleneksel zanaatkarlık)" başlığı altında İzmir Kültür ve Turizm Bakanlığı İl Envanteri'nde 4. sırada yer almaktadır.

Bu çalışmada, karatabaklık ve parşömen yapımı geleneğinin tarihi verilmiş olup karatabaklığın SOKÜM, YİH açısından incelenmesi ve geleneğin sürdürülmesi hususunda karatabaklık yapımı geleneğinin deri sanayisine yenilmemesi için çözüm yollarının aranması amaçlanmıştır.

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI SÖZLEŞMESİ (SOKÜM) NEDİR?

UNESCO'nun kültürlerin korunması, unutulmaması, gelecek kuşaklara aktarılması, küreselleşmenin yarattığı tek-tipleşmeye karşı durma, küresel tüketime giremeyen kültürlerin yok olma tehlikesini durdurma amaçlarıyla 32. Genel Konferansının 17 Ekim 2003 tarihli Genel Kurulunda *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi* kabul edilmiştir (Oğuz 2018, 22). Türkiye'nin 27 Mart 2006 yılında taraf olduğu sözleşmenin tanımı şöyledir;

"Somut olmayan kültürel miras toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekanlar anlamına gelir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu somut olmayan kültürel miras, toplulukların ve grupların çevreleriyle, doğayla ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı olarak,

sürekli biçimde yeniden yaratılır ve bu onlara kimlik ve devamlılık duygusu verir; böylece kültürel çeşitliliğe ve insan yaratıcılığına duyulan saygıya katkıda bulunulur." (Oğuz 2018, 202).

Sözleşmenin amaçları şöyledir;

a) Somut olmayan kültürel mirası korumak;

b) İlgili toplulukların, grupların ve bireylerin somut olmayan kültürel mirasına saygı göstermek;

c) Somut olmayan kültürel mirasın önemi konusunda yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde duyarlılığı arttırmak ve karşılıklı değerbilirliği sağlamak;

d) Uluslararası işbirliği ve yardımlaşmayı sağlamak (Oğuz 2018, 202).

Bu sözleşmede korunması gereken kültürel mirasın bir objeden ibaret olmadığını ifade eder; kültürel ifade çeşitliliğe ve yaratıcılığa, kuşaktan kuşağa sözlü şekilde aktarılmasına, kültürel mekanlara ağırlık verir ve bunların önemini gösterir. Halk bilimi yaratmalarının korunması gereken kültürel miras unsurları olduğuna dikkat çeker (Oğuz 2018, 23-24). Türk kültürü somut olmayan kültürel miras yönünden çok zengindir ve bu zenginliklerinden birini "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneği oluşturmaktadır. Kültürel miraslardan biri olan "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneği, bu sözleşme kapsamında geleneğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için önem arz eder.

1. SOKÜM'ün Alanları

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi'nin korumayı amaçladığı somut olmayan kültürel miras, sözleşmede karar verilen şu alanlarda belirir:

a) *Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar;*

b) *Gösteri sanatları;*

c) *Toplumsal uygulamalar;*

d) *Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar;*

e) *El sanatları geleneği* (Oğuz 2018, 203).

Somut olmayan kültürel miras; o mirası yaratan ve mirasa sahip olan toplumun ortak belleğini yansıtır. Kültür varlığının korunmasını ve aktarımını amaç edinen sözleşmenin belirlediği alanlara bakıldığında "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneği "El sanatları geleneği" maddesine girmektedir. SOKÜM unsuru, informal yani kuşaktan kuşağa sözlü şekilde aktarılır, unsura ait mekanlar oluşur, unsur atasözlerinde ve deyimlerde yer alır. Geleneğin yaşayarak ve yaşatarak korunması, ustaların bilgilerini çıkarlara aktarması, aktarımın süreci esastır.

2. SOKÜM Kapsamında Karatabaklık Geleneği

Karatabaklık yapımı geleneği; Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB) resmî sitesinde "Somut Olm. Kült. Miras Türkiye Ulusal Envanteri" başlığında "Somut Olmayan Kültürel Miras Türkiye Ulusal Envanterinin detaylı dökümü" listesinde "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" ismiyle 190. Sırada 1.002.36 envanter numara koduyla kayıtlıdır (https://aregem.ktb.gov.tr/TR-279417/somut-olm-kult-miras-turkiye-ulusal-envanteri.html). İzmir İl Evanteri'nde 4. Sırada "Dericilik ve deri işlemeciliği" unsur başlığı altında "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" olarak kayıtlıdır (https://izmir.ktb.gov.tr/TR-90964/unesco-somut-olmayan-kulturel-miras.html). Yaşayan İnsan Hazinesi olarak seçilen İsmail Araç, ise KTB'nın resmî sitesinde "Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Envanteri" başlığı altında "Karatabak Dericlik Geleneği" alanında usta olarak 02.0055 envanter numarası ile kayıtlıdır (https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazineleri-ulusal-envanteri.html).

"Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneği, SOKÜM unsurlarından "El sanatları geleneği" maddesine girmektedir. Kültürel mirasın korunması amacıyla sözleşme kapsamında unsurun aktarım süreci esastır. Kültürel miras çevresinde oluşan deyim, atasözü, aktarım bilgisi, aktarım mekânı önem arz eder. Kültürel mekân açısından, karatabak ustalarının ve çıraklarının deri işledikleri yere "Tabakhane" denmektedir ve günümüzde Aydın ilinde "Tabakhane Deresi" ile "Tabakhane Köprüsü" adlandırılması; Muğla ve İstanbul gibi illerde "Tabakhane Caddesi" ve Trabzon ilinde "Tabakhane Camii" gibi yer adlarının olması karatabaklık geleneğinin kültürel mekâna etkisi görülmektedir. Aynı şekilde atasözü ve deyimler açısından, deri işlemede kullanılan ve dayanılmayacak kadar kötü bir kokusu olan zırnık maddesinin, başkasına bir fayda sağlatmayacağını ifade eden "Sana zırnık bile koklatmam" sözünde kullanılması, bunun dışında eskiden deri işlemek için köpek dışkısı kullanılmaktaydı ve bu dışkı kurumadan hızlıca tabakhaneye yetiştirilmekteydi, bu doğrultuda trafikte

çok hızlı giden araçları belirtmek için "Tabakhaneye b*k yetiştiriyor" sözlerinde Karatabaklık geleneğinin izleri sürmektedir. Böylece kültürel unsurun dil aracılığıyla korunduğu ortadadır. Karatabaklık geleneği etrafında oluşan mekân isimleri, atasözü ve deyim; aktarım esnası, bilginin kadim olması ve kuşaktan kuşağa aktarılması açılarından SOKÜM için önem arz etmektir; kültür taşıyıcılığı yapmaktadır. Bu hususlarda "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneği SOKÜM unsurlarına dahildir.

YAŞAYAN İNSAN HAZİNESİ (YİH) NEDİR?

UNESCO somut olmayan kültürel mirası üreten ve yeni kuşağa aktaran usta kişilere "insan hazinesi" demiştir ve ustalara, ustaların yapacağı katkılara dikkat çekmek için çalışmalar yapmıştır. Kültürü sürdüren topluluğu, grubu ve bireyi ön plana çıkarmış; kültürün aktarılması hususundaki rolleri vurgulamıştır. Somut olmayan kültürel mirası sürdüren ustanın tanınması, icrasını daha iyi ortamlarda sürdürmesi, ödüllendirmesi ve yaptığı işlerde şevklendirmesi, çırak yetiştirmeye özendirmesi noktalarında "*Yaşayan İnsan Hazinesi*" (YİH) sistemi önem arz eder (Oğuz 2018, 42-43). *Ulusal "Yaşayan İnsan Hazineleri" Sistemlerinin Kurulması İçin Yönerge*'de *Yaşayan İnsan Hazineleri'*nin tanımı şöyle yapılmıştır;

"Yaşayan İnsan Hazineleri, somut olmayan kültürel mirasın spesifik unsurlarını yüksek derecede icra etme ve yeniden yaratma bilgisine ve yeteneğine sahip olan kişilerdir" (Oğuz 2018, 176).

1. YİH Kriterleri ve YİH Kapsamında İsmail Araç

Geleneğin taşıyıcısı ve aktarıcısı olan ustaların *Yaşayan İnsan Hazinesi* ilan edilmesi, seçilmesi için şu kriterler belirlenmiştir;

1) *Kişinin ustalığını 10 yıldır icra ediyor olması;*
2) *Sanatını usta-çırak ilişkisi içinde öğrenmiş olması;*
3) *Bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü;*
4) *Konusunda ender bulunan bilgiye sahip olması;*
5) *Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini geliştirme yeteneği;*
6) *Kişi veya grubun yaptığı işe kendini adaması;*

7) *Kişi veya grubun bilgi ve becerilerini çırağa aktarma becerisi (çırak yetiştirmiş olması)* (https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazineleri-ulusal-envanteri.html).

Türkiye'deki son karatabak ustası olan İsmail Araç 67 yıldır bu geleneği sürdürmektedir ve iki çırak yetiştirmiştir. Ömrünü Karatabaklık yapımı geleneğine adamış olması, son usta olarak alanında ender bulunan bilgiye sahip olması, bu geleneği ustasından öğrenmiş olması, bilgi ve becerisini uygulamadaki üstünlüğü gibi sebeplerle *Yaşayan İnsan Hazinesi* olarak ilan edilmiş ve 11 Ocak 2022 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Külliyesi Millet Kongre ve Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen ödül töreninde ödülünü almıştır.

İSMAİL ARAÇ VE ÇIRAKLARI KİMLERDİR?

İzmir ili Bergama ilçesinde yaşayan 89 yaşındaki İsmail Araç, Türkiye'deki son karatabak ustasıdır ve Karatabaklık yapımı geleneğine 1955 yılında yani 22 yaşında başlamıştır. 27 yaşında yani 1960 yılında kendi tabakhanesini açmış olan Araç 67 yıl boyunca bu geleneği sürdürmüştür.

Karatabaklık geleneğinin zor, uğraştırıcı ve kirli olması sebepleriyle çırak bulmada zorlanan Araç, Nesrin Ermiş Pavlis ve Demet Sağlam Tokbay isimli iki kadın çırak yetiştirmiştir. Nesrin Ermiş Pavlis, Bergama Belediyesi UNESCO Dünya Mirası ve Alan Yönetim Birimi'nde tercüman iken; Demet Sağlam Tokbay ise resim öğretmeniyken 2013 yılında geleneğin değerinin korunması ve kaybolmaması için çıraklığa başlamışlardır. Demet Sağlam Tokbay 2017 yılında, Nesrin Ermiş Pavlis ise 2020 yılında Araç tarafından usta ilan edilmiştir. Deri işleme yani karatabaklık çeşitli kollara ayrılmaktadır ve bu kollardan biri parşömen yapımıdır. İki kadın usta yalnızca parşömen yapımı geleneğini bilmektedirler ve ikisinin de kadın olması *UNESCO Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri'*nde bulunan 5. sıradaki "*Toplumsal Cinsiyet Eşitliği*" açısından önem arz etmektedir (Hedef 5.1, Hedef 5.5) (https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirKalk%C4%B1nma-2030-Hedefleri-%C4%B0htisas-Komitesi).

Bir ustanın çırak yetiştirmesi hem geleneğin sürdürülmesi hem de geleneğin güncellenerek yeniden yaratılması açısından önemlidir. Usta Araç ve çırakları Pavlis ile Tokbay arasında da bu durum söz konusudur; geleneğin sürdürülmesi açısından iki kadın çırak, geleneği güncelleyerek yeniden yaratmışlardır.

KARATABAKLIK YAPIMI GELENEĞİNİN TARİHİ, DERİNİN KULLANIM ALANLARI VE PARŞÖMENLE İLİŞKİSİ

1. Karatabak

Karatabak kelimesi, Arapça "deri işleyen, derici" anlamına gelen dabbag kelimesinden gelmiştir ve işin zor, pis, yorucu olma sebebiyle kötü olduğunu ifade etmek için "kara" sıfatı kelimenin başına eklenmiştir. "Debagât", "Sepicilik", "Göncülük" "Pöstekicilik", "Sahtiyat" gibi isimlerle de karşılanmış olan karatabaklık, insanlığın var olduğu dönemden beri korunma, ısınma gibi ihtiyaçlarla ortaya çıkmıştır. Karatabaklık; geyik, koyun, tavşan, tilki, yılan, deve gibi hayvanların ham derisinin işlenmesiyle derinin kullanılacak malzeme haline getirilmesi yani insan gücüyle deriye bozulmaz yapı kazandırılmasıdır. Hiçbir makine kullanılmadan kol gücüne dayalı olan bu gelenek deri yapılacak ürüne göre işlenir, örneğin bir çanta yapılacaksa deri çeşitli kimyasallarla tüylerinden ayrılır ve işleme tabi tutulur. Derinin işlenmesiyle ayakkabı, şapka, örtü, torba, saklama kabı, ceket, çanta, eldiven, davul, tef gibi ürünler yapılmaktadır (Dağtaş 2017, 9-11).

Tarihsel olarak bakıldığında deri işleme; Orta Asya, Anadolu, Mezopotamya coğrafyalarında belirgin bir şekilde vardır (Özdemir 2007, 67). Orta Asya coğrafyasında deri işlemenin görülmesinde Eski Türklerin etkisi vardır. Dericilik Türklerin en eski zamanlarından beri süregelmiştir ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde karatabaklık, Anadolu'da en ihtişamlı zamanlarını yaşamıştır. Eski Türklerin Altay Pazırık Kurganı'ndan çıkarılmış ve deriden yapılmış olan at koşum takımları, deve figürleri, geyik heykeli, su matarası, çizme, zırh, giysi, şapka gibi ürünlerin ve yaşanılan çadırların deriden yapılmış olması Türklerin yüzyıllardır dericilikle uğraştığını böylece ata mesleği olan dericilik bilgilerinin kadim ve kıymetli olduğunu göstermektedir. (Diyarbekirli 1972, 29-41-73-129-131-141-144-175). Eski Türkler'de deri çizmeye "oguk" veya "uguk" denmektedir (Ögel 1978, 114). Pazırık Kurganı'ndan çıkarılan eşyaların yanı sıra çoban hırkaları ve efelerin körüklü çizmeleri de Türk kültüründe derinin yerini göstermektedir. Osmanlı döneminde saraydaki deri eldivenler, padişahların kürkleri, işlemeli deri kaftanlar, sakaların su mataraları, koşum takımı ve at eyerleri, ayakkabı, çanta çizmeler karatabaklık geleneğinin durmadan devam ettiğini ve dericiliğin sarayda önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Osmanlı döneminde Anadolu'nun Bitlis, Manisa, Uşak, Niğde, Trabzon, Urfa gibi çeşitli illerinde renk renk deri işlemeciliği yapılmaktaydı hatta Evliya Çelebi "Seyahatname" eserinde Konya'da İslam

dünyasının en iyi sahtiyanlarının yapıldığını ifade etmektedir (Dağtaş 2017, 31).

2. Parşömen

"Tirşe", "Nak", "Akderi" gibi isimleri de olan parşömen kelimesi Fransızca "parchemin" kelimesinden gelmektedir ve "iyi cins kağıt" anlamını taşımaktadır. Parşömenin eski adı olan "Pergamment" kelimesi ise İzmir Bergama bölgesinden adını almaktadır. Parşömen, hayvan derisinden yazı yazmak veya resim yapmak için oluşturulan bir malzemedir. Antik çağda Mısır Krallığı'nın Bergama Krallığı'na papirüs ihracatını yasaklaması ile yazı yazmak için malzeme arayışına girilmesi sonucunda dişi keçi derisi işlenerek papirüs yerine kullanılmıştır (Dağtaş 2017, 54). Parşömen için özellikle keçi derisinin kullanılma sebebi keçi derisinin daha sıkı olmasındandır. Karatabak derisi tabaklama işlemine sokulurken parşömen derisi tabaklanmaz. Hiçbir kimyasal kullanılmayan ve doğada parçalanabilen organik bir unsur olan parşömen; derinin gavlete bıçağı, tırpan gibi araç-gereçlerle tüylerden, yağ ve kirlerden arındırıldıktan sonra asılarak kurutulmayla yapılmaktadır. Parşömen, deri işleme geleneğinin bir koludur.

Türklerin Orta Asya'dan getirmiş olduğu karatabaklık geleneği ile Anadolu'da var olan parşömen yapımının birleşmesi kültürler arası etkileşimin en önemli örneklerinden biri olmuştur. Osmanlı döneminde Pir-i Reis'in haritasını ceylan derisi üzerine çizmiş olması, Kuran yazmalarının deri üzerine yazılmış olması, envanter adı olan, "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" geleneğine verilebilecek örneklerden birkaçıdır.

KARATABAKLIK GELENEĞİNİN DERİ SANAYİSİ KARŞISINDAKİ SON DURUMU

Karatabaklık geleneğinin getirdiği yöntemle işlenen deri, ortaya konan ürün, fabrikasyon deri ürünlerine göre daha nitelikli ve dayanıklı olmasına karşın günümüzde ne yazık ki bu gelenek fabrikayla rekabet edemez duruma gelmiş ve tabaklama işlemi Organize Sanayi Bölgelerine geçmiştir. Kol gücünün fabrika ve makine gücüne yenildiği bu gelenek çevre kirliliği, şehirleşme gibi sebeplerle 1980'lerde yasaklanmaya başlamıştır. Zor, yorucu ve kirli bir gelenek olduğu için çırak bulmak zor iken bir de üstüne yasakların gelmesi sebepleriyle deri işleme geleneği yerini fabrikasyon deriye bırakmıştır. Kısaca el emeğiyle tabaklanan deri, fabrikasyon deri yapımına yenilmiştir. Günümüzde tek bir karatabak ustası

kalmıştır o da 89 yaşındaki İsmail Araç'tır. Ata mesleği olan karatabaklık geleneği günümüzde sanayi koluna dönüşmüştür.

KARATABAKLIK GELENEĞİNİN CANLANMASI İÇİN ÖNERİLER

Unutulma noktasına gelmiş olan Karatabaklık geleneğini canlandırmak için okulların ve medyanın gücü kullanılabilir. Bu doğrultuda Halk Eğitim Merkezlerinde ve Meslek Liselerinde uygulamalı "Tabaklama ve Parşömen Yapma" dersleri konulabilir. Usta Araç, her zaman olmasa da ara ara bu dersi alan öğrencilerle yan yana gelebilir ve bir usta-çırak ilişkisi içerisinde kadim bilgi aktarımı gerçekleştirilebilir. Tarihi dizi ve filmlerde karatabaklığa yer verilebilir, derinin işleme sahneleri izleyiciye gösterilebilir. Bunun yanı sıra gençlerin sıklıkla vakit geçirdiği bilgisayar oyunlarına karatabaklık ve parşömen yapımı uyarlanabilir. Örneğin gençler arasında yaygın olan simülasyon oyunları, tabaklama geleneğini göstermek için çok uygundur; "Deri Tabaklama ve Parşömen Yapma Simülasyonu" adlı bir oyun meydana getirilebilir. Yahut yapılmış olan bilgisayar oyununa "Tabaklama" başlığı altında yan görev eklenebilir. Bu görev içinde bir deri gerçekte nasıl tabaklanıyorsa, aşamalarıyla sanal ortamda canlandırılabilir. Böylece Türk genci ata geleneğini sanal ortamda deneyimleyebilir. Deneyimlemese bile karatabaklığın ne olduğuna dair bir bilgisi olur çünkü sanal dünyanın ciddi bir gücü vardır ve burada kültür alış-verişi fazlasıyla mevcuttur.

Karatabaklık geleneğinin canlandırılmasında yaşayan müzelerden yararlanılabilir. Örneğin usta, müzede atölye alanında tabaklama işlemini yapacak ve yaptığı malzemeleri hemen orada sergileyecek. Müzeyi gezen konuklar bu geleneği canlı canlı izleyebilir, ustayla iletişim içinde olabilir; üretimin hemen orada o an olması, sergilenmesi, yapılan işlemlere bizzat tanık olmak son derece ilgi çekicidir. Başta İzmir Büyükşehir Belediyesi sonrasında ise Bergama Belediyesi ve diğer kuruluşlar öncülüğünde Karatabaklık yapımı geleneğinin sürdürülmesi için festivaller, sempozyumlar gibi çeşitli faaliyetler düzenlenebilir. Ustaya, tarihe ve geleneğe saygı açısından yerelde Bergama'da geleneğin canlandırması çalışmalarının yapılması gerekmektedir ve beklenmektedir.

8. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Karatabaklık geleneği Türklerin Orta Asya'dan beri sürdürdüğü kültürel bir mirastır. Türkler, parşömen yapımını Anadolu'ya geldiklerinde öğrenmiş ve benimsemişlerdir. Pazırık Kurganından çıkarılmış olan ürünlerin deri ağırlıklı olması, Osmanlı döneminde sarayda kullanılan

eşyaların ve kıyafetlerin çoğunun deri olması, Pir-i Reis'in haritasını deriye çizmiş olması, el yazması Kuranların deriye yazılmış olması gibi örnekler Karatabaklık ve parşömen yapımı geleneğinin Türk tarihi için önemini vurgular. Tarihsel geleneğin güncelle buluşmasıyla yeniden yaratımın gerçekleşmesi; karatabaklık geleneği etrafında oluşan deyim, atasözü, araç-gereç, bilginin aktarılma anı ve mekânı gibi unsurlar *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*'nin odaklandığı noktalardır. Bunun neticesinde bu gelenek hem Ulusal Envanter'de hem de İzmir İl Envanteri'nde "Karatabaklık/ Parşomen Yapımı" başlığıyla yerini almıştır. İsmail Araç; Türkiye'deki son karatabaktır ve bu geleneğe 67 yılını vererek ömrünü adamış olması, Nesrin Ermiş Pavlis ve Demet Sağlam Tokbay isimli iki kadın çırak yetiştirmiş olması, karatabaklık ve parşömen yapımı hakkında ender bulunan bilgilere sahip olması sonucunda "Karatabak Dericilik Ustası" olarak *Yaşayan İnsan Hazinesi* seçilmiştir. Karatabaklık geleneği günümüzde ilgisizlik, uygun alan bulamama, iş yükünün ağır olması gibi sebeplerle sürdürülemez hale gelmiştir ve fabrikasyon deri yapımına yenilme noktasındadır. Seri üretim karşısında kol gücünün yenilmesi pek normaldir fakat günümüzde Karatabaklık geleneğine bakış değişmelidir; burada söz konusu olan bir ürünün, bir malın, bir objenin üretimi değildir. Önemli olan kültürün üretilmesidir, aktarılmasıdır. İnsanlık tarihi için önem arz eden bu gelenek için; ustaya, geleneğe, tarihe saygı açısından canlandırma çalışmaları yapılmalıdır ve beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Dağtaş 2017 — Lütfü Dağtaş, *Adını Bergama'dan Alan Pergament ve Anadolu'nun Son Karatabağı Bergamalı İsmail Araç,* İzmir; Bergama Belediyesi Yayınları, 2017.

Diyarbekirli 1972 — Nejat Diyarbekirli, *Hun Sanatı,* İstanbul; Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, 1972.

Oğuz 2018 — Öcal Oğuz, *Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir?* Ankara; Geleneksel Yayıncılık, 2018.

Ögel 1978, Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi V,* İstanbul; Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

Özdemir 2007 Melda Özdemir, "Türk Kültüründe Dericilik Sanatı" *2007 Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi,* 20, 66-82.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *İzmir'de Somut Olmayan Kültürel Miras.* https://izmir.ktb.gov.tr/TR-90964/unesco-somut-olmayan-kulturel-miras.html

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Somut Olmayan Kültürel Miras Türkiye Ulusal Envanteri.* https://aregem.ktb.gov.tr/TR-279417/somut-olm-kult-miras-turkiye-ulusal-envanteri.html

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2022). *Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Envanteri.* https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12929/yasayan-insan-hazineleri-ulusal-envanteri.html

UNESCO Türkiye Millî Komisyonu (2022). *Sürdürülebilir Kalkınma 2030 Hedefleri İhtisas Komitesi.* https://www.unesco.org.tr/Pages/108/219/S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilir-Kalk%C4%B1nma-2030-Hedefleri-%C4%B0htisas-Komitesi

Dergi Yayın İlkeleri

Ege Üniversitesi İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin yayın organı olan İzmir Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. Yılda iki sayı yayımlanır. Dergimizde, özgün araştırma-inceleme makaleleri, çeviri, kitap tanıtma, kongre-sempozyum haberleri ve ölüm haberleri yayımlanır. Yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, alana bir yenilik getirmesi ve başka bir yerde yayımlanmamış olması gerekir. Derginin dili Türkçedir. Gerektiğinde Batı dillerinde de makale yayımlanabilir. Makale ve çevirilerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak Türkçe ve İngilizce özet ile anahtar kelimeler konunun uzmanı bir hakemin değerlendirmesi ve Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Yayın Kurulu, gerektiğinde yazıların yazım şekli üzerinde küçük düzeltme ve değişikler yapabilir. Metne eklenmesi istenen resim, çizim, harita veya belgeler yüksek çözünürlükte (JPG), teslim edilmelidir. Resim ve belge türünden tüm materyaller numaralandırılmalı ve altına açıklamaları yazılmalıdır.

Sayfa Düzeni:

Üst: 3 cm, Sol: 2 cm

Alt: 3 cm, Sağ: 2 cm

Boyut: 16,5 X 24 cm

Üstbilgi: 2 cm, Alt bilgi: 2 cm

Makale başlığı: 16 cm

Yazar adı: 12 punto Cambria

Metin yazı tipi: Cambria, 11 punto

Dipnotlar: 9 punto

Atıfta bulunan metinlerin kısaltılmış kaynakçası dipnot olarak verilmelidir. Dipnotlar:

Tek yazarlı kaynak	: Uzunçarşılı 1957, 23; Karal 1940, 234
İki yazarlı kaynak	: Bilge ve Kaynak 2000, 11-12.
İkiden fazlar yazarlı kaynak	: Hamilton vd. 1957, 345 vd.
Birden fazla cildi olan kaynak	: Ünal 2002, I; 23-24, Lev.12.
Birden fazla baskısı olan kaynak	: Kınal 1982 (2. Baskı), 87, res.23.
Yazarın aynı yılda basılmış eserleri	: Alkım 1990a, 45; Alkım 1990b, 90.

Kaynakça oluştururken yazarın soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır. Kaynakça:

Kitaplarda : Akdağ 1975 Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celalî İsyanları"*, İstanbul; Bilgi Yayınevi,1975.

Çeviri Eserlerde : Jorga 2005 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul; Yeditepe, C.5, 2005.

Makalelerde : İnalcık 1964 Halil İnalcık "Sened-i İttifak ve Gülhane-i Hatt-ı Hümâyûnu" *BELLETEN*, C.XXVIII, S.112, Ankara; TTK, 1964, 603-622.

Tezlerde : Çınar 2000 Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul; 2000.

Tüm yazışmalar ve makaleler için adres:
Ege Üniversitesi
İzmir Araştırma ve Uygulama Merkezi
Gençlik Caddesi No:19, Bornova İzmir
Telefon: 0232-324-72-24
E-mail: izmiraum@mail.ege.edu.tr
izmiraum@gmail.com

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER/ ARTICLES

Akın ERSOY,
İzmir'in Antik Çağdaki Akropol Tepesi Kadifekale ve Hava Şehitliği Mevkinde Ele Geçen Arkeolojik Buluntuları Üzerine Bir Değerlendirme 1

Ertan GÖKMEN,
Tekaüt Defterlerine Göre İzmir Kamu Kurumları Emeklileri (1880-1912) 33

Mümtaz PEKER,
İzmir Nüfus Projeksiyonlarının Değerlendirilmesi 45

Müslime GÜNEŞ,
II. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Ulaşım 61

Mustafa KAYMAKÇI,
Yunan Algısında Türk İmgesinin Oryantalizm Kökenleri 79

Zeynep Aslı UZUN,
Yaşayan İnsan Hazinesi İsmail Araç Ve Bergama'da Karatabaklık/ Parşömen Yapımı Geleneği 79

Ege Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü

ISSN:2149-1097